



CRNA GORA
MINISTARSTVO ODRŽIVOG RAZVOJA
I TURIZMA

IZVJEŠTAJ O MILENIJUMSKIM RAZVOJNIM CILJEVIMA U CRNOJ GORI 2010 - 2013



CRNA GORA
MINISTARSTVO ODRŽIVOG
RAZVOJA I TURIZMA

IZVJEŠTAJ O MILENIJUMSKIM RAZVOJNIM CILJEVIMA U CRNOJ GORI 2010 - 2013

Podržano od :



Montenegro

IMPRESSUM

Autor

Vlada Crne Gore

Izdavač

Vlada Crne Gore i Sistem Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori

Lektorisanje

Lida Vukmanović Tabaš, Sanja Marjanović

Dizajn

Marko Mihailović, M Studio

Štampa

DPC

Tiraž

100

CIP – Katalogizacija u publikaciji

Centralna narodna biblioteka Crne Gore, Cetinje

ISBN 978-86-85751-06-6 (Vlada Crne Gore)

COBISS.CG-ID 23147024

Ovaj Izvještaj pripremila je Vlada Crne Gore u konsultacijama sa Sistemom Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori. Izvještaj je dizajniran i objavljen uz tehničku podršku Sistema UN u zemlji.



Ovaj izvještaj štampan je na recikliranom papiru.

SADRŽAJ:

1 Milenijumski razvojni ciljevi u crnogorskom kontekstu	1
Uvod	3
1.2 Ključni događaji za MRC na nacionalnom nivou	3
1.3 Razvojni kontekst u Crnoj Gori - veza Milenijumskih razvojnih ciljeva i pristupanja EU	5
2 Status i trendovi, uspjesi, izazovi i ograničenja	9
2.1 MCR1: Smanjiti relativno siromaštvo i druge dimenzije siromaštva.....	11
2.1.1 Trendovi i nejednakosti.....	12
2.1.2 Primjeri glavnih uspjeha	14
2.1.3 Ograničenja i budući pravci razvoja u kontekstu pridruživanja EU	14
2.2 MRC 2: Ostvariti univerzalno osnovno obrazovanje.....	17
2.2.1 Trendovi i nejednakosti.....	18
2.2.2 Primjeri glavnih uspjeha	18
2.2.3 Ograničenja i budući pravci razvoja u kontekstu pridruživanja EU	19
2.3 MRC 3: Unaprijediti rodnu ravnopravnost i poboljšati položaj žena.....	21
2.3.1 Trendovi i nejednakosti.....	22
2.3.2 Primjeri glavnih uspjeha	23
2.3.3 Ograničenja i budući pravci razvoja u kontekstu pridruživanja EU	23
2.4 MRC 4: Smanjenje stope smrtnosti djece	25
2.4.1 Trendovi i nejednakosti.....	26
2.4.2 Primjeri glavnih uspjeha	26
2.4.3 Ograničenja i budući pravci razvoja u kontekstu pridruživanja EU	26
2.5. MRC 5: Unaprijediti zdravlje majki	29
2.5.1 Trendovi i nejednakosti.....	30
2.5.2 Primjeri glavnih uspjeha	30
2.5.3 Ograničenja i budući pravci razvoja u kontekstu pridruživanja EU	30
2.6. MRC 6: Borba protiv HIV/AIDS, tuberkuloze i ostalih bolesti.....	31
2.6.1 Trendovi i nejednakosti.....	32
2.6.2 Primjeri glavnih uspjeha	32
2.6.3 Ograničenja i budući pravci razvoja u kontekstu pridruživanja EU	33
2.7. MRC 7: Obezbijediti održivost životne sredine	35
2.7.1 Trendovi.....	36
2.7.2 Primjeri glavnih uspjeha	37
2.7.3 Ograničenja i budući pravci razvoja u kontekstu pridruživanja EU	38
2.8. MRC 8: Obezbijediti globalno partnerstvo za razvoj.....	41
2.9 Novi izazovi za razvojne politike u Crnoj Gori.....	42
3 Razvojni prioriteti poslije 2015. godine	45
3.1 Nedovršeni poslovi	47
3.2 Novi prioriteti za razvojnu agendu Crne Gore.....	47
4 Zaključci i preporuke	51
4.1 Pogled na status implementacije pojedinih MRC.....	53
4.2 Prioritetne politike za ubrzanje napretka do 2015. godine	54
4.3 Novi prioriteti za razvojnu agendu poslije 2015. godine	55
4.4 Veze MRC i pristupanja EU	56
Dodatak 1: Pregled MRC indikatora po ciljevima i zadacima.....	57
Cilj 1: Smanjiti relativno siromaštvo i druge dimenzije siromaštva.....	59
Cilj 2: Ostvariti univerzalno osnovno obrazovanje.....	59
Cilj 3: Unaprijediti rodnu ravnopravnost i poboljšati položaj žena.....	60
Cilj 4: Smanjenje stope smrtnosti djece	60
Cilj 5: Unaprijediti zdravlje majki.....	61
Cilj 6: Borba protiv HIV/AIDS-a, tuberkuloze i ostalih bolesti.....	61
Cilj 7: Obezbijediti održivost životne sredine	62
Dodatak 2: Uporedni pregled globalnih i nacionalnih ciljeva, zadataka i indikatora	63
Appendix 3: Bibliografija	71
Endnote	77

REZIME

Uvod: Vlada Crne Gore je u aprilu 2013. godine usvojila Drugi godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva (MRC) Crne Gore i tom prilikom **zadužila Ministarstvo održivog razvoja i turizma da** u saradnji sa relevantnim resorima, na bazi prva dva godišnja izvještaja, pripremi i Vladi **dostavi platformu za učešće na sastanku visokog nivoa o realizaciji Milenijumskih razvojnih ciljeva**, koji će se održati 25. septembra o.g. u sjedištu Ujedinjenih nacija u Njujorku. Imajući u vidu zaključak Vlade, Ministarstvo je u saradnji sa sistemom Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori i imenovanim predstavnicima relevantnih resornih institucija u čijoj je nadležnosti praćenje pojedinih ciljeva, pristupilo izradi stručnog dokumenta koji će biti osnova za izradu Platforme, sa kojom će Crna Gora istupiti na navedenom sastanku.

Kontekst i novine u izvještavanju: Važan element ovog Izvještaja i određena **novina** u odnosu na prethodne jeste **pokušaj da se MRC sagledaju u kontekstu pristupanja Evropskoj Uniji** kao procesa koji dominantno oblikuje razvojne politike u zemlji. **Ovaj izvještaj se izdvaja i po tome što pruža dublju analizu o uzrocima problema i pokretačima uspjeha za pojedinačne ciljeve, sa posebnim naglaskom na ciljeve kod kojih se zaostaje (1, 3 i 7, djelimično 2 i 6). Na osnovu analize trendova na nacionalnom i globalnom nivou, urađena su predviđanja budućih izazova i razvojnih prioriteta za period poslije 2015. godine. Konačno, kako bi se osigurao kvalitet i objektivnost podataka, sproveden je konsultativni proces kojim je obezbijeđeno učešće svih zainteresovanih aktera iz javnog, privatnog i civilnog sektora.**

Izvještaj daje odgovore na pitanja: kakav je uticaj Milenijumskih ciljeva na razvojne politike zemlje, posebno u kontekstu pristupanja EU, zatim šta je potrebno da se ubrza i dugoročno održi njihovo postizanje, kako se može postići sinergija između MRC i evropske agende, te kakav je doprinos Crne Gore definisanju globalne i nacionalne razvojne agende za period poslije 2015.

Milenijumski razvojni ciljevi i evropska agenda: Način na koji su MRC prilagođeni nacionalnim uslovima učinio ih je komplementarnim sa mnogim ciljevima koji se postavljaju u procesu pristupanja EU i za pojedine oblasti, tako da se proces pridruživanja i proces sprovođenja MRC međusobno snažno podržavaju. Napredak koji je ostvaren za postizanje MRC daće ujedno i snažan doprinos integraciji i sprovođenju evropskih politika, uključujući strategiju Evropa 2020 kao krovni evropski razvojni dokument, kao i globalnih ciljeva održivog razvoja (SDG).

Ključni nalazi: Crna Gora je na dobrom putu da ostvari Milenijumske razvojne ciljeve, osim MRC 1, 3 i 7 (smanjenje siromaštva, rodna ravnopravnost, održivost životne sredine). Dodatni napor ka ostvarenju ciljeva biće potrebni za dio MRC 2 (obuhvaćenost osjetljivih grupa) i MRC 6 (stopa smrtnosti uzrokovane hroničnim nezaraznim bolestima).

MRC 1 (siromaštvo) neće biti ostvaren do 2015. godine. Posebno zabrinjavaju porast siromaštva i izražene nejednakosti: stope siromaštva u ruralnim područjima i u sjevernom regionu gotovo su duplo veće od nacionalnog prosjeka. Siromašno je oko polovine ukupnog stanovništva sjevernog regiona i većina seoskog stanovništva. Romi i Egipćani socijalno su najugroženiji dio stanovništva, a za njima slijede izbjeglice i raseljena lica, korisnici socijalne pomoći, zatim penzioneri, dugotrajno nezaposleni i osobe s invaliditetom. Izražena je visoka stopa nezaposlenosti mladih, kao i veliki broj mladih koji nijesu u obrazovnom sistemu, nijesu zaposleni niti traže posao. Djeca su u mnogo većoj mjeri izložena siromaštvu nego odrasli.

Pozitivni trendovi odnose se na smanjenje ukupne stope nezaposlenosti u odnosu na sredinu prošle decenije i približavanje stopa nezaposlenosti žena i muškaraca. Veliki broj aktivnosti je pokrenut za unapređenje potrebnih znanja i vještina, podsticanje razvoja i

zaposlenosti u manje razvijenim opštinama i razvoj ženskog preduzetništva. Zapošljavanje mladih i inkluzija izdvojene su kao prioritet, čime se prate najnovije mjere koje je pokrenula EU. Takođe je dosta rađeno na unapređenju politika i dostupnosti podataka. Strategija *Evropa 2020* dala je snažan podsticaj naporima da se rješavaju pitanja siromaštva i socijalne isključenosti u EU, kao i mogućnosti da novi rast bude zasnovan na principima održivosti. Siromaštvo djece i rano napuštanje škole te nezaposlenost mladih čine sastavni dio evropske *Platforme protiv siromaštva i socijalne isključenosti*.

Realno je očekivati da će Crna Gora do 2015. godine ostvariti MRC 2 (univerzalno osnovno obrazovanje). Stopa upisa za predškolsko obrazovanje značajno je porasla, kao i stopa obuhvata djece osnovnim obrazovanjem. Stopa nepismenosti takođe je blizu cilja. Iako su trendovi pozitivni, postoje nejednakosti kod obuhvaćenosti djece predškolskim i osnovnim vaspitanjem i obrazovanjem u ruralnim područjima i na sjeveru zemlje, zatim djece romske/ egipćanske zajednice i djece sa smetnjama u razvoju. Dispariteti su izraženi i kod pohađanja i završavanja osnovne škole.

MRC 2 je u potpunosti inkorporiran u relevantna strateška dokumenta i značajno je doprinio posvećivanju više pažnje djeci s posebnim obrazovnim potrebama. Veliki napredak je postignut u oblasti inkluzivnog obrazovanja, pa je obuhvat djece sve veći. Cilj *EU 2020* je obuhvaćenost djece predškolskim obrazovanjem od 95%, što će biti značajan izazov za Crnu Goru. Pored toga EK posebno naglašava značaj kvaliteta obrazovanja, stručnog osposobljavanja i rješavanje pitanja jednakosti.

MRC 3 (rodna ravnopravnost) neće biti ostvaren budući da postoji zaostatak kod svih ključnih indikatora. Posebno su visoka odstupanja od cilja kod stope nezaposlenosti i broja žena gradonačelnica. Specifično za ovaj cilj je da se uzroci zaostajanja ne mogu tražiti u posljedicama ekonomske krize, već je riječ o nedostatku kapaciteta za primjenu zakona i propisa, društvenim vrijednostima (predrasudama i stereotipima o rodnim ulogama), ali i političkoj i građanskoj volji.

Pozitivni trendovi odnose se na povećanje stope zaposlenosti žena u odnosu na stopu nezaposlenosti, kao i na gotovo ujednačenu stopu zaposlenosti između žena i muškaraca. Napretku su doprinijeli brojni programi osposobljavanja i zapošljavanja, ali i globalni trend da se u uslovima krize žene ekonomski aktiviraju više nego muškarci. Učešće žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom nivou osjetno je poraslo od posljednjih parlamentarnih izbora, ali je trenutno stanje i dalje daleko od ciljanih vrijednosti, pogotovo na lokalnom nivou. Prema mišljenju Evropske Komisije, neophodno je preduzeti konkretne korake da se osigura dosljedna primjena nediskriminacije i rodne ravnopravnosti u praksi, uključujući jačanje nadzornih tijela i efikasnije reagovanje organa za sprovođenje zakona na moguća kršenja. Istovremeno, potrebno je podizanje svijesti i snaženje mjera podrške, naročito pri zapošljavanju i javnoj zastupljenosti žena.

MRC 4 (smanjenje smrtnosti djece) ostvaren je već od 2009. godine, osim u dijelu obuhvata imunizacijama koji je takođe blizu cilja, a ujedno su postignuti i relevantni ciljevi definisani u međunarodnim i nacionalnim politikama i strategijama. Adekvatan monitoring i edukacija stanovništva doprinose napretku ka postizanju ciljanih vrijednosti. MRC 4 je, kao i ostali ciljevi posvećeni zdravlju, u potpunosti inkorporiran u nacionalnu zdravstvenu politiku, programe i mjere njene implementacije.

Od 2010. godine onemogućeno je praćenje niza pokazatelja kod MRC vezanih za zdravlje. Prilikom usvajanja Drugog MRC godišnjeg izvještaja, problem neevidentiranja uzroka smrtnosti posebno je naglašen pa je Vlada donijela zaključak na osnovu koga će se do kraja 2013. godine retroaktivno izvesti nedostajući podaci o uzrocima smrtnosti, a od 2014. godine trajno riješiti pitanje dostupnosti podataka u oblasti statistike mortaliteta.

MRC 5 (unapređenje zdravlja majki) je već ispunjen: Od sredine prošle decenije svi porođaji u zemlji odvijaju se uz prisustvo kvalifikovanog medicinskog osoblja, pa gotovo da nema smrtnih slučajeva vezanih za trudnoću, porođaj i postporođajni period. Održavanje postignutih rezultata pomognuto je otvaranjem Savjetovaništa za reproduktivno zdravlje žena čiji su pozitivni efekti već vidljivi. U skladu sa ciljevima SZO/EU zdravstvene politike *Zdravlje 2020*, nužno je unapređenje kapaciteta za upravljanje u zdravstvu na nivou Vlade i na nivou društva. Aktivnosti na promociji zdravlja djece i prevenciji treba pojačati i opredijeliti dovoljno finansijskih sredstava za realizaciju preventivnih programa, poklanjajući dužnu pažnju multisektorskom djelovanju na socijalne determinante zdravlja i prevazilaženju nejednakosti u zdravlju.

MRC 6 (borba protiv HIV/AIDS, tuberkuloze i ostalih bolesti) biće djelimično ispunjen do 2015. godine. Napredak kod zadataka koji prate indikatore za HIV/AIDS i tuberkulozu su u skladu s postavljenim ciljevima, ali situacija nije na zadovoljavajućem nivou kod zadatka za smanjenje stope smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti. Po posljednjim podacima, stopa smrtnosti za kardiovaskularne bolesti bila je za preko 25% veća od planiranog cilja, a za maligne tumore za preko 40%. Buduće pravce razvoja je potrebno definisati, u skladu sa preporukama SZO i EU, na način da se uključe novi trendovi u zdravstvu. Kada je riječ o opterećenju bolestima, ovi trendovi su značajno izmijenjeni, pa se pored hroničnih nezaraznih bolesti, visoko kotiraju mentalno zdravlje, antimikrobna rezistencija i finansijska održivost zdravstvenog sistema, dok sve veći značaj imaju socijalne, kulturološke, ekološke i političke determinante zdravlja.

Ostvarivanje MRC 7 (održivost životne sredine) nije realno očekivati do 2015. godine. Uprkos određenim slabostima u statistici životne sredine može se vidjeti da se vrijednosti pokazatelja kod oba zadatka kreću u dobrom pravcu i da je određeni napredak evidentan. Dalji naponi na smanjenju energetske intenziteta su od velikog značaja ne samo za održivost životne sredine, MRC i proces pridruživanja EU, već i za konkurentnost ekonomije. Što se tiče udjela energije iz obnovljivih izvora, Crna Gora je već prevazišla evropski cilj od 20%, a ima i dobre šanse da ostvari nacionalni cilj od 33% do 2020.

Glavna ograničenja koja sprječavaju brži napredak odnose se na nedovoljnu podršku planovima i programima zaštite životne sredine, ograničenu primjenu propisa i neadekvatnu primjenu mehanizama za učešće svih društvenih aktera u kreiranju politika. Pritisci za ostvarivanje brzih ekonomskih koristi zasnovanih na prirodnim resursima u uslovima krize utiču na povećan broj neodrživih aktivnosti. Postizanje većine MRC indikatora od velikog je značaja i za pridruživanje EU budući da su oni istovremeno mjerila uspješnosti u ostvarivanju niza evropskih politika i propisa, uključujući klimatsku i energetske politiku, direktive o zaštiti prirode, direktive o vodi za piće i prečišćavanje urbanih otpadnih voda, te druge djelove pravne tekovine EU.

Crna Gora uspješno realizuje MRC 8 (globalno partnerstvo za razvoj), pa se očekuje da ovaj cilj bude ostvaren 2015. U posljednjih nekoliko godina poboljšana je koordinacija među donatorima i predstavnicima međunarodnih organizacija i uspostavljen formalni mehanizam za saradnju i koordinaciju između Vlade i donatora. Napredak je ostvaren i u primjeni informaciono-komunikacionih tehnologija, pa se za oblast ICT-a za društvenu zajednicu razvija e-obrazovanje, e-zdravstvo, e-uključivanje, sa ciljem podsticanja svih subjekata društva da koriste moderne tehnologije. Za državnu upravu se radi na programu e-uprava, sa ciljem da se poboljšanja kvalitet usluga koje pružaju državni organi.

Globalni i nacionalni izazovi: Crna Gora se suočava sa brojnim izazovima, na globalnom i nacionalnom nivou: produženo trajanje i novi uticaji ekonomske krize; korupcija i rastuća nejednakost u društvu; siromaštvo djece i nezaposlenost mladih; konkurentnost ekonomije,

inovacije i tehnološke promjene; klimatske promjene i drugi izazovi od uticaja na dugoročni razvoj zemlje i regiona. Produženo trajanje ekonomske krize usporilo je oporavak ekonomije i dovelo do budžetskih ograničenja za rješavanje razvojnih pitanja. Otežani su uslovi za implementaciju politika za borbu protiv siromaštva, korupcije, reformu sistema socijalne zaštite, obrazovanja i zdravstva, kao i primjenu politika u oblasti životne sredine. Klimatske promjene bi Crnoj Gori mogle donijeti značajne gubitke za ekonomske aktivnosti zemlje, naročito turizam, poljoprivredu i energetiku.

Crna Gora je dobro pripremljena za formulisanje globalne razvojne agende poslije 2015.

Kroz nacionalne konsultacije o post-milenijumskim razvojnim prioritetima identifikovano je osam oblasti, koja treba da posluže kao osnov za buduću razvojnu agendu Crne Gore. Iako prioritetne teme uglavnom nijesu nove, novina je pristup rješavanju problema, pred kojim je zahtjev da bude integralan, međusektorski i višedimenzionalan. Razvojni prioriteti za period nakon 2015. godine uključuju približavanje neispunjenim MRC i postavljanje novih prioriteta i ciljeva održivog razvoja u razvojne agende na nacionalnom, regionalnom (EU) i globalnom nivou.

Zaključci i preporuke: Da bi se ostvario dalji napredak, neophodno je veću pažnju posvetiti nejednakostima i socijalnoj isključenosti, pratiti realizaciju postojećih politika i obezbijediti sprovođenje konkretnih mjera za postizanje održivosti. Od izuzetne je važnosti ojačati statistiku i međuresornu koordinaciju, unaprijediti kapacitete za implementaciju i sistem djelotvornog i transparentnog upravljanja, osigurati kvalitet servisa i dobra rješenja da se olakšaju i prevaziđu posljedice budžetskih ograničenja koja su nastala zbog ekonomske krize.

Na kraju, važno je uticati na uzroke koji nijesu ekonomske prirode, kroz aktivnosti na podizanju svijesti i unapređenju znanja, stavova i praksi, kako bi se stimulisale promjene ponašanja pojedinaca, zajednice i društva i obezbijedio održiv, inkluzivan rast. O toj potrebi svjedoče i stanovnici upitani kroz proces nacionalnih konsultacija o postmilenijumskim razvojnim ciljevima, koji smatraju da treba raditi na jačanju društvenog kapitala zasnovanog na solidarnosti, porodičnim vrijednostima, toleranciji, poštovanju drugih i nediskriminaciji.

1 MILENIJUMSKI RAZVOJNI CILJEVI U CRNOGORSKOM KONTEKSTU

Ovaj izvještaj sagledava napredak Crne Gore u ostvarivanju Milenijumskih razvojnih ciljeva, u kontekstu pristupanja EU, kao procesa koji dominantno oblikuje razvojne politike u zemlji. Pored toga, daje smjernice za nedovršene MRC zadatke i identifikuje nova razvojna pitanja koja dobijaju status prioriteta. Time se daje i doprinos formulisanju razvojne agende za period poslije 2015. godine.

Milenijumski razvojni ciljevi su u Crnoj Gori bili predmet široke javne debate, i uzimaju se u obzir prilikom donošenja zakona, sektorskih politika, planova i programa. Izrada i realizacija relevantnih nacionalnih politika i stalno unapređenje i usaglašavanje nacionalnog zakonodavstva s međunarodnim, naročito evropskim preporukama, omogućili su značajan napredak Crne Gore u ostvarenju MRC. U pojedinim oblastima, kao što je borba protiv siromaštva, Milenijumski razvojni ciljevi su značajno uticali na formulisanje odgovarajućih mjera, koji u fokus stavljaju ugrožene grupe stanovništva.

1.1 UVOD

Okosnicu za pripremu *Izveštaja o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori 2010-2013* (u daljem tekstu *Izveštaj o MRC*) činili su mreža koordinatora za redovno godišnje izvještavanje o Milenijumskim razvojnim ciljevima (MRC)¹ i Ministarstvo održivog razvoja i turizma (Odjeljenje za podršku Nacionalnom savjetu za održivi razvoj) kao nosilac aktivnosti. U namjeri da se cjelovito sagleda dosadašnje iskustvo sa MRC i daju preporuke za naredni period (do i poslije 2015. godine), u proces pripreme *Izveštaja* uključeni su i drugi akteri iz javnog sektora i predstavnici civilnog društva², kao i Sistem UN Crnoj Gori, koji je podržao pripremu *Izveštaja*, i konsultanti.

Važan element ovog *Izveštaja* i određena novina u odnosu na prethodne jeste pokušaj da se MRC sagledaju u kontekstu pristupanja EU kao procesa koji dominantno oblikuje razvojne politike u zemlji. Pored toga, u proces pripreme *Izveštaja* ušlo se i s namjerom da se daju smjernice za nedovršene MRC zadatke i identifikuju nova razvojna pitanja koja dobijaju status prioriteta, te da se doprinese formulisanju razvojne agende poslije 2015. godine. *Izveštaj* će poslužiti i kao osnov za učešće crnogorske delegacije na sastanku posvećenom ostvarivanju MRC na globalnom nivou koji će biti organizovan paralelno sa sjednicom Generalne skupštine UN-a 25. septembra 2013. godine.

Prvi koraci u izradi *Izveštaja* o MRC bili su: (i) definisanje njegovog obuhvata u skladu s UNDG (United Nations Development Group) *Uputstvom* iz maja 2013. godine³, (ii) mobilizacija tima i (iii) utvrđivanje načina rada. Zatim su, u saradnji državnih institucija, agencija UN – uključujući UNDP, UNICEF, WHO i UNHCR – i ostalih zainteresovanih strana, prikupljene potrebne informacije, mišljenja i ocjene. Analizom prikupljenog materijala, pripremljen je ovaj dokument.

U izradi *Izveštaja*, posebna pažnja posvećena je MRC i zadacima za koje je izvjesno (ili se očekuje) da neće biti postig-

nuti do 2015. godine⁴. Učinjen je napor da se prikupe najnoviji podaci za sve MRC: za većinu indikatora dostupni su bili podaci za 2011. godinu, dok su kod nekih uključene vrijednosti i za 2012, a gdje je to bilo moguće i 2013. Tabela pregled svih podataka (po godinama, ciljevima, zadacima i indikatorima) prezentovan je u dodatku 1. Što se tiče izvora informacija, *Izveštaj* o MRC se za vrijednosti indikatora oslanja na zvaničnu statistiku (Monstat) i informacije dobijene od nadležnih državnih organa i institucija. Informacije i podaci iz evropskih politika i dokumenata o Crnoj Gori, relevantne informacije iz *Izveštaja* i analiza UN, kao i iz drugih izvora, korišćeni su za prpratne analize.

Prvi nacrt *Izveštaja* o MRC stavljen je na uvid stručnoj javnosti i relevantnim institucijama tokom jula 2013. godine kroz više konsultativnih mehanizma. Sadržaj i kvalitet dokumenta tako su provjereni sa svim zainteresovanim stranama u zemlji i sa strukturama unutar UN Sistema koje na regionalnom i globalnom nivou pomažu u izradi *Izveštaja* o MRC (što je predstavljalo novinu u odnosu na pripremu prva dva godišnja *Izveštaja*). *Izveštaj* je okončan početkom septembra 2013. godine integracijom sugestija i komentara iz konsultativnog procesa i razmatranjem u odgovarajućim Vladinim tijelima.

1.2 KLJUČNI DOGAĐAJI ZA MRC NA NACIONALNOM NIVOU

Integracija MRC u nacionalne politike u Crnoj Gori počinje procesom izrade Strategije razvoja i smanjenja siromaštva iz 2003. godine. Ova Strategija obilježava početak napora da se siromaštvo sistematski prati i da se sprovedu mjere za smanjenje broja siromašnih i nejednakosti u društvu. Jedan od rezultirajućih procesa su redovna statistička istraživanja o siromaštvu koja se sprovode se od 2006. godine. Ostali MRC su takođe razmatrani i djelimično integri-

sani u nacionalne politike, a napredak u njihovom ostvarivanju je periodično praćen/ocjenjivan.

Adaptacija MRC. U ovim procesima, otvorila su se pitanja prikladnosti pojedinih globalno postavljenih ciljeva i indikatora za crnogorske prilike pa se kroz izradu *Srednjoročnog izvještaja o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori (2010) pristupilo njihovoj „lokalizaciji” odnosno prilagođavanju nacionalnom kontekstu.* U tom procesu, prvenstveno se vodilo računa o relevantnosti pojedinih zadataka i MRC indikatora za nacionalne razvojne prioritete kao i o dostupnosti i uporedivosti podataka i vremenskih serija za praćenje napretka. Rezultat je bio set novih, „nacionalizovanih” ciljeva, zadataka i indikatora (njihov odnos s globalnim ciljevima, zadacima i indikatorima prikazan je u dodatku 2 ovog Izvještaja). Od 2010. godine, ostvarivanje nacionalizovanih MRC prati se na godišnjem nivou.

U procesu prilagođavanja globalnih ciljeva akcenat je stavljen na pitanja koja su realnije odražavala prethodno postignuti stepen razvoja u zemlji kao i buduće prioritete i stremjenja. U nacionalnu MRC problematiku uključena su pitanja relativnog siromaštva i višedimenzionalnosti siromaštva, obuhvata predškolskim obrazovanjem, zastupljenosti žena u izabranim organima vlasti, smanjenja smrtnosti od nezaraznih bolesti, stepena prečišćavanja otpadnih voda i slično. Na drugoj strani, izostavljena su pitanja kao što su iskorjenjivanje gladi i neuhranjenosti kao vidovi ekstremnog siromaštva, pristup bezbjednom izvoru vode za piće i osnovnim sanitarnim uslovima, te zdravstveni izazovi/bolesti atipične za Crnu Goru.

Usvajanje MRC. Prilagođeni MRC se tokom posljednjih godina razmatraju u razvojnim debatama i uzimaju u obzir kod donošenja zakona, sektorskih politika, planova i programa, a u pojedinim oblastima (kakva je, na primjer, siromaštvo) **značajno su uticali na formulisanje odgovarajućih strategija i planova i na usmjeravanje pažnje na posebno ugrožene grupe stanovništva.** Smanjivanje zdravstvenih nejednakosti, na

primjer, jedan je od prioriteta zdravstvene politike koji je tijesno povezan sa MRC 4, 5 i 6, i koji je doprinio definisanju posebnih mjera i programa za osjetljive grupe. Pored toga, MRC su pospješili donošenje politika za uključivanje sve djece u predškolsko vaspitanje i obrazovanje. Ipak, generalno posmatrano, **MRC su rijetko bili u prvom planu pri kreiranju nacionalnih politika i unapređenju zakonskog okvira - oni su doprinijeli, ali nijesu odlučujuće oblikovali nacionalnu razvojnu agendu.**

MRC su dobro uklopljeni u nacionalne politike i umnogome podržavaju, komplementarni su sa ciljevima održivog razvoja koji su (uglavnom) definisani *Nacionalnom strategijom održivog razvoja iz 2007. godine* (čija je revizija u toku), a integrisani su i u neka od krovnih strateških dokumenata kakav je nedavno usvojeni nacionalni plan razvoja (*Pravci razvoja Crne Gore 2013–2016. godine*).

Usvajanje MRC doprinijelo je unapređenju koordinacionih mehanizama i razvoju partnerstava u različitim oblastima politika. Uspostavljeni su formalni mehanizmi za međuresornu koordinaciju kao što su Savjet za prava djeteta, Socijalni savjet, nacionalni mehanizam koordinacije za Globalni fond za borbu protiv SIDE, tuberkuloze i malarije, i drugi. Uloga ovih mehanizama jeste da osiguraju koherentnost u radu više ministarstava i javnih ustanova. U njima po pravilu učestvuju predstavnici civilnog društva, a kad je to potrebno, i predstavnici privrede (poslovni sektor). U periodu od usvajanja MRC unaprijeđeni su učešće i stepen saradnje i konsultacija s predstavnicima civilnog društva, a poboljšana je i koordinacija među donatorima i predstavnicima međunarodnih organizacija. Uspostavljen je i formalni mehanizam za saradnju i koordinaciju između Vlade Crne Gore i donatora kojim rukovodi Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija.

1.3 RAZVOJNI KONTEKST U CRNOJ GORI - VEZA MILENIJUMSKIH RAZVOJNIH CILJEVA I PRISTUPANJA EU

Crna Gora ima oko 620000 stanovnika i spada u grupu zemalja s višim srednjim nivoom prihoda⁵. Bruto domaći proizvod (BDP) u 2012. godini iznosio je 3,3 milijarde eura (tekuće cijene, procjena Ministarstva finansija) ili 5378 eura po glavi stanovnika. Poslije recesije u 2009. godini, BDP je rastao po stopi od 2,5 odnosno 3,2% u 2010. i 2011. godini, dok je u 2012. godini zabilježen pad od 0,5%⁶. Mjereno indeksom razvoja po mjeri čovjeka (HDI), Crna Gora pripada grupi zemalja s visokim stepenom razvoja i nalazi se na 52. mjestu u svijetu sa HDI od 0,791 (podaci za 2012. godinu)⁷.

Postignuća. Kad je riječ o širem nacionalnom kontekstu, kao najvažnija postignuća u posljednjih nekoliko godina mogu se izdvojiti oporavak ekonomije, održavanje makroekonomske stabilnosti i nastavak sektorskih reformi. Vidljiva su poboljšanja u oblasti političkih i građanskih, ekonomskih i socijalnih prava i zaštiti manjina⁸, kao i rast HDI. Veoma značajno postignuće je otvaranje pretpripravnih pregovora s EU (29. juna 2012. godine).

Crna Gora je na dobrom putu da ostvari Milenijumske razvojne ciljeve (vidjeti tabelu 4.1) osim MRC 1, 3 i 7 (smanjenje siromaštva, rodna ravnopravnost, održivost životne sredine) i djelova MRC 2 (obuhvaćenost osjetljivih grupa) i MRC 6 (stopa smrtnosti uzrokovane hroničnim nezaraznim bolestima). MRC 4 i 5 sa zadacima vezanim za smanjenje smrtnosti djece i poboljšanje zdravlja majki već su ostvareni, a trendovi pokazuju da će i zadaci u vezi s upisom u predškolsko i osnovno obrazovanje, te u vezi sa smanjenjem nepismenosti kod MRC 2, kao i zadaci za prevalenciju HIV/AIDS-a i tuberkuloze kod

MRC 6, biti ostvareni do 2015. godine. Da bi se ostvario dalji napredak, neophodno je posvetiti veću pažnju nejednakostima i socijalnoj isključenosti, posebno na sjeveru, u ruralnim područjima i za romsku populaciju. Trendovi kod siromaštva su zabrinjavajući i ukazuju na to da su Crnoj Gori neophodne analize djelotvornosti postojećih politika i hitna poboljšanja u sferi socijalne politike i politike zapošljavanja. Postoji snažna deklarativna podrška za postizanje održivosti životne sredine, koja, međutim, nije praćena odgovarajućom podrškom u praksi. Crna Gora takođe treba da prevaziđe postojeće slabosti u statistici (uključujući postizanje potrebnog nivoa raščlanjivanja podataka i međuresornoj koordinaciji). Pored toga, potrebni su dalje unapređenje kapaciteta za implementaciju i sistema djelotvornog transparentnog upravljanja, rad na aspektima koji se odnose na kvalitet i iznalaženje načina da se prevaziđu i olakšaju posljedice budžetskih ograničenja usljed krize.

Faktori koji podstiču napredak. U svojoj Strategiji proširenja 2012–2013⁹, Evropska komisija (EK) ohrabruje zemlje u procesu proširenja (pa i Crnu Goru) da svoje nacionalne ciljeve u oblasti zaposlenosti, inovacija, klimatskih promjena, energetike, obrazovanja, smanjenja siromaštva i socijalne uključenosti, usklađuju sa ciljevima formulisanim u strategiji *Evropa 2020*¹⁰. Takođe se naglašava da će od 2013. godine Komisija posvetiti više pažnje zapošljavanju i socijalnim reformama i da će promovirati značajnije učešće zemalja iz procesa proširenja u programima koji se odnose na vodeće inicijative strategije *Evropa 2020*¹¹.

Evropa 2020 je dokument kojim se teži postizanju pametnog (kroz djelotvornije investiranje u obrazovanje, istraživanja i razvoj), održivog (uz odlučujuće pomjerenje ka ekonomiji s niskim emisijama ugljenika) i rasta koji obuhvata sve (uz snažan naglasak na otvaranju radnih mjesta i smanjenju siromaštva). Pet glavnih ciljeva ove strategije su:

1. **Zaposlenost:** 75% stanovništva u kategoriji 20–64 godine zaposleno

2. Istraživanje i razvoj: 3% BDP-a Evropske unije investirano u istraživanje i razvoj
3. Klimatske promjene i energetska održivost: (a) emisije gasova staklene bašte smanjene za 20% (ili, ukoliko uslovi dozvole, za čak 30%) u odnosu na 1990. godinu, (b) 20% energije iz obnovljivih izvora i (c) energetska efikasnost povećana za 20%
4. Obrazovanje: (a) stopa ranog napuštanja škole manja od 10% i (b) najmanje 40% stanovništva u kategoriji 30–34 godine ima univerzitetsko obrazovanje
5. Borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti: minimum 20 miliona manje siromašnih i ljudi izloženih riziku od siromaštva i socijalne isključenosti.

MRC se u velikoj mjeri poklapaju sa zahtjevima iz pretpristupnih pregovora. **Proces pridruživanja** predstavlja nesporni i ključni prioritet za zemlju i **primarni je pokretač političkih i razvojnih reformi**. Nalazi ovog Izvještaja ukazuju na to da je napredak ka postizanju MRC poboljšao poziciju Crne Gore u procesu EU integracija i pregovora. Tako je, na primjer, reforma obrazovnog sistema u kojoj je tematika MRC 2 – predškolsko i osnovno obrazovanje – imala značajno mjesto i pozitivno ocijenjena u Izvještaju o skriningu. Izvještaj o skriningu naglašava, međutim, potrebu daljeg rada na podizanju kvaliteta obrazovanja.

Pored procesa pridruživanja, napredak u postizanju MRC omogućili su izrada i realizacija relevantnih nacionalnih politika i stalno unapređenje i usaglašavanje nacionalnog zakonodavstva s međunarodnim preporukama i standardima. Značajan uticaj imalo je i ispunjavanje međunarodnih obaveza koje proizilaze iz potpisivanja i ratifikovanja ključnih UN i konvencija Savjeta Evrope. Jačanje kapaciteta svih društvenih aktera još je jedan od faktora koji je omogućio napredak, a posebno je važno postignuto poboljšanje s uključivanjem civilnog društva i privatnog sektora u procese kreiranja (i sprovođenja) politika.

Izazovi. Izvještaji EK daju detaljnu sliku političkih, ekonomskih i socijalnih prilika u Crnoj Gori, a njihove ocjene u velikoj mjeri primjenljive su i za utvrđivanje glavnih izazova za sprovođenje MRC. Prema ovim izvještajima, **najveći izazovi u procesu pridruživanja** vezani su za poglavlja 23 (pravosuđe i temeljna prava) i 24 (pravda, sloboda i bezbjednost). Značajni izazovi takođe su identifikovani kod poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja, energetike, statistike, socijalne politike i zapošljavanja, kao i kod politike životne sredine i klimatskih promjena.

Ostali važni izazovi uključuju osiguravanje neophodnih administrativnih kapaciteta na nacionalnom i lokalnom nivou za donošenje kvalitetnih politika i propisa i njihovu implementaciju, dalje sprovođenje reformi u obrazovanju i zdravstvu, kao i unapređenje infrastrukture i ljudskih resursa (bolje usklađivanje znanja i sposobnosti s potrebama tržišta rada) u funkciji povećanja zaposlenosti. Zaštita prava djece, osiguravanje rodne ravnopravnosti i sprječavanje socijalne isključenosti osjetljivih grupa stanovništva je još jedan važan izazov. Stanje javnih finansija predstavlja značajan izazov za dalje reforme u oblasti socijalne politike. U posljednjem EK *Izvještaju o napretku* ocjenjuje se još i da nedostatak političkog prioriteta i adekvatnog finansiranja (između ostalog) koče napredak u oblasti životne sredine.

Veoma važan izazov je i borba protiv korupcije koja je i dalje široko rasprostranjena u društvu. Korupcija ugrožava izgleda za ostvarenje osnovnih prava i jednakih mogućnosti, otežava pristup zdravstvu i obrazovanju, a djeluje i kao ograničavajući faktor za održivo korišćenje prirodnih resursa i dominaciju javnog nad privatnim interesom.

Ograničeni napredak u više ovih oblasti (npr. siromaštvo i zapošljavanje, rodna ravnopravnost, životna sredina) ustanovljen je i u dosadašnjim izvještajima o MRC. Posvećenost Crne Gore postizanju MRC i napredak u tom pravcu je proces kompletno s prevazilaženjem važnih izazova

za zemlju koje naglašava EK, a doprinijeće i postizanju više ciljeva postavljenih *Evropom 2020*. Slično tome, za očekivati je da će reforme koje se preduzimaju u okviru procesa pristupanja imati pozitivan uticaj na postignuća kod više Milenijumskih ciljeva, posebno onih kod kojih ima zaostajanja i gdje nije vjerovatno da će zadaci biti postignuti do 2015. (kao što su smanjenje siromaštva, rodna pitanja i životna sredina). **Pridruživanje EU i postizanje MRC su procesi koji se međusobno dopunjavaju i podržavaju.**

2 STATUS I TRENDVI, USPJESI, IZAZOVI I OGRANIČENJA

Od 2010. godine, kada su MRC nacionalizovani, Crna Gora je postigla značajne uspjehe u sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva. Većina ciljeva, osim MRC 1, 3 i 7 (smanjenje siromaštva, rodna ravnopravnost, održivost životne sredine) i djelova MRC 2 (obuhvaćenost osjetljivih grupa) i MRC 6 (stopa smrtnosti uzrokovane hroničnim nezaraznim bolestima) je na dobrom putu da bude ostvarena. MRC 4 i 5 sa zadacima vezanim za smanjenje smrtnosti djece i poboljšanje zdravlja majki već su ostvareni, a trendovi pokazuju da će i zadaci u vezi s upisom u predškolsko i osnovno obrazovanje, te u vezi sa smanjenjem nepismenosti kod MRC 2, kao i zadaci za prevalenciju HIV/AIDS-a i tuberkuloze kod MRC 6, biti ostvareni do 2015. godine. Produženo trajanje ekonomske krize usporilo je oporavak ekonomije i dovelo do budžetskih ograničenja za rješavanje razvojnih pitanja. Otežani su uslovi za implementaciju politika za borbu protiv siromaštva, korupcije, reformu sistema socijalne zaštite, obrazovanja i zdravstva, kao i primjenu politika u oblasti životne sredine. MRC su dobro uklopljeni u nacionalne politike i umnogome podržavaju, komplementarni su sa ciljevima održivog razvoja, a integrisani su i u neka od krovnih strateških dokumenata kakav je nedavno usvojeni nacionalni plan razvoja.



Stope siromaštva u ruralnim područjima i u sjevernom regionu gotovo su duplo veće od nacionalnog prosjeka. Oko polovine ukupnog stanovništva sjevernog regiona odnosno 70% seoskog stanovništva spada u kategoriju siromašnih. Posebno zabrinjava nezaposlenost mladih i siromaštvo djece. Pozitivni trendovi zabilježeni su kod smanjenja ukupne stope nezaposlenosti u odnosu na sredinu prošle decenije i približavanja stopa nezaposlenosti žena i muškaraca.

2.1 MCR 1: SMANJITI RELATIVNO SIROMAŠTVO I DRUGE DIMENZIJE SIROMAŠTVA

Zadaci i indikatori za MRC 1 prilagođeni (nacionalnim uslovima) su sljedeći:

1. smanjiti udio stanovništva koji živi ispod linije siromaštva za 50% u odnosu na 2005. godinu (stopa siromaštva od 5,6% u 2015. godini);
2. smanjiti nejednakost u distribuciji potrošnje (Gini koeficijent od 24%)
3. smanjiti regionalne razvojne razlike (prepoloviti stope siromaštva iz 2005. godine na sjeveru i u ruralnim područjima da iznose, redom, 8,9% i 8,2%) i
4. smanjiti stopu nezaposlenosti na 9% u 2015.

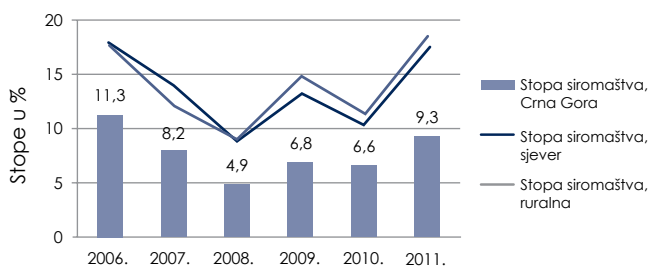
MRC 1 neće biti ostvaren do 2015. godine, budući da se kod ključnih pokazatelja bilježi zaostajanje u odnosu na ciljne vrijednosti. Posebno zabrinjavaju porast siromaštva i izražane nejednakosti (vezano za osjetljive grupe i geografske odrednice).

Uprkos metodološkim razlikama zbog kojih se ciljne vrijednosti postavljene za MRC 1 ne mogu direktno porediti sa ciljevima strategije Evropa 2020¹², izvjesno je da će napredak kod ovog cilja doprinijeti neophodnoj (u procesu pridruživanja) reformi sistema socijalne zaštite i približavanju EU standardima.

2.1.1 TRENDOVI I NEJEDNAKOSTI

Siromaštvo. Trend smanjenja siromaštva¹³ bio je očigledan od sredine prošle decenije do 2008. godine kad je situacija bila najpovoljnija i kad su gotovo svi indikatori bili na nivou ciljanih vrijednosti postavljenih za 2015, a neki čak i znatno bolji (slika 2-1 i Dodatak 1). Od tada je u Crnoj Gori zabilježeno značajno povećanje nivoa indikatora, što je posebno došlo do izražaja u 2011. godini, kad su stope siromaštva kao i jaz i oštrina siromaštva bili dva puta viši od vrijednosti projektovanih za 2015.¹⁴ Pogoršanje je zabilježeno i kod mjera nejednakosti. U 2011. godini, 20% najbogatijih građana imalo je prosječnu potrošnju za 4,1 puta veću od 20% najsiromašnijih, što je najveća zabilježena vrijednost ovog pokazatelja od 2005. godine.

Slika 2-1: Stope siromaštva u Crnoj Gori (ukupna, u sjevernom regionu i u ruralnim područjima)

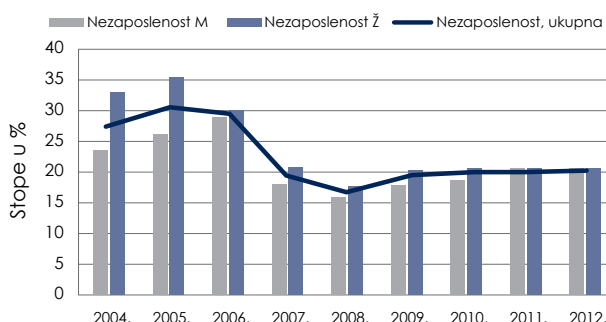


Izvor podataka: Monstat, 2006 - 2011.

Nezaposlenost. U kretanju stope nezaposlenosti¹⁵ mogu se takođe uočiti pozitivni i negativni trendovi (slika 2-2). Period 2004–2008. karakteriše značajan (za oko 10 procentnih poena) pad stope odnosno napredak ka ostvarivanju cilja, da bi tokom posljednjih pet godina stopa blago rasla i dostigla nivo od 19,7% u 2012. godini. Činjenica da je blizu jedne petine aktivnog stanovništva u zemlji prošle (2012)

godine bilo nezaposleno znači da nije realno očekivati postizanje cilja od 9% do 2015. godine. Razlika u nezaposlenosti žena i muškaraca bitno je smanjena tokom prole decenije, tako da je u 2012. godini stopa nezaposlenosti žena bila veća od stope nezaposlenosti muškaraca za samo jedan procentni poen. Stopa dugoročne nezaposlenosti (nezaposlenost koja traje duže od godinu dana) bila je gotovo konstantna tokom proteklih pet godina i kretala se na nivou od 15,5–15,6%, dok je ciljana vrijednost za 2015. godinu 7%.

Slika 2-2: Kretanje stope nezaposlenosti – ukupno i po polu



Izvor: Monstat, Anкета o radnoj snazi

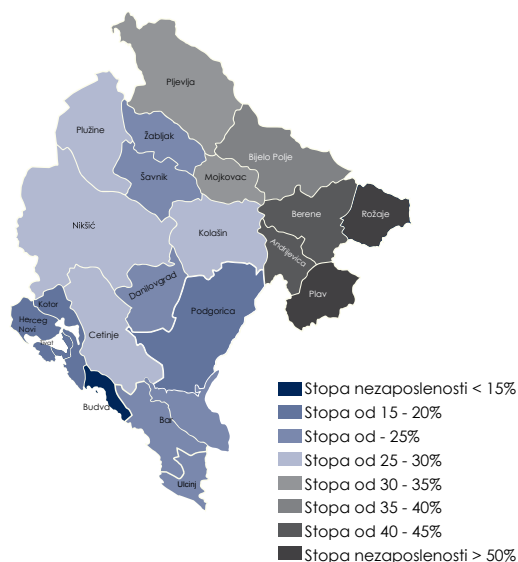
Nejednakosti. Pokazatelji siromaštva i nezaposlenosti jasno govore da postoje značajne nejednakosti u odnosu na mjesto stanovanja (region odnosno selo ili grad). Kao što pokazuju slika 2-1 i tabela 2-1, stope siromaštva u ruralnim područjima i u sjevernom regionu gotovo su duplo veće od nacionalnog prosjeka. Kategoriji siromašnih pripada oko polovine ukupnog stanovništva sjevernog regiona odnosno skoro 70% seoskog stanovništva. Takođe, stopa nezaposlenosti na sjeveru bila je za oko 2/3 veća od ukupne u 2011. godini.

Tabela 21: Nejednakosti u stopama siromaštva po regionima odnosno za urbano i ruralno stanovništvo

Indikatori (%)	Regije			Područja	
	Sjever	Centar	Jug	Urbana	Ruralna
Stopa siromaštva	17,5	6,3	6,4	4,4	18,4
Udio siromašnih	50,4	34,4	15,2	30,8	69,2
Udio u ukupnom stanovništvu	26,8	51,0	22,1	65,0	35,0

Izvor: Drugi godišnji izvještaj o sprovođenju MRC, 2012.

Slika 2-3: Nejednakosti u stopi nezaposlenosti po opštinama na Popisu iz 2011. godine



Izvor za mapu: Google; Izvor podataka: Monstat, Popis 2011.

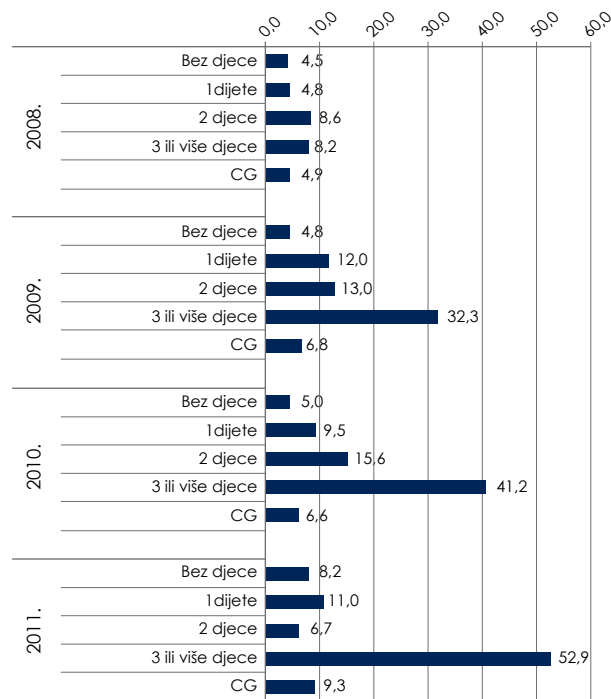
Kao što se vidi na slici 2-3¹⁶ najveće stope nezaposlenosti (iznad 30%) zabilježene su u sedam opština sjevernog regiona. U ovim opštinama živi nešto više od jedne četvrtine ukupnog stanovništva. Stope nezaposlenosti iznad 50% zabilježene su u opštinama na krajnjem sjeveroistoku zemlje (Plav i Rožaje, stopa u Rožajama bila je 58,5%). U centralnom i južnom dijelu Crne Gore takođe postoje opštine koje imaju posebno visoke stope nezaposlenosti (na primjer Nikšić i Cetinje sa stopama od oko 26%-27%, zatim Bar, Ulcinj i Danilovgrad – oko 21% - 22%).

Stopa **nezaposlenosti mladih** (kategorija 15–24 godina) kretala se u rasponu 35–45% (44% u 2012), i uglavnom je bila dvostruko veća od ukupne stope nezaposlenosti. Takođe, postoji veliki broj mladih koji nijesu u obrazovnom sistemu, nijesu zaposleni niti traže posao¹⁷.

UNICEF-ova **Studija o siromaštvu djece u Crnoj Gori** pokazuje da su djeca u većoj mjeri izložena siromaštvu nego odrasli. Siromašna djeca stara su najčešće do pet godina, iz porodica s troje i više djece, zatim djeca samohranih roditelja ili iz višegeneracijskih porodica, djeca čiji su roditelji završili osnovnu školu ili su nižeg obrazovnog nivoa, te iz porodica čiji su članovi nezaposleni. Radi se uglavnom o djeci iz sjevernog dijela zemlje, iz seoskih područja

ili sa gradske periferije. Od 2008. godine, stopa siromaštva u porodicama s troje i više djece od 0 do 6 godina povećana je gotovo sedam puta – sa oko 8% na gotovo 53% u 2011 (slika 2-4). Ovaj podatak pokazuje da su porodice s više djece mnogo jače osjetile posljedice ekonomske krize i da su osjetljivije na spoljne udare koji ih lako mogu gurnuti u siromaštvo.

Slika 2-4: Stopa siromaštva prema broju djece od 0 do 6 godina u domaćinstvu



Izvor: Monstat

Osjetljive grupe. Romi i Egipćani (RE) socijalno su najugroženiji dio stanovništva. UNDP izvještaj iz 2009. godine¹⁸ pokazao je da je stopa siromaštva u ovoj kategoriji bila 36% (odnosno preko pet puta veća od vrijednosti na nivou cijele zemlje), a za njima su slijedile izbjeglice/raseljena lica sa stopom siromaštva od 34% i korisnici socijalne pomoći s 30%, zatim penzioneri sa 15,7%, dugotrajno nezaposleni s 12,3% i osobe s invaliditetom s 11,9%.

I nedavno CEDEM-ovo istraživanje¹⁹ sprovedeno na 701 ispitaniku pokazalo je da više od 70% odsto pripadnika romske i egipćanske zajednice živi veoma teško s kritično visokom stopom nezaposlenosti, prihodima daleko ispod prosječnih i veoma lošim uslovima života.

2.1.2 PRIMJERI GLAVNIH USPJEHA

Glavni uspjesi koji su zabilježeni kod MRC 1 su smanjenje ukupne stope nezaposlenosti (za oko 10 procentnih poena u odnosu na sredinu prošle decenije) i približavanje stope nezaposlenosti žena i muškaraca. Faktori koji su omogućili ove uspjehe uključuju činjenicu da je u proteklom periodu dosta pažnje posvećeno unapređenju potrebnih znanja i vještina i teže zapošljivim kategorijama stanovništva. Zapošljavanje mladih i dugoročno nezaposlenih izdvojeno je kao prioritet. Sprovedeni su ili su u toku programi za podsticanje razvoja i zaposlenosti u manje razvijenim opštinama kao i programi za razvoj ženskog preduzetništva. Finansijska podrška za zapošljavanje dostupna je kroz poljoprivredne projekte i projekte ruralnog razvoja, Investiciono razvojnog fonda (koji je tokom 2012. godine podržao blizu 150 projekata malih i srednjih preduzeća, preduzetnika i poljoprivrednika) i Zavoda za zapošljavanje (80 kredita za 100 novih radnih mjesta u 2012. godini).

Iako su konkretni rezultati kod smanjenja siromaštva i nejednakosti izostali, dosta je rađeno na unapređenju politika i dostupnosti podataka. Proces implementacije MRC značajno je doprinio ovim poboljšanjima utičući prije svega na koncipiranje sistema socijalne i dječije zaštite i na usmjeravanje pažnje na siromašne i isključene grupe.

2.1.3 OGRANIČENJA I BUDUĆI PRAVCI RAZVOJA U KONTEKSTU PRIDRUŽIVANJA EU

Ograničenja. Negativni trendovi kod siromaštva djelimično se mogu pripisati činjenici da je (kako su pokazala ranija istraživanja o siromaštvu) ekonomski položaj značajnog dijela stanovništva bio loš i da su bile dovoljne male promjene u prihodima i potrošnji da se pojednici i domaćinstva iz

kategorije ekonomski ugroženih nađu ispod linije siromaštva.

Podaci o siromaštvu pokazuju da socijalna politika i sistem socijalne zaštite nijesu uspjeli da u potpunosti amortizuju efekte ekonomske krize i zaustave negativne trendove, kao i da rezultati ostvareni u periodu rasta nijesu iskorišćeni da se obezbijedi socijalno održiv razvoj na duži rok. Evidentno je, takođe, odustvo djelotvornih politika i mjera za smanjenje razvojnih dispariteta među regionima i unutar njih.

Budžetska ograničenja u uslovima krize ugrožavaju finansiranje socijalnih prava u potrebnom obimu, održivost postojećih i razvoj novih socijalnih usluga. Novi (maj 2013) Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, nastojeći da promoviše pozitivne pristupe, uveo je dalja ograničenja socijalnih prava, uključujući materijalno obezbjeđenje porodice. Budući da je materijalno obezbjeđenje najčešće jedini siguran izvor prihoda najsiromašnijih porodica, može se očekivati da će ova mjera imati negativan uticaj i doprinijeti porastu siromaštva. Maksimalno moguća socijalna primanja (na primjer, za petočlanu porodicu s troje djece) po osnovu materijalnog obezbjeđenja i dječjeg dodatka, tek za par eura prevazilaze liniju siromaštva koja je u 2011. godini utvrđena na 175 eura. Krizne mjere koje se trenutno sprovode, kao što je zamrzavanje rasta penzija i povećanje poreza na dodatu vrijednost, takođe mogu negativno uticati na siromaštvo.

Ostala ograničenja koja negativno utiču na pružanje adekvatne socijalne zaštite tiču se građanskih prava i administrativnih procedura (na primjer, regulisanje pravnog statusa raseljenih lica i izbjeglica) kao i nedosljedne primjene zakona. Prema mišljenju Koalicije za praćenje pregovora s EU, na primjer, prisutni su ozbiljni nedostaci u primjeni Zakona o zapošljavanju i profesionalnoj rehabilitaciji lica s invaliditetom tako da se sredstva koja poslodavci uplaćuju u Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica s invaliditetom nenamjenski troše²⁰. Neefikasnosti i slabosti u samom sistemu socijalne i dječje zaštite

predstavljaju još jedno važno ograničenje i uključuju centralizovanost, birokratičnost i neelastičnost, nedovoljnu (u odnosu na potrebe) obuhvaćenost korisnika, nedovoljno razvijene usluge i nedovoljnu uključenost civilnog društva i privatnog sektora, paternalistički odnos prema korisnicima, nedovoljna znanja i kapacitete, neusaglašenost sa međunarodnim dokumentima u svim segmentima itd.²¹ Trans-MonEE²² izvještaj za Crnu Goru ukazao je i na nedostatak pokazatelja i slabosti u organizaciji prikupljanja podataka važnih za socijalnu zaštitu i **zaštitu djece**.

Ograničenja u oblasti zapošljavanja uključuju izražene disproporcije između ponude i tražnje na tržištu rada, neadekvatne sposobnosti koje se stiču kroz obrazovni sistem, nedostatak ekonomskih mogućnosti, nerazvijenu infrastrukturu itd. Zapošljavanje nije neminovno zasnovano na sposobnostima²³, što na negativan način utiče na izgleda za nalaženja posla i jednake mogućnosti.

Budući pravci razvoja. Dalje reforme sistema socijalne zaštite treba da osiguraju efikasno i djelotvorno korišćenje ograničenih resursa za smanjenje nejednakosti i zaštitu najugroženijih kategorija. Mjerama socijalne i ekonomske politike mora se obezbijediti pravičan raspored tereta krize. Neophodne su i ciljane politike za sjever i ruralni razvoj. Takođe je potrebno sprovesti mjere za zaštitu djece budući da izostanak djelotvornih akcija može dovesti do toga da se ugrožena djeca nađu u krugu siromaštva i nedaća koji se prenose s generacije na generaciju.

Prema ocjenama iz posljednjeg *Izvještaja EK o napretku* (iz 2012. godine), neophodna su dodatna finansijska sredstva i sposobni kadrovi da bi se primijenila rješenja iz poboljšanog pravnog i institucionalnog okvira za socijalna i ekonomska prava. Crnoj Gori su takođe neophodne mjere i politike za smanjenje siromaštva i za poboljšanje uključivanja Roma i Egipćana, koji se i dalje suočavaju s diskriminacijom. U EK *Izvještaju* naglašeno je i da stanje javnih finansija ima negativne efekte na reforme u oblasti socijalne politike.

Kod zapošljavanja, potrebno je jačanje kapaciteta Zavoda za zapošljavanje i razvoj sposobnosti nezaposlenih (kao i onih koji se još uvijek nalaze u obrazovnom sistemu) u skladu s potrebama tržišta rada (kroz kvalitetnije obrazovanje i obuku). Potrebno je i „ozelenjavanje“ (preusmjerenje na zelenu ekonomiju) tekućih podsticajnih programa za zapošljavanje i preduzetništvo budući da zelena ekonomija predstavlja šansu za otvaranje novih radnih mjesta u održivim ekonomskim djelatnostima i privlačenje otklona od finansijski ili po, životnu sredinu, socijalno neodrživih djelatnosti. Crnoj Gori je takođe potrebno da što više pažnje posvećuje nezaposlenosti mladih.

U svim ovim nastojanjima, ciljevi i preporuke relevantnih evropskih dokumenata kao što su strategija *Evropa 2020*, saopštenje *Pristojan život za sve: okončavanje siromaštva i obezbjeđivanje održive budućnosti za svijet*²⁴, preporuka *Investiranje u djecu: izlazak iz kruga nedaća*²⁵, i druga, treba da služe kao ideja vodilja. Dosadašnji nedovoljno zadovoljavajući rezultati u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti odnosno eventualni neuspjeh ili sporo rješavanje izazova, koje je EK naglasila, mogli bi značajno otežati proces pristupanja EU i umanjiti izgleda za postizanje MRC 1, odnosno za postizanje razvojnih ciljeva koji će stupiti na snagu poslije 2015. godine.



Kao rezultat napora za razvoj inkluzivnog obrazovanja školske 2012/13. godine u redovne osnovne škole upisano je 3.600 djece sa posebnim obrazovnim potrebama što je napredak od čak 537% u odnosu na stanje od prije deset godina kada je u redovne škole bilo upisano samo njih 67. Očekuje se ostvarenje cilja do 2015. godine, ali se već sada radi na novim prioritetima kao što su udvostručenje broja djece obuhvaćene predškolskim obrazovanjem, i obezbjeđenje većeg stepena kvaliteta obrazovanja.

2.2 MRC 2: OSTVARITI UNIVERZALNO OSNOVNO OBRAZOVANJE

Zadaci i indikatori za MRC 2 prilagođeni nacionalnim uslovima su sljedeći:

1. ostvariti obuhvat djevojčica i dječaka predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem na nivou od 40%
2. ostvariti 100% obuhvat osnovnim obrazovanjem i vaspitanjem za dječake i djevojčice
3. smanjiti stopu nepismenih starijih od 10 godina na 1%.

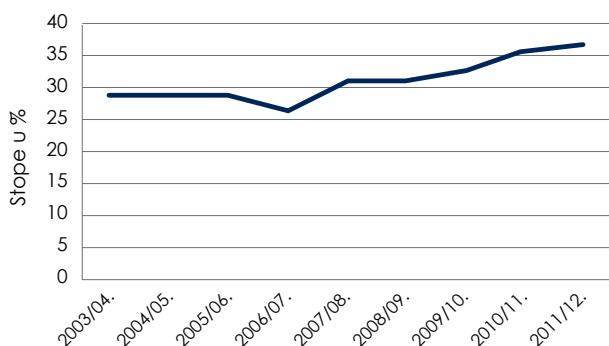
Crna Gora je na putu da ostvari zadatke iz MRC 2 vezano za predškolsko i osnovno obrazovanje uz izvjesno zaostajanje kod obuhvata romske i egipćanske te djece sa smetnjama u razvoju. Napori za ubrzanje napretka i smanjenje nejednakosti treba da budu praćeni naporima za poboljšanje kvaliteta obrazovanja, čime će se dalje doprinijeti ostvarivanju ciljeva u procesu pridruživanja EU. Takođe je izgledno da će Crna Gora ostvariti zadatak u vezi sa smanjenjem nepismenosti.

EU ciljevi za obrazovanje postavljeni su strategijama *Evropa 2020* i *Okvir za evropsku saradnju u obrazovanju i obuci (EU 2020)*²⁶. Strategija *EU 2020* teži mnogo većem obuhvatu djece ranim obrazovanjem (95% djece starije od 4 godine a ispod starosne granice za početak osnovne škole) u poređenju s nacionalnom MRC ciljanom vrijednošću. Ostali ciljevi *EU 2020* odnose se na kvalitet znanja i sposobnosti koje djeca stiču u osnovnoj školi i smanjenje stope ranog napuštanja obrazovanog sistema.

2.2.1 TRENDOVI I NEJEDNAKOSTI

Stopa upisa za **predškolsko obrazovanje** značajno je (za oko 10 procentnih poena) porasla tokom posljednjih 10 godina i sa 37% u školskoj 2011/12. godini bila je blizu cilja za 2015. godinu (slika 2-5). Stope obuhvata djece **osnovnim obrazovanjem** takođe pokazuju značajan rast od školske 2003/04. godine kad je nešto više od 92% odgovarajućih generacija upisalo odnosno završilo osnovnu školu. Rast je bio naročito izražen do 2008/09. godine. Od tada, stope pokazuju manje oscilacije u oba pravca (i smanjenja i porasta) na godišnjem nivou ali generalno imaju pozitivan trend. Prema posljednjim raspoloživim podacima (za školsku 2011/12), osnovnu školu upisalo je 98,3% a završilo 98,8% djece, što je blizu ciljanih vrijednosti od 100%. **Stopa nepismenosti** takođe je znatno opala – na 1,5% na Popisu iz 2011. godine – i blizu je cilja od 1%. Prosječna starost nepismenih lica bila je 62 godine. Među njima je više žena nego muškaraca, a najveća stopa na opštinskom nivou zabilježena je u Rožajama i Ulcinju.

Slika 2-5: Obuhvat djece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem



Izvor: Drugi godišnji izvještaj o sprovođenju MRC

Nejednakosti. Obuhvaćenost djece predškolskim vaspitanjem znatno je niža u ruralnim područjima i na sjeveru zemlje, a posebno kod osjetljivih kategorija djece kao što su djeca iz romske/egipćanske zajednice, djeca sa smetnjama u razvoju, djeca izbjeglih i raseljenih lica i siromašna djeca. Stopa upisa djece u predškolske ustanove najmanja je u područjima gdje su najveće stope siromaštva i nezaposlenosti, posebno

nezaposlenosti žena.²⁷ Dispariteti su izraženi i kod pohađanja i završavanja osnovne škole. Obuhvaćenost romske i egipćanske djece kao i djece sa smetnjama u razvoju osnovnim obrazovanjem znatno je niža nego u ukupnoj populaciji, pri čemu su trendovi za obje ove grupe u posljednjih nekoliko godina izrazito pozitivni. Razlike u obuhvatu ne zavise bitno od pola djece.

2.2.2 PRIMJERI GLAVNIH USPJEHA

MRC 2 je u potpunosti inkorporiran u relevantna strateška dokumenta i značajno je doprinio posvećivanju više pažnje djeci s posebnim obrazovnim potrebama²⁸. Kao rezultat napora za razvoj inkluzivnog obrazovanja školske 2012/'13. godine u redovne osnovne škole upisano je 3600 djece s posebnim obrazovnim potrebama što je ogroman napredak u odnosu na stanje od prije deset godina kad je u redovne škole bilo upisano samo 67 đaka iz ove kategorije.

Ministarstvo prosvjete je tokom posljednjih godina učinilo još intezivnijom saradnju s nevladinim sektorom, naročito s organizacijama koje se bave djecom i udruženjima roditelja, koji su bili partneri u koncipiranju i pripremi za inkluzivno obrazovanje što je doprinijelo pozitivnim pomacima za MRC 2.

U Crnoj Gori se sprovode aktivnosti usmjerene na povećanje broja romske i egipćanske djece u predškolskim i osnovnoškolskim ustanovama uključujući (i) sprovođenje pilot pripremnih vrtića, (ii) razvoj mehanizama za prevenciju napuštanja škole, (iii) obezbjeđivanje udžbenika i besplatnog prevoza (u pojedinim opštinama), (iv) definisanje mogućnosti za angažovanje romskih asistenata i (v) uspostavljanje funkcionalne baze podataka o djeci iz romske i egipćanske zajednice.

Razvojem inkluzivnog obrazovanja povećava se obuhvat djece sa smetnjama u razvoju i stvaraju bolji uslovi za njihovu potpunu uključenost u vrtiće i redovne škole.

Unaprijeđena je podrška djeci sa posebnim obrazovnim potrebama: koncept nastajanja posebne obrazovne potrebe zavisi od toga kako i u kojoj mjeri faktori sredine olakšavaju ili otežavaju funkcionisanje djeteta; djeca rade po individualnom razvojno-obrazovnom programu; djeca iz posebnih se integrišu u redovna odjeljenja; posebne ustanove transformisane su u tri resursna centra; pripremljeni su novi programi za djecu sa smetnjama u razvoju; formirani su timovi za obuku i podršku inkluzivnom obrazovanju, a realizovane su i druge značajne aktivnosti.

2.2.3 OGRANIČENJA I BUDUĆI PRAVCI RAZVOJA U KONTEKSTU PRIDRUŽIVANJA EU

Ograničenja. Nejasno definisan mandat i nedovoljan kapacitet Savjeta za prava djeteta djeluju kao ograničavajući faktor za sprovođenje Konvencije o pravima djeteta. Pored toga, nedostaju podaci raščlanjeni prema uzrastu, polu, etničkoj ili socijalnoj pripadnosti i urbanim/ruralnim oblastima, pa nedovoljna preciznost podataka ometa osmišljavanje sistemskih socijalno-inkluzivnih politika. Kao još jedno ograničenje za sprovođenje MRC 2 može se izdvojiti nedovoljno efikasna primjena usvojenih zakona i politika – jačanje kapaciteta za implementaciju prepoznato je kao jedan od ključnih izazova u relevantnim dokumentima EU o Crnoj Gori.

Od konkretnih ograničenja koja utiču na ostvarivanje MRC 2 (posebno zadatka 1) izdvajaju se nedostatak prostora ili neadekvatni uslovi za boravak djece u postojećim objektima, kao i specifični socio-ekonomski uslovi (razuđenost naselja u sjevernom regionu, udaljenost seoskih područja, loša saobraćajna infrastruktura, običaji življenja u višegeneracijskim porodicama i drugi)²⁹.

Prepreke za veći stepen uključivanja romske i egipćanske djece te djece sa smetnjama

u razvoju u vaspitno obrazovne ustanove su brojne i uključuju: neprilagođenost objekata (u smislu fizičkog pristupa, organizacije prostora i rada, korišćenja adekvatne opreme i pomagala); slab sistem rane detekcije, dijagnoze i intervencije kod djece sa smetnjama u razvoju; nedostatak servisa podrške na lokalnom nivou; administrativne procedure; nedovoljan broj asistenata za rad sa djecom; jezičke barijere; kulturološke prepreke kada je riječ o Romima (rani brak, ne pridaje se dovoljno značaja obrazovanju i vezi obrazovanja i budućnosti djece); nedovoljno razvijen sistem za praćenje i smanjenje prijevremenog napuštanja škole.

Velika prepreka je siromaštvo djece (posebno kod romske i egipćanske djece kojima često nedostaju osnovna sredstva i pristojni uslovi života i djeca koju ograničavaju drugi problemi kao što su loše zdravstveno stanje, dječji rad, nedovoljna podrška roditelja i zajednice, itd.). Na kraju, profesionalci, pružaoci usluga za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama, nijesu dovoljno obučeni tokom inicijalnog obrazovanja i u procesu profesionalnog razvoja o specifičnostima smetnji u razvoju i metodici rada sa ovom djecom, kao i o stigmatizaciji sa kojom se djeca suočavaju.

Kod zadatka 3, značajno ograničenje predstavlja činjenica da nepismena lica uglavnom imaju više od 60 godina i da nijesu zainteresovana za uključivanje u program elementarnog funkcionalnog opismenjavanja.

Budući pravci razvoja. Da bi se zadržao i ubrzao napredak evidentan u posljednjih nekoliko godina, potrebna je dalja snažna podrška svih društvenih aktera, posebno javnog sektora, za poboljšanje uslova u obrazovnom sistemu i povećanje obuhvata za djecu iz romske i egipćanske zajednice, sa smetnjama u razvoju i iz ostalih osjetljivih grupa. Cilj EU 2020 je obuhvaćenost djece predškolskim obrazovanjem od 95%, što će biti značajan izazov za Crnu Goru. Potrebno je jačanje kapaciteta Savjeta za prava djeteta i za planiranje, primjenu i ocjenjivanje uspješnosti javnih politika prema djeci.

Neophodno je da se pored ovih pitanja sistematično radi i na pitanjima kvaliteta obrazovanja³⁰, posebno u kontekstu pristupanja EU. Tekućim reformama uvode se mehanizmi poboljšanja i testiranja sposobnosti stečenih tokom školovanja ali ne postoje kvantifikovani ciljevi o tome kakvo se poboljšanje želi postići. Na drugoj strani, generalni cilj strategije *Evropa 2020* jeste da poboljša obrazovni nivo stanovništva, dok *EU 2020* teži smanjenju udijela djece uzrasta do 15 godina koja nemaju dovoljno razvijene jezičke, matematičke sposobnosti i sposobnosti u oblasti prirodnih nauka na ispod 15%. Preporuka EK *Investiranje u djecu* iz februara 2013. godine naglašava potrebu da se popravi uticaj obrazovnih sistema na jednake mogućnosti tj. da se osigura da sva djeca mogu da ostvare koristi od inkluzivnog i visokokvalitetnog obrazovanja. Evropski ciljevi i prioriteti sasvim sigurno ocrtavaju konture obrazovnog sistema prema kome treba ići u daljim naporima za postizanje MRC 2 kao i periodu poslije 2015. godine.



Iako je razlika u nezaposlenosti žena i muškaraca bitno smanjena tokom protekle decenije, žene se tradicionalno ne usmjeravaju na poslove koji donose veće zarade i društvenu moć, jer oni uglavnom zahtijevaju angažovanje koje otežava usklađivanje porodične i radne uloge. Zbog toga su prisustvo žena na rukovodećim mjestima i drugim visoko pozicioniranim poslovima i spremnost da pokrenu sopstveni posao još uvijek na niskom nivou.

2.3 MRC 3: UNAPRIJEDITI RODNU RAVNOPRAVNOST I POBOLJŠATI POLOŽAJ ŽENA

Nacionalni zadaci i indikatori za MRC 3 su sljedeći:

1. ekonomsko osnaživanje žena (povećanje stope zaposlenosti žena na 50%, odnosno smanjenje stope nezaposlenosti na 9%) i
2. povećanje učešća žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou na 30%.

MRC 3 neće biti ostvaren budući da postoji zaostatak kod svih ključnih indikatora. Posebno su visoka odstupanja kod stope nezaposlenosti (koja je s vrijednošću od oko 20% preko dva puta veća od ciljane) i broja žena koje su gradonačelnice (ispod 5% u 2012. u odnosu na cilj od 30%).

U procesu pridruživanja EU zahtijeva se promovisanje ženskih prava i rodne ravnopravnosti; garantovanje jednakih zarada ženama i zaštita prava iz zaposlenja; povećanje zastupljenosti žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou kao i na pozicijama za donošenje odluka u javnom i privatnom sektoru; i primjena propisa o ženskim pravima, posebno u oblasti nasilja u porodici. Mjere za postizanje rodne ravnopravnosti razmatraju se u okviru više pregovaračkih poglavlja/djelova *acquis-a*.

Nacionalni zadaci za ovaj Milenijumski cilj komplementarni su sa zahtjevima u procesu pridruživanja tako da ubrzanje napretka kod MRC 3 može takođe donijeti značajne korisiti u procesu pristupanja.

I žene iz ruralnih područja imaju manje prilika da se zaposle i da zauzmu važne pozicije u društvu.

2.3.2 PRIMJERI GLAVNIH USPJEHA

MRC 3 je zajedno s drugim globalnim i EU politikama značajno doprinio integraciji rodne ravnopravnosti u nacionalne politike, propise i planove. Napredak je također ostvaren kod institucionalnih struktura za postizanje rodne ravnopravnosti.

Glavni uspjeh kod MRC 3 je značajna promjena u odnosu između zaposlenosti i nezaposlenosti u korist zaposlenosti žena (ukupna promjena od oko 19 procentnih poena u desetogodišnjem periodu), dok je u isto vrijeme razlika u stopi nezaposlenosti u odnosu na pol svedena na 1% u korist muškaraca (ova razlika je u 2004. godini iznosila oko 10%). Napretku su doprinijeli programi osposobljavanja i zapošljavanja i (generacijsko) poboljšanje u obrazovnoj strukturi žena, ali i činjenica da je u uslovima krize više žena moralo da radi i da su u takvim okolnostima do izražaja došle njihove sposobnosti i preduzimljivost. Veći broj programa za podršku zapošljavanju žena i dalje se sprovodi (uključujući projekte usmjerene na ruralna područja), paralelno s aktivnostima na podizanju svijesti o rodnoj ravnopravnosti i drugim mjerama.

2.3.3 OGRANIČENJA I BUDUĆI PRAVCI RAZVOJA U KONTEKSTU PRIDRUŽIVANJA EU

Ograničenja. Primjena Zakona o rodnoj ravnopravnosti nije još uvijek na zadovoljavajućem nivou, a ista ocjena važi i za prethodna strateška dokumenta i planove u ovoj oblasti. Nije obezbijeđeno vođenje rodno raščlanjene statistike u svim oblastima, posebno kad je u pitanju nasilje

nad ženama. Osim toga, ne primjenjuje se princip rodnog budžetiranja, pa finansiranje većine aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti direktno zavisi od podrške međunarodnih organizacija³². Prema mišljenju predstavnika civilnog društva³³ i dijela političkih struktura, nova ograničenja za postizanje rodne ravnopravnosti uvedena su nedavnim usvajanjem Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti za čije se odredbe ocjenjuje da su u suprotnosti s preporukama Komiteta Ujedinjenih nacija za zabranu diskriminacije žena.

Ostala ograničenja za ekonomsko osnaživanje žena uključuju: stereotipe u izboru obrazovanja i zanimanja; tradicionalnu rodnu ulogu žena; predrasude i rezultirajuće niže profesionalne aspiracije; i nedostatak adekvatne podrške za žensko preduzetništvo. Žene se tradicionalno usmjeravaju na poslove koji nijesu visoko pozicionirani, jer poslovi koji donose veće zarade i društvenu moć uglavnom zahtijevaju angažovanje koje otežava usklađivanje porodične i radne uloge. Zbog toga su prisustvo žena na rukovodećim mjestima i drugim visoko pozicioniranim poslovima i spremnost da pokrenu sopstveni posao na niskom nivou.

Kad je riječ o uključivanju žena u politiku, ključna ograničenja su i dalje nedovoljno stimulativni odnosno propisi koji se ne primjenjuju dosljedno³⁴, oštra predubjeđenja (u korist muškaraca) o ženama/muškarcima u politici³⁵, nedovoljna podrška okoline i samih žena drugim ženama, percipiranje samih žena o politici kao nepoželjno djelatnosti i drugo.

Budući pravci razvoja. Mjere koje je potrebno preduzeti za dalji napredak i ostvarivanje MRC 3 gotovo su podudarne s aktivnostima koje se zahtijevaju u nastavku procesa pridruživanja EU. Prema mišljenju EK³⁶, neophodno je preduzeti konkretne korake da se osigura dosljedna primjena nediskriminacije i rodne ravnopravnosti u praksi, uključujući jačanje nadzornih tijela i efikasnije reagovanje organa za sprovođenje zakona na moguća kršenja. Istovremeno, potrebno je podizanje svijesti

i snaženje mjera podrške, naročito pri zapošljavanju i javnoj zastupljenosti žena. Dosljedna implementacija *Plana aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori 2013–2017.* veoma je važna pa je za to potrebno osigurati odgovarajuće ljudske i finansijske resurse. Nacionalne propise treba dalje harmonizovati s evropskim i UN propisima i preporukama u oblasti rodne ravnopravnosti. Za smanjenje nejednakosti unutar ženske populacije neophodan je i kontinuirani rad s posebno osjetljivim grupama kao što su žene sa sela, žene s invaliditetom, starije žene, i posebno Romkinje i Egipćanke. Na kraju, ali ne i najmanje važno, neophodne su kontinuirane aktivnosti na podizanju svijesti o rodnoj ravnopravnosti i osnaživanju samih žena da teže pozicijama/poslovima na kojima se donose odluke.



Planirani cilj smanjenja smrtnosti djece ostvaren je već od 2009. godine, a ujedno su postignuti i relevantni ciljevi definisani u nacionalnim politikama i strategijama kao i u okviru Svjetske zdravstvene organizacije. Adekvatan monitoring i edukacija stanovništva doprinose napretku ka postizanju ciljanih vrijednosti. Uspjehu je doprinijelo i to što je MRC 5 u potpunosti inkorporiran u nacionalnu zdravstvenu politiku i programe i mjere njene implementacije.

2.4 MRC 4:

SMANJENJE STOPE SMRTNOSTI DJECE

Nacionalni zadaci i indikatori definisani u okviru Milenijumskog cilja za smanjenje smrtnosti djece su sljedeći:

1. smanjiti stopu mortaliteta odojčadi i djece do 5 godina starosti (na 1000 živorođene djece)
2. imunizacija sve djece do godinu dana starosti (ciljane vrijednosti za pojedine indikatore postavljene su u zavisnosti od vrste vakcine³⁷)
3. smanjiti smrtnost djece od 0 do 4 godine uzrokovane nezgodama na manje od dva slučaja godišnje na ukupnu populaciju.

Zadaci 1 i 3 već su ispunjeni. Trendovi kod imunizacije pokazuju da se također može očekivati dostizanje zacrtanih vrijednosti za zadatak 2 budući da je stanje u 2011. godini veoma blizu ciljanim vrijednostima ako se uzmu u obzir revidirane (niže) preporuke Svjetske zdravstvene organizacije (SZO).

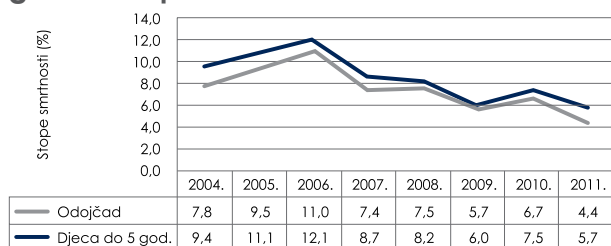
Usvajanjem Zakona o matičnim registrima iz 2010. godine i promjenama koje su po tom osnovu nastale u vođenju statistike (neevidentiranje uzroka smrtnosti) onemogućeno je praćenje niza pokazatelja kod MRC vezanih za zdravlje, uključujući nesrećne slučajeve sa smrtnim ishodom kod djece 0–4 godina koji su predmet pažnje za MRC 4. Prilikom usvajanja *Drugog MRC godišnjeg izvještaja*, ovaj problem posebno je naglašen pa je Vlada donijela zaključak na osnovu koga će se do kraja 2013. godine retroaktivno izvesti nedostajući podaci o uzrocima smrtnosti, a od 2014. godine trajno riješiti pitanje dostupnosti podataka u oblasti statistike mortaliteta.

Veze MRC 4, kao i preostala dva MRC koji se odnose na zdravlje (MRC 5 i 6), s evropskim politikama su brojne. SZO/Evropska zdravstvena politika: *Zdravlje 2020* usmjerena je na dva ključna cilja i to smanjenje nejednakosti i poboljšanje liderstva i participativne uprave za zdravlje³⁸.

2.4.1 TRENDOVI I NEJEDNAKOSTI

Smrtnost djece. Vrijednosti indikatora kod zadatka 1 – stope mortaliteta odojčadi i djece do 5 godina – su u padu tokom posljednjih desetak godina a od 2009. godine su ispod ciljanih vrijednosti za 2015 (od, redom, 7 i 8‰). Kretanje ovih stopa u periodu 2004–2011. prikazano je na slici 2-8. **Pokrivenost djece programima vakcinacije** raste iz godine u godinu a u 2011. godini se kretala u rasponu od 91 do 97%, zavisno od vrste vakcine. Najveće odstupanje vrijednosti indikatora u 2011. godini (91% u odnosu na cilj od 97% u 2015.g.) zabilježen je kod vakcine protiv hepatitisa B. Broj **nesrećnih slučajeva** sa smrtnim ishodom na uzrastu 0–4 godine je ispod dva godišnje, čime je postignut cilj projektovan za 2015. godinu za zadatak 3.

Slika 2-8: Smrtnost odojčadi i djece do 5 godina za period 2004-2011



Izvor: Monstat

Nejednakosti. Zdravstvena statistika nije organizovana tako da omogući analizu nejednakosti za pojedina područja ili grupe stanovništva, ali se ipak može ocijeniti da su zdravstvene nejednakosti prisutne. Evidentno je da dispariteti u pogledu obrazovanja, zaposlenosti, prihoda, uslova stanovanja i slično rezultiraju nejednakostima po pitanju ostvarivanja zdravstvenih ishoda. Prema *Nacionalnom izvještaju o razvoju po mjeri čovjeka*, nezaposleni, raseljena lica, korisnici prava iz socijalne i dječije zaštite, te druge društveno isključene grupe suočavaju se i s određenim preprekama (vezano, na primjer, za stepen pokrivenosti teritorije zdravstvenim uslugama, medicinske standarde, administrativne procedure i sl.) u pristupu zdravstvenoj zaštiti.

2.4.2 PRIMJERI GLAVNIH USPJEHA

Planirani cilj smanjenja smrtnosti djece ostvaren je već od 2009. godine, a ujedno su postignuti i relevantni ciljevi definisani u SZO i nacionalnim politikama i strategijama. Uveden je sistem elektronskog evidentiranja vakcinacija čime je omogućeno precizno registrovanje sve novorođene i vakcinisane djece. Adekvatan monitoring broja izvršenih vakcinacija i edukacija stanovništva o značaju sprovođenja imunizacije doprinose napretku ka postizanju ciljanih vrijednosti. Na terenu se svakodnevno vrše revizije vakcinalnih kartona djece i sprovode dopunske imunizacione aktivnosti da bi se vakcinacijom obuhvatila sva djeca (uključujući i onu koja su eventualno 'propuštena' da budu vakcinisana sa svojom generacijom).

2.4.3 OGRANIČENJA I BUDUĆI PRAVCI RAZVOJA U KONTEKSTU PRIDRUŽIVANJA EU

Ograničenja. Za praćenje MRC 4 (ali i za ostale zdravstvene ciljeve) značajno ograničenje nastalo je 2010. godine kad je promjenama u vođenju Zakona o matičnim registrima onemogućeno praćenje uzroka smrtnosti. Preduzeti su koraci da se ovaj problem prevaziđe od naredne godine. Ograničenje koje ostaje je to što statistika ne pruža informacije o nejednakostima u zdravstvenim pokazateljima unutar opšte populacije. Pored toga, praćenje programa promocije zdravlja i prevencije oboljenja otežano je neadekvatnim registrovanjem aktivnosti u savjetovalištim.

Za imunizaciju i ostale aktivnosti usmjerene na zaštitu zdravlja djece negativno utiče to što sva djeca još uvijek nemaju izabranog ljekara, kao i činjenica da svi roditelji nijesu dovoljno obaviješteni i motivisani da svoju djecu podvrgnu imunizaciji. U faktore koji utiču na to da se ne utvrdi izabrani pedijatar za svako

dijete ubrajaju se nepravovremeno registriranje (ili izostanak registracije) u socijalnim sistemima, te socijalni, ekonomski i obrazovni status roditelja. Još jedno ograničenje za MRC 4 je nedovoljno angažovanje multisektorskih tijela koja su zadužena za monitoring i evaluaciju aktivnosti iz *Nacionalnog plana akcije za djecu*.

Budući pravci razvoja. Da bi se održali postignuti uspjesi i nastavio napredak u ostvarivanju pojedinih zadataka kod MRC 4, potrebna su poboljšanja zdravstvene statistike i podizanje svijesti o važnosti imunizacije kao i unapređenje kapaciteta sistema zdravstvene zaštite da razvija i realizuje politike i programe zasnovane na dokazima i usmjerene na rezultate. Prilikom nacionalizacije budućih ciljeva održivog razvoja, stope imunizacije treba da budu revidirane, tj. smanjene, što je u skladu i sa novim preporukama SZO (na 97% za BCG i 95% za sve ostale vakcine: DTP, OPV i za vakcine protiv hepatitisa B i boginja). Takođe je potrebno poboljšanje koordinacije među nadležnim tijelima i dalje sprovođenje reforme zdravstvenog sistema radi prioritetne zaštite osjetljivih kategorija. U skladu sa ciljevima SZO/EU zdravstvene politike *Zdravlje 2020* (poboljšanje zdravlja za sve, smanjenje nejednakosti, poboljšanje upravljanja za zdravlje), nužno je unapređenje kapaciteta za upravljanje u zdravstvu na nivou vlade (*whole of government approach* tj. pristup cjelokupne vlade) i na nivou društva (*whole of society approach* ili pristup cjelokupnog društva). Aktivnosti na promociji zdravlja djece i prevenciji treba pojačati i opredijeliti dovoljno finansijskih sredstava za realizaciju preventivnih programa, poklanjajući dužnu pažnju multisektorskom djelovanju na socijalne determinante zdravlja i prevazilaženju nejednakosti u zdravlju. U ovom dijelu, potrebno je dalje uključivanje privatnog sektora (država, međutim, treba da nastavi da snosi primarnu odgovornost za osnovne usluge zdravstvene zaštite, bolju pokrivenost i pristup za društveno isključene grupe koje su najizloženije rizicima po zdravlje). Vrlo je značajno i dalje raditi na smanjenju stope smrtnosti djece u cilju približavanja vrijednostima koje se bilježe u visokorazvijenim

zemljama (npr. u EU je manje od četvoro umrle odojčadi na 1000 živorođene djece). Nužna je i dalja razrada i primjena mjera za osiguravanje ravnopravnosti u pristupu i kvaliteta zdravstvenih usluga.



MRC 5 je već ispunjen: Od sredine prošle decenije svi porođaji u zemlji odvijaju se uz prisustvo kvalifikovanog medicinskog osoblja, pa gotovo da nema smrtnih slučajeva vezanih za trudnoću, porođaj i postporođajni period. Ovo, zajedno sa smanjenom stopom smrtnosti djece predstavlja možda i najveći napredak u postizanju MRC. Održavanje postignutih rezultata pomognuto je otvaranjem Savjetovališta za reproduktivno zdravlje žena čiji su pozitivni efekti već vidljivi.

2.5. MRC 5:

UNAPRIJEDITI ZDRAVLJE MAJKI

U okviru MRC 5 na nacionalnom nivou definisan je zadatak sa sljedećim ciljanim vrijednostima:

1. održavanje i unapređenje reproduktivnog zdravlja majki (smanjenje stope smrtnosti majki na manje od 10 na 100 000 živorođene djece do 2015. godine i prisustvo kvalifikovanog medicinskog osoblja na svim porođajima).

MRC 5 je već ispunjen: stopa smrtnosti majki bila je ispod ciljane vrijednosti više godina. Od sredine prošle decenije svi porođaji u zemlji odvijaju se uz prisustvo medicinskog osoblja.

U odnosu na pridruživanje EU, za MRC 5 su takođe značajni (već pomenuti) aspekti smanjenja nejednakosti i poboljšanja efikasnosti zdravstvenog sistema.

2.5.1 TRENDOVI I NEJEDNAKOSTI

Tokom većeg dijela perioda 2004–2009. stopa smrtnosti majki bila je 0. Izuzetak je bila 2007. godina kad je posljednji put registrovano umiranje vezano za trudnoću, porođaj i postporođajni period. Cilj o prisustvu kvalifikovanog medicinskog osoblja svakom porođaju takođe je ispunjen u gotovo svim posmatranim godinama (vidjeti dodatak 1).

2.5.2 PRIMJERI GLAVNIH USPJEHA

Činjenica da u prethodnim godinama uglavnom nije bilo smrtnih slučajeva vezanih za trudnoću, porođaj i postporođajni period, te da se svi porođaji odvijaju u prisustvu kvalifikovanog osoblja predstavlja veliki uspjeh zdravstvenog sistema u Crnoj Gori. Savjetovališta za reproduktivno zdravlje u sklopu centara za prevenciju u domovima zdravlja počela su sa radom u 2009. godini i predstavljaju važnu komponentu za održavanje ovih dostignuća. Usluge trenutno pruža 18 takvih savjetovališta, a preliminarni podaci pokazuju da je veliki broj žena obuhvaćen njihovim aktivnostima i da su korisnice zadovoljne pruženim uslugama.

Ovim uspjesima doprinijelo je to što je MRC 5 u potpunosti inkorporiran u nacionalnu zdravstvenu politiku i programe i mjere njene implementacije. O pitanjima relevantnim za MRC i dalje se vodi računa u planiranju i realizaciji sistema zdravstvene zaštite pa se, na primjer, u strateškim dokumentima posebna pažnja posvećuje osjetljivim grupama stanovništva. Takav je slučaj i s novom *Strategijom za očuvanje i unapređenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja* koja je koncipirana imajući posebno u vidu princip jednakosti u zdravlju.

2.5.3 OGRANIČENJA I BUDUĆI PRAVCI RAZVOJA U KONTEKSTU PRIDRUŽIVANJA EU

Slabosti u statistici (uključujući nemogućnost praćenja stope smrtnosti majki u kontinuitetu) predstavljaju glavno ograničenje kod MRC 5. Neophodno je omogućiti ponovno praćenje i evaluiranje podataka o umiranju žena u periodu trudnoće, porođaja i postporođaja, kao i svih ostalih podataka vezanih za ove životne periode. U cilju održavanja postignutih rezultata, potrebno je razvijati kapacitete relevantnih zdravstvenih službi, promovisati i dalje razvijati aktivnosti savjetovališta za reproduktivno zdravlje i primjenjivati potrebne mjere da se temeljno razumiju i smanje nejednakosti. Ova nastojanja ujedno će doprinijeti procesu pridruživanja EU.



Crna Gora postiže odlične rezultate u borbi protiv HIV/AIDS-a i tuberkuloze, ali je situacija zabrinjavajuća kod cilja smanjenja stope smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti. Pored visokih stopa smrtnosti za kardiovaskularne bolesti i maligne tumore, izazov će u budućnosti predstavljati i drugi značajno izmijenjeni trendovi kada je riječ o opterećenju bolestima, koji uključuju mentalno zdravlje, antimikrobnu rezistenciju i finansijsku održivost zdravstvenog sistema. Zdravstvenu politiku će takođe oblikovati socijalne, kulturološke, ekološke i političke determinante zdravlja.

2.6. MRC 6:

BORBA PROTIV HIV/AIDS, TUBERKULOZE I OSTALIH BOLESTI

Nacionalni zadaci i indikatori za MRC 6 su sljedeći:

1. zadržati nisku prevalencu HIV/AIDS-a (0,01–0,02) (HIV incidenca manja od 1)³⁹;
2. smanjiti rasprostranjenost tuberkuloze (stopa novoregistrovanih slučajeva na 100000 stanovnika manja od 20);
3. smanjiti stopu smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti u starosnoj grupi 0–64 godine (na manje od 400 slučajeva na 100000 stanovnika za bolesti sistema krvotoka odnosno na manje od 100 slučajeva za maligne tumore).

Napredak kod zadataka 1 i 2 je u skladu s postavljenim ciljevima ali situacija nije na zadovoljavajućem nivou kod zadatka 3 gdje su (zaključno s 2009. godinom do kad su bili dostupni podaci o uzrocima smrtnosti) pokazatelji bili znatno iznad vrijednosti projektovanih za 2015. godinu: stopa smrtnosti za kardiovaskularne bolesti bila je 509 (u odnosu na cilj od 400) a za tumore 141 (u odnosu na 100).

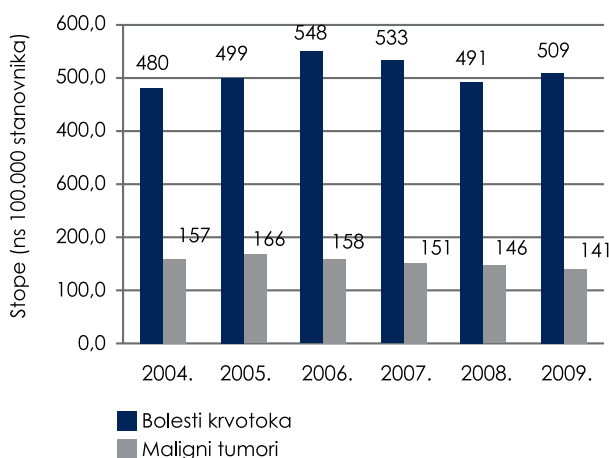
EU strategija *Zajedno za zdravlje*⁴⁰ govori o zdravlju kao o osnovnom ljudskom pravu i podržava ciljeve *Evrope 2020* budući da se dobro zdravlje stanovništva smatra jednim od preduslova za razvoj pametne, održive i inkluzivne ekonomije.

U procesu pridruživanja EU, poglavlje 28 (zaštita potrošača i zdravlja) tretira pitanja kao što su kontrola korišćenja duvana, nezarazne i zarazne bolesti i njihove implikacije za osjetljive grupe, mentalno zdravlje i druga. Pitanja relevantna za MRC 6 (poboljšanje sistema zdravstvene zaštite i smanjenje nejednakosti) u centru su pažnje SZO/EU zdravstvene politike *Zdravlje 2020*. Zadaci definisani u okviru MRC 6 u skladu su sa ciljevima iz drugih evropskih dokumenta kao što su, na primjer, *Evropska povelja o zdravlju srca* i *Preporuka EK o djelovanju protiv tumora (Action Against Cancer)*.

2.6.1 TRENDovi I NEJEDNAKOSTI

HIV/AIDS. Incidenca HIV-a kretala se od 0,15 novoregistrovanih slučajeva na 100000 stanovnika 2004. godine do maksimalno 1,24 u 2009. i 2010. godini, pokazujući rastući trend. Posljednji raspoloživi podatak od 0,97 za 2012. godinu bio je ispod ciljane vrijednosti za 2015. godinu i predstavljao je blagi pad u odnosu na nekoliko prethodnih godina (vidjeti dodatak 1). Broj dobrovoljnih testiranja osjetno je rastao do 2011. godine da bi prošle (2012) godine došlo do određenoga pada, najvjerojatnije kao posljedica činjenice da se nije raspolagalo dovoljnim brojem brzih testova. Ukupna stopa testiranih u svim zdravstvenim ustanovama je preko 35 na 1000 stanovnika.

Slika 2-9: Kretanje stopa smrtnosti od bolesti sistema krvotoka i od malignih tumora 2004-2009.



Izvor: Institut za javno zdravlje

Tuberkuloza. Kad je riječ o kontroli širenja tuberkuloze, generalna ocjena je da su trendovi pozitivni i da se sva tri indikatora kreću u dobrom pravcu. Stopa novoregistrovanih slučajeva na 100000 stanovnika (15,8) u 2012. godini već je ispod ciljane vrijednosti, dok su učestalost multirezistentne tuberkuloze i stopa smrtnosti bile nešto iznad zacrtanih ciljeva (vidjeti dodatak 1).

Nezarazne bolesti. U periodu 2004–2009 (nijesu dostupni podaci od 2010. godine) stopa smrtnosti od kardiovaskularnih bolest

bila je u blagom porastu, a od maligniteta u blagom padu (slika 2-9). Međutim, vrijednosti oba indikatora znatno su iznad ciljeva postavljenih za 2015.g. – kod malignih tumora stopa u 2009. bila je za preko 40% veća od cilja.

Nejednakosti. Analiza nejednakosti kod pokazatelja za MRC 6 (kao i za ostale zdravstvene pokazatelje) za sad nije moguća. Rezultati *Nacionalne studije ispitivanja zdravlja stanovništva*⁴¹ iz 2008. godine pokazuju, međutim, da je učestalost preventabilnih faktora rizika (kao što su pušenje, zloupotreba alkohola, neadekvatna ishrana, fizička neaktivnost, gojaznost) za nastanak hroničnih nezaraznih bolesti (HNB) visoka i da postoje značajne razlike između gradskih i ruralnih domaćinstava, po regionima i zavisno od nivoa blagostanja domaćinstava. U mnogo lošijoj situaciji od ostalog stanovništva bila je romska populacija i, u izvjesnoj mjeri, starija lica (dobi od 75 i više godina).

2.6.2 PRIMJERI GLAVNIH USPJEHA

Kao što je slučaj i s ostalim MRC u oblasti zdravlja, MRC 6 integriran je u nacionalnu zdravstvenu politiku i mjere i programe za njenu implementaciju. U Crnoj Gori su postignuti uspjesi kod kontrole prevalencije tuberkuloze i zadržavanje niske prevalencije HIV-a. Stopa smrtnosti od AIDS-a održava se takođe na niskom nivou.

Napori zdravstvenog sistema usmjereni na kontrolu zaraznih bolesti doprinijeli su uspjesima postignutim u prethodnom periodu. Pored toga, za borbu protiv HIV/AIDS-a veoma je važna i uključenost različitih društvenih aktera. Reforma i osnaživanje primarnog nivoa zdravstvene zaštite, kroz uvođenje koncepta izabranog doktora i formiranje centara za podršku, predstavlja primjer dobre prakse u borbi protiv bolesti relevantnih za MRC 6. U okviru centara za podršku djeluju, između ostalih, savjetovališta za dobrovoljno i povjerljivo testiranje na HIV, ishranu, mlade, dijabetes i sl. Kroz ove organizacione jedinice realizu-

ju se programi za odvikavanje od pušenja, a u planu je izrada programa za prevenciju komplikacija od štetne upotrebe alkohola. Izdat je i nacionalni vodič za *Prevenciju kardiovaskularnih bolesti* a u nastavne programe u školama uključen je izborni predmet *Zdravi stilovi života*. Povećan je broj projekata koje pokreće civilno društvo sa ciljem da se promovišu zdravi stilova života i obnovi infrastruktura i mobilijar u školama.

2.6.3 OGRANIČENJA I BUDUĆI PRAVCI RAZVOJA U KONTEKSTU PRIDRUŽIVANJA EU

Ograničenja. Zdravstvena statistika nije raščlanjena po pojedinim geografskim cjelinama i/ili populacionim grupama. Situaciju otežava **činjenica da još uvijek nijesu uspostavljeni** Nacionalni populacioni registri za rak i za ostale HNB (koji su preduslov za precizne podatke o incidenci, prevalenci i mortalitetu od ovih bolesti). Nacionalni program prevencije i kontrole kardiovaskularnih bolesti nije donesen. Faktori rizika u radnoj i životnoj sredini nijesu dovoljno poznati tako da, na primjer, ne postoje validni podaci o izloženosti stanovništva kancerogenim materijama. Ograničenja opšteg karaktera, značajna za borbu protiv HIV/AIDS-a i tuberkuloze, uključuju nedovoljno razvijenu svijest i predrasude o bolesti kao i pogoršanje socio-ekonomskih uslova u zemlji.

Prema ocjenama iz *Nacionalnog izvještaja o razvoju po mjeri čovjeka 2013*, veća djelotvornost i efikasnost u sprovođenju reforme sistema zdravstvene zaštite doprinijela bi poboljšanju zdravlja i osiguravanja jednakosti u pristupu zdravstvenim uslugama. Ograničeni kapaciteti i resursi koji su na raspolaganju u ovom procesu predstavljaju jedan od limitirajućih faktora.

Budući pravci razvoja. Za dalja poboljšanja kod zadataka 1 i 2 kao i za smanjenje zaostajanja kod zadatka 3, neophodno je ojačati kapacitete za upravljanje, multisektorsku

saradnju i realizaciju partnerstava u zdravlju i za zdravlje. Kroz stvaranje ambijenta kojim se promoviše zdravlje treba djelovati u pravcu smanjivanja riziko faktora i nastaviti s jačanjem zdravstvenog sistema koji će biti orjentisan na prevenciju i kontrolu HNB i sa njima povezane socijalne determinante zdravlja, posvećujući posebnu pažnju primarnoj zdravstvenoj zaštiti i obezbjeđivanju univerzalne zdravstvene zaštite.

Pored toga, Crna Gora treba da razvije kapacitete za praćenje (monitoring) trendova i determinanti HNB i evaluaciju ostvarenog napretka na planu njihove prevencije i kontrole. U tom smislu potrebno je korigovati nedostatke u zdravstvenoj statistici i obezbijediti kapacitete za raščlanjivanje podataka o HNB po socio-ekonomskim kategorijama stanovništva, da bi se obezbijedila procjena nejednakosti u zdravlju i mjerenje socijalnih determinanti zdravlja. Osiguravanje održivosti preventivnih programa za borbu protiv HNB i primarne zdravstvene zaštite takođe su izazovi za budućnost. Posebnu pažnju i podršku treba obezbijediti za sprovođenje programa kontrole i prevencije kancera.

Za unapređenje Cilja 3, konkretno se preporučuje da se uspostavi nacionalna kancelarija za prevenciju i kontrolu HNB kao glavni centar za razvoj i praćenje implementacije politika, da se hitno uspostave nacionalni populacioni registri za najvažnije HNB i da se uspostavi okvir za monitoring, uključujući definisanje indikatora za praćenje trendova i procjenu napretka ostvarenog implementacijom nacionalne strategije i relevantnih planova u prevenciji i kontroli HNB i njihovih faktora rizika i socijalnih determinanti, u skladu sa smjernicama sadržanim u SZO Rezoluciji o uspostavljanju globalnog sveobuhvatnog okvira za monitoring i ciljeve za prevenciju i kontrolu HNB.

Ubrzanje napretka za MRC 6 (posebno zadatak 3) i rješavanje izazova s praćenjem bolesti i dostupnošću podataka, predstavljaće značajne korake u ispunjavanju zahtjeva iz poglavlja 28 i SZO/ EU zdravstvene politike *Zdravlje 2020*.



Glavna ograničenja koja sprječavaju brži napredak odnose se na nedovoljnu podršku planovima i programima zaštite životne sredine, ograničenu primjenu propisa i neadekvatnu primjenu mehanizama za učešće svih društvenih aktera u kreiranju politika. Pritisci za ostvarivanje brzih ekonomskih koristi zasnovanih na prirodnim resursima u uslovima krize utiču na povećan broj neodrživih aktivnosti. MCR 7 i set nacionalizovanih zadataka i indikatora kompatibilan je sa najvećim brojem evropskih politika i propisa, uključujući klimatske i energetske ciljeve potvrđene strategijom Evropa 2020.

2.7. MRC 7:

OBEZBIJEDITI ODRŽIVOST ŽIVOTNE SREDINE

Nacionalni zadaci i indikatori za MRC 7 su sljedeći:

1. integrisati principe održivog razvoja u državne politike i programe i zaustaviti gubitak ekoloških resursa (udio zaštićenih kopnenih i morskih ekosistema od, redom, 10% i 3%; površina pod šumama od 54%; 35 prekoračenja dozvoljenih koncentracija PM10 u Podgorici godišnje; 5) emisije od 5,6 t CO₂ ekv/stanovniku; 6) bruto domaća potrošnja energije po jedinici BDP-a od 262; 27,7% energije iz obnovljivih izvora; stepen antropogenog uticaja na površinske vode od 15%)
2. do 2015. godine umanjiti udio stanovništva bez pristupa vodi za piće i sanitarnim uslovima (smanjenje gubitaka na vodovodnoj mreži u urbanim naseljima na 30%; stepen priključenosti na kanalizacionu mrežu od 85%; i prečišćavanje 60% ukupne količine otpadnih voda).

Uprkos određenim slabostima u statistici životne sredine može se vidjeti da se vrijednosti pokazatelja kod oba zadatka kreću u dobrom pravcu i da je određeni napredak evidentan. Ipak, ostvarivanje MRC 7 nije realno očekivati do 2015. godine.

MCR 7 i set nacionalizovanih zadataka i indikatora kompatibilan je s većim brojem evropskih politika i propisa, uključujući klimatske i energetske ciljeve potvrđene strategijom Evropa 2020 (smanjenje emisija gasova staklene bašte za 20% ili 30%, povećanje udjela obnovljive energije u finalnoj potrošnji na 20% i povećanje energetske efikasnosti za 20%). Postizanje MRC zadatka vezanog za zaštitu biodiverziteta doprinijelo bi ispunjavanju zahtjevnih EU politika o zaštiti staništa i vrsta, a MRC pokazatelj za kvalitet vazduha direktno je izveden iz evropskih propisa prenesenih u nacionalno zakonodavstvo. Postizanje ciljanih vrijednosti kod indikatora koji se odnose na sakupljanje i tretman otpadnih voda značilo bi veliki doprinos implementaciji EU direktive o tretmanu komunalnih otpadnih voda.

2.7.1 TRENDOVI

Za većinu od deset pokazatelja za MRC 7 (vidjeti dodatak) ne postoje kompletne serije podataka za posmatrani period. Ovo otežava analizu trendova, a samim tim i ocjenu djelotvornosti politika koje se sprovode. Kao što je istaknuto u ranijim izvještajima o sprovođenju MRC⁴², kvalitet i pouzdanost pojedinih podataka takođe predstavljaju prepreku za poređenja i ocjenu stanja i kretanja u pojedinim oblastima od značaja za MRC 7.

Što se tiče indikatora 1 (udio površina zaštićenih radi očuvanja biodiverziteta), povećanje na 9% ostvareno je proglašenjem novog nacionalnog parka. Ako tekuće aktivnosti za proširenje mreže zaštićenih područja na kopnu budu sprovedene po planu, cilj od 10% do 2015. godine biće postignut (i prevaziđen). Kod indikatora 2 – udio zaštićenih morskih ekosistema – nije bilo faktičkog napretka tako da je malo vjerovatno (uprkos brojnim tekućim aktivnostima i planovima⁴³) da će zacrtana vrijednost od 3% biti ostvarena do 2015. godine.

Značajan pozitivan pomak bilježi se kod indikatora 3, gdje je udio šuma i šumskog zemljišta sa 54% porastao na blizu 70%, čime je premašen cilj za 2015. godinu. Međutim, povećanje može biti djelimično pripisano činjenici da su novi podaci zasnovani na stvarnoj situaciji izvedenoj iz rezultata prve *Nacionalne inventure šuma* (NIŠ), koja je urađena u skladu sa međunarodno preporučenim (EU i FAO) definicijama šuma i šumskog zemljišta, dok su raniji podaci bili zasnovani na raspoloživim šumarskim planovima i procjenama za koje su se koristili različiti metodološki pristupi. To znači da ovaj porast ukazuje na, ali se ne može u cijelosti i nedvosmisleno interpretirati kao, stvarno povećanje površine pod šumama.

Indikator (4) – broj prekoračenja izmjenjenih koncentracija suspendovanih čestica PM10 u odnosu na granične vrijednosti i granice tolerancije u Podgorici – pokazuje opadajući trend (uz izvjesne oscilacije) u periodu 2007–2012⁴⁴. Ako se ne sprovedu odgovarajuće mjere za kon-

trolu zagađenja, sa predviđenim smanjenjem granice tolerancije na 0% u 2015. godini, može se očekivati povećanje broja prekoračenja u odnosu na vrijednosti zabilježene u posljednjih par godina (koje su bile ispod MRC ciljane vrijednosti).

Podaci o emisijama gasova staklene bašte (indikator 5) dostupni su za mali broj godina za koje su pripremljeni inventari⁴⁵. Emisije od 6,5 tona CO₂ ekvivalenta po glavi stanovnika u 2010. bile su za oko 15% niže nego u 1990 (kad su iznosile 7,7 t). Približavanje ciljanoj vrijednosti za 2015. godinu od 5,6 tona CO₂ ekvivalenta po glavi stanovnika bilo bi moguće uz sprovođenje intenzivnih mjera energetske efikasnosti i tehnološke promjene (uz veću upotrebu obnovljivih izvora energije), ali postizanje cilja nije izgledna opcija.

Vrijednosti pokazatelja 6a o energetskom intenzitetu, koje ukazuju na izuzetan napredak, treba uzeti s rezervom zbog pomenuatih slabosti i neusaglašenosti u vođenju energetskih bilansa u prethodnom periodu. Gotovo trostruko niži energetski intenzitet u 2010. u odnosu na 2000. godinu (prema podacima prezentovanim u dodatku 1) ne odgovara stanju u praksi gdje su zabilježeni pozitivni pomaci (pogotovu u periodu intenzivnog rasta BDP-a), ali s mnogo blažim trendom. Umjesto ovih, za praćenje napretka kod MRC 7 mogu se koristiti podaci iz nacrtu *Strategije razvoja energetike do 2030*⁴⁶ koji pokazuju da je energetski intenzitet smanjen za 21% u periodu 2000–2010.

Za indikator 6b (udio energije iz obnovljivih izvora u ukupnoj potrošnji energije) u obzir su uzeta dva seta podataka – od zvanične statistike i Ministarstva ekonomije (isto kao i kod indikatora 6a). Bez obzira na određene nepodudarnosti, može se reći da su izgledi za postizanje ciljane vrijednosti od 27,7% veliki (odnosno da je ona, po podacima Ministarstva ekonomije, već dostignuta). Nacionalni cilj preuzet u okviru Sporazuma o energetskoj zajednici je 33% energije iz obnovljivih izvora (OIE) do 2020. godine.

Tokom posljednjih pet godina, vrijednost pokazatelja 7 za antropogeni uticaj na površinske vode (koji predstavlja procenat prekoračenja graničnih vrijednosti i računa

se kao odnos broja parametara na svim mjernim profilima koji prelaze zakonom dozvoljene vrijednosti i broja reprezentativnih parametara⁴⁷) kretala se u rasponu od 35–40% i bila je značajno iznad ciljane vrijednosti od 15%.

Konačno, sva tri pokazatelja koja se odnose na zadatak 2 – indikator 8, 9 i 10, tj. gubici u vodovodnim sistemima, stepen priključenosti na kanalizacionu mrežu i stepen prečišćavanja otpadnih voda – pokazuju blagi napredak u posmatranom periodu, ali su trenutno daleko ispod projektovanih vrijednosti za 2015. godinu. Prema podacima Ministarstva održivog razvoja i turizma, gubici na vodovodnoj mreži u urbanim naseljima u periodu 2005–2011 iskazivani su kao raspon (od opština s najmanjim do opština s najvećim gubicima) i 2011. godine bili su na nivou od 32–72% (u poređenju sa 35–85% iz 2005. godine). Za 2012. godinu, gubici su prvi put sumarno izraženi (za vodovodne mreže u urbanim naseljima u svim opštinama) i iznosili su 57%, što je gotovo duplo više od ciljane vrijednosti od 30%. Stavljanjem u pogon više postrojenja za tretman otpadnih voda, koje se očekuje do 2015. godine⁴⁸ ostvariće se značajan porast procenta prečišćavanja otpadnih voda (sa sadašnjih 18%), pa se približavanje i/ili postizanje ciljane vrijednosti od 60% ocjenjuje kao moguće.

2.7.2 PRIMJERI GLAVNIH USPJEHA

Partnerstva sa vladama drugih zemalja, međunarodnim organizacijama i finansijskim institucijama, kao i veliki broj projekata koji su realizovani kroz saradnju svih društvenih aktera rezultirali su osjetnim napretkom u više oblasti od značaja za MRC 7. Održivost životne sredine, iako često više u formalnoj nego u stvarnoj ravni, razmatra se prilikom donošenja razvojnih planova i formulisanja razvojne agende. Svijest javnosti o značaju održivog upravljanja prirodnim resursima sada je na znatno većem nivou nego prije deset godina a

bitan doprinos integraciji pitanja životne sredine i održivog razvoja u razvojne politike dali su predstavnici civilnog društva. MRC 7 komplementaran je s relevantnim politikama u zemlji⁴⁹, što pozitivno utiče na implementaciju.

U oblasti zaštite biodiverziteta, značajan napredak ostvaren je s pripremnom dokumentacijom za proglašenje novih zaštićenih područja i za proširenje sistema na način koji bi osigurao zastupljenost različitih ekosistema i reprezentativnost. Udio površine pod šumama u ukupnoj teritoriji značajno je porastao; istovremeno je unaprijeđen okvir za održivo planiranje i upravljanje šumama.

Okvir za implementaciju mjera energetske efikasnosti (EE) ojačan je donošenjem relevantnih propisa i planova. Napredak je ostvaren kod nekoliko energetskih pokazatelja i pokazatelja relevantnih za klimatske promjene⁵⁰, što je vrlo ohrabrujuće sa stanovišta održivosti. Ipak, određeni dio postignutih rezultata može se pripisati spontanim poboljšanjima kao što su, između ostalog, smanjenje emisija gasova stakle bašte usljed pada industrijske proizvodnje, pad energetske intenziteta usljed visoke stope rasta BDP-a u periodu 2006–2008. i slično.

Kroz kredite međunarodnih finansijskih institucija (KfW, EBRD, EIB, Svjetska banka), IPA fondove i druge donacije, obezbijedena su značajna sredstva za unapređenje infrastrukture za zaštitu životne sredine (sisteme vodosnabdijevanja i odvođenja i tretmana otpadnih voda). Gubici u vodovodnim sistemima smanjeni su u izvjesnoj mjeri, iako su u mnogim opštinama i dalje na neprihvatljivo visokom nivou. U velikom broju opština u toku su aktivnosti na pripremi projektne dokumentacije i/ili rekonstrukciji i proširenju kanalizacionih sistema, odnosno na pripremi za izgradnju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda. Projekti za unapređenje kanalizacionih sistema nedavno su završeni ili su u toku u opštinama Nikšić, Tivat, Kotor i Herceg Novi. Pozitivan primjer je opština Tivat koja je tokom posljednjih nekoliko godina značajno unapri-

jedila kanalizacioni sistem i od jedne od opština s najnižim stepenom priključenosti na kanalizacionu mrežu preokrenula situaciju i došla do zadovoljavajućeg nivoa.

2.7.3 OGRANIČENJA I BUDUĆI PRAVCI RAZVOJA U KONTEKSTU PRIDRUŽIVANJA EU

Ograničenja: Glavna ograničenja koja sprječavaju brži napredak ka postizanju zadataka za MRC 7 odnose se na nedovoljnu podršku planovima i programima zaštite životne sredine, ograničenu primjenu propisa i neadekvatnu primjenu mehanizama za učešće svih društvenih aktera u kreiranju politika. Pritisci za ostvarivanje brzih ekonomskih koristi i neadekvatni kapaciteti za potpunu procjenu i balansiranje uticaja na životnu sredinu i socijalna pitanja u odnosu na ekonomske uticaje, također su jedan od faktora koji koči napredak, zajedno s produženom podrškom neodrživim (sa stanovišta životne sredine) projektima i aktivnostima. Slabosti u statistici životne sredine – nedostatak vremenskih serija dobijenih istim metodološkim postupcima, nepostojanje određenih podataka i nepreciznosti – čine još jedno važno ograničenje za praćenja MRC 7 i formulisanje odgovarajućih mjera za ubrzanje napretka.

Kod zaštićenih područja, glavna ograničenja vezana su za razrješavanje potencijalnih konflikata u procesu nominacije i stavljanja određene teritorije pod zaštitu putem konsultacija sa svim zainteresovanim stranama, kao i obezbjeđivanje potrebnih resursa za adekvatno upravljanje.

Glavni izazovi u održavanju trenutnog stanja gdje gotovo 70% nacionalne teritorije čine šume i šumsko zemljište, jesu jačanje kapaciteta za održivo planiranje i gazdovanje šumama (uključujući poboljšanje koordinacije između djelova administracije zaduženih za upravljanje šumama i zaštitu biodiverziteta) i dosljednu primjenu planova i propisa.

Zastarjele tehnologije i nedostatak opreme za smanjenje emisija zagađujućih materija, nedovoljna primjena tržišno zasnovanih instrumenta za kontrolu emisija (kakvi su, na primjer, porezi i naknade za emisije, sistem trgovine emisionim kvotama i slično) i nedostatak snažnije podrške za sprovođenje mjera EE čine glavne prepreke za postizanje zadataka vezanih za vazduh, energiju i klimatske promjene. Ova ograničenja također su veoma bitna za usaglašavanje s relevantnim EU politikama.

Priprema kvalitetne projektne dokumentacije i njena revizija, obezbjeđenje prostorno-planskih pretpostavki za realizaciju projekata i rješavanje imovinsko-pravnih pitanja, kao i iznalaženje najpovoljnijih modela finansiranja projekata za unapređenje infrastrukture za životnu sredinu neka su od ključnih ograničenja kod zadatka 2. Poboljšanja u ovoj oblasti zahtijevaju velike investicije: potrebna ulaganja u infrastrukturne projekte iz oblasti otpadnih voda, na primjer, u relevantnim strateškim dokumentima procijenjena su na oko 560 miliona eura za period do 2028. godine.

Budući pravci razvoja. Jačanje kapaciteta i osiguravanje adekvatne podrške (političke, kao i finansijskih i ljudskih resursa) za postizanje ciljanih vrijednosti za MRC 7, ključna je preporuka za budućnost. Poboljšanje međusektorske koordinacije i saradnje također je od velikog značaja za postizanje napretka, uz bolju primjenu mehanizama i instrumenata upravljanja životnom sredinom kao što su procjene uticaja, tržišno zasnovani instrumenti i drugo. Potrebno je i uspostavljanje mehanizama i pružanje alata za potpuno uključivanje građana i civilnog društva u procese donošenja odluka.

Za poboljšanje praćenja indikatora za MRC 7, potrebno je preći na pouzadnije podatke o energetsom intenzitetu i razmotriti mogućnost uključivanja (tokom vremena) drugih pokazatelja kvaliteta vazduha (npr. za urbana područja u kojima zagađenje vazduha tradicionalno predstavlja problem i/ili za druge zagađujuće materije).

Postizanje većine MRC indikatora od velik-

og je značaja i za pridruživanje EU budući da su oni istovremeno mjerila uspješnosti u ostvarivanju niza evropskih politika i propisa, uključujući klimatsku i energetska politiku, direktive o zaštiti prirode, direktive o vodi za piće i prečišćavanje urbanih otpadnih voda, te druge djelove pravne tekovine EU. Kako je naglašeno u nekoliko posljednjih *Izveštaja EK o napretku*, usklađivanje s *acquis-em* za životnu sredinu i klimatske promjene (poglavlje 27) odvija se sporo.

Postizanje MRC ciljane vrijednosti za emisije gasova staklene bašte za 2020. godinu od 5,7 t CO₂ ekv/glavi stanovnika predstavljalo bi smanjenje od 26% u odnosu na 1990. godinu, što je u skladu s evropskom politikom. Emisije su faktički smanjene za oko 15% do 2010. godine. Dostizanje cilja za 2020. godinu moguće je pod uslovom da se sprovedu snažnije mjere energetske efikasnosti. Dalji napori na smanjenju energetskog intenziteta su od velikog značaja ne samo za održivost životne sredine, MRC i proces pridruživanja EU, već i za konkurentnost ekonomije. Što se tiče udjela energije iz obnovljivih izvora, Crna Gora je već prevazišla evropski cilj od 20%, a ima i dobre šanse da ostvari nacionalni cilj od 33% do 2020. godine.

Kad je riječ o tretmanu otpadnih voda, MRC ciljane vrijednosti su u načelu u skladu sa zahtjevima direktive o urbanim otpadnim vodama (po kojoj otpadne vode svakog naselja sa više od 2000 ekvivalentnih stanovnika treba da budu prečišćene prije ispuštanja u prirodne prijemnike). Pridruživanje EU i pregovori u ovom dijelu poglavlja 27 generisaće striktnije obaveze ali i dati dodatni podsticaj za postizanje MRC ciljanih vrijednosti – prvo kroz definisanje rokova za postizanje odgovarajućeg stepena tretmana, drugo kroz otvaranje dodatnih mogućnosti za dobijanje prepristupnih fondova za izgradnju infrastrukture za životnu sredinu.



Kroz sprovođenje zajedničkih prekograničnih i transnacionalnih projekata ostvaruju se regionalna i transnacionalna partnerstva, rješavaju zajednički izazovi i jačaju kapaciteti svih uključenih institucija. Napredak je ostvaren i u primjeni informaciono-komunikacionih tehnologija, pa se za oblast ICT-a za društvenu zajednicu razvija e-obrazovanje, e-zdravstvo i e-uključivanje, sa ciljem podsticanja svih članova društva da koriste moderne tehnologije. Za državnu upravu se radi na programu e-uprava, kako bi se poboljšao kvalitet usluga koje pružaju državni organi.

2.8. MRC 8: OBEZBIJEDITI GLOBALNO PARTNERSTVO ZA RAZVOJ

MRC 8 se prati kroz dvije oblasti i to:

1. koordinaciju međunarodne donatorske pomoći
2. razvoj i primjenu informaciono-komunikacionih tehnologija.

Za obje oblasti može se reći da je u proteklom periodu napravljen značajan napredak i da je ostvarenje MRC 8 do 2015. godine vrlo vjerovatno (iako ovdje nijesu postavljeni kvantifikovani ciljevi za praćenje).

Donatorska pomoć. IPA (Instrument za pretpristupnu pomoć) fondovima sada upravlja Delegacija EU u Podgorici, a proces decentralizacije upravljanja I i II komponentom je u završnoj fazi. Sve neophodne institucionalne strukture su uspostavljene i upoznate sa procedurama koje će važiti u decentralizovanom sistemu. Pripremljena je i neophodna dokumentacija za akreditacijski paket za III i IV komponentu i zvanično prosljeđena EK marta 2013. godine⁵¹.

U okviru I komponente za programe IPA 2007–2013. godine EK je kroz 96 nacionalnih projekata odobrila preko 152 miliona eura bespovratne finansijske podrške Crnoj Gori, uz nacionalno kofinansiranje od oko 93 miliona eura. Ukupno alocirana IPA sredstva za 2012. i 2013. godinu su na nivou od po 35 miliona eura i namijenjena su prvenstveno projektima u oblasti vladavine prava, reforme javne uprave i životne sredine i klimatskih promjena (što znači da su relevantna za postizanje više MRC). U okviru II komponente IPA zemlja aktivno učestvuje kako u bilateralnim programima sa zemljama susjedima, tako i u programima sa zemljama članicama EU. U toku 2013. godine očekuje se programiranje prekograničnih i transnacionalnih programa za period 2014–2020. godine. Kroz sprovođenje zajedničkih prekograničnih i transnacionalnih projekata ostvaruju se regionalna i transnacionalna partnerstva, rješavaju zajednički izazovi i jačaju kapaciteti svih uključenih institucija. Očekuje se da će dostupnost IPA sredstava tokom narednih 5–10 godina rasti, ukoliko se kapacitet zemlje za apsorpciju ovih sredstava bude razvijao potrebnom dinamikom.

U posljednjih nekoliko godina poboljšana je koordinacija među donatorima i predstavnicima međunarodnih organizacija i uspostavljen formalni mehanizam za saradnju i koordinaciju između Vlade i donatora kojim rukovodi Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija. Struktura donatora značajno se mijenja budući da su tokom posljednje godine zatvoreni neki od dugoročnih programa (USAID, SNV, GIZ itd.), pa fondovi Evropske unije dobijaju još veći značaj.

Ključni izazov u narednom periodu biće funkcionisanje svih uspostavljenih struktura radi efikasnog korišćenja dostupnih IPA fondova. Potreba jačanja administrativnih kapaciteta u IPA strukturama i njihove adekvatne pripreme za budućnost naglašena je i u posljednjem *Izveštaju EK o napretku Crne Gore u procesu pridruživanja*.

Kad je riječ o razvoju i primjeni informaciono-komunikacionih tehnologija, Crna Gora je, prema posljednjim istraživanjima, na prvom mjestu u odnosu na zemlje regiona (BiH, Srbija, Albanija, Hrvatska, Makedonija) po penetraciji mobilne telefonije, mobilnog širokopojasnog pristupa i ukupnog širokopojasnog pristupa.

Prema rezultatima istraživanja o upotrebi **informaciono-komunikacionih tehnologija**, koje su sproveli Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije i Monstat⁵², blizu 59% lica je koristilo računar u 2012. godini, dok 34% crnogorskog stanovništva nikad nije koristilo računar. Oko 57% lica izjavilo je da je korisnik interneta, od čega je 81% redovnih korisnika (svaki ili skoro svaki dan). U odnosu na 2011. godinu evidentiran je porast broja korisnika računara i interneta. Prema zvaničnim podacima, 46% domaćinstava koristi širokopojasnu internet konekciju. Izvršena je 100% digitalizacija fiksnih priključaka (87% priključaka otpada na fizička a 13% pravna lica). Penetracija mobilne telefonije skoro je 160%.

Za ovu oblast EU politika ima širi obuhvat djelovanja od MRC, a Evropska digitalna agenda (DAE 2020) je ključni dokument za razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija.

U fazi pripreme je Akcioni plan za razvoj eGovernmenta za period od 2013-2016. Takođe, Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije je, u cilju stvaranja uslova za dalji razvoj elektronske uprave u Crnoj Gori, kroz primjenu standarda i kvaliteta prilagođenih EU, pokrenulo aktivnosti za definisanje pravno-normativne regulative u oblasti elektronske uprave. Time bi se utvrdila odgovornost nadležnih tijela, način razmjene podataka između digitalizovanih registara kao i način razmjene podataka između postojećih informacionih sistema.

Za oblast ICT-a koji je namijenjen društvenoj zajednici razvija se e-obrazovanje, e-zdravstvo i e-uključivanje, sa ciljem posticanja svih članova društva da koriste moderne tehnologije.

2.9 NOVI IZAZOVI ZA RAZVOJNE POLITIKE U CRNOJ GORI

U toku posljednjih pet godina pojavio se određeni broj novih izazova (bilo da se manifestuju na globalnom, nacionalnom ili kombinovano na oba nivoa) koji mogu bitno uticati ili već utiču na postizanje MRC, pridruživanje EU i razvojne mogućnosti Crne Gore na duži rok. Izazovi koji se izdvajaju:

Produženo trajanje i novi uticaji ekonomske krize: Oporavak ekonomije koji je evidentiran od 2010. godine nije se pokazao kao dovoljan za pokretanje novog razvojnog ciklusa, a dostupne projekcije rasta takođe ne ohrabruju. Pored toga, niz problema koji se akumulirao tokom posljednjih godina prijeti da ugrozi finansijsku stabilnost zemlje. U takvim uslovima, otežana su implementacija politika za borbu protiv siromaštva, reforme sistema socijalne zaštite, obrazovanja i zdravstva, kao i primjena politika u oblasti životne sredine.

Korupcija i rastuća nejednakost u društvu: Neki od najznačajnijih izazova (koji se

mogu smatrati novim u smislu njihove aktuelnosti) koji su detektovani i naglašeni u procesu pridruživanja EU su osiguravanje vladavine prava i borba protiv korupcije. Nedosljedna primjena propisa i neravnopravnost produbljuju nejednakosti, a korupcija iz osnova podriva izgled jednog društva da promovira i afirmira najbolja razvojna rješenja i maksimizuje razvojne koristi za sve članove, kao i izgled svakog pojedinca da ostvari svoja prava i iskoristi potencijale u najvećoj mogućoj mjeri. Za djelotvornu borbu protiv korupcije potrebni su odgovarajući kapaciteti, ali i spremnost (politička volja).

Siromaštvo djece i nezaposlenost mladih:

Djeca i mladi postaju sve više ugroženi tranzicijskim procesima i krizama kojima je izloženo crnogorsko društvo. Djeca su više izložena siromaštvu od odraslih a stopa nezaposlenih među mladima bila je veoma visoka tokom posljednjih nekoliko godina. Posebno brine značajan porast (za oko 10 procentnih poena) stope nezaposlenosti mladih od početka krize do danas. Siromaštvo djece je specifično po tome što je njegov uticaj na razvoj djeteta nepovratan i ostavlja dugoročne posljedice: dovodi do lošijeg uspjeha u školi i lošijeg zdravstvenog stanja, djeca postaju ranjivija na ekonomske šokove, nesreće, pa čak i na eksploataciju i zlostavljanje, što sve doprinosi prenošenju siromaštva s generacije na generaciju. Loš položaj djece i mladih negativno utiče na ljudski kapital i dugoročne razvojne šanse jednog društva.

Konkurentnost ekonomije, inovacije i tehnološke promjene:

Konkurentnost ekonomije je ishod kome teži više evropskih politika uključujući one koje se odnose na postojanje funkcionalne tržišne ekonomije, zaposlenost, ljudski i fizički kapital, istraživanje, industriju i preduzeća, i druge. Crna Gora se na listi globalne konkurentnosti za 2012/2013. godinu nalazi na 72. mjestu na listi od ukupno 144 zemlje⁵³. Strategija *Evropa 2020* govori o 'pametnom' rastu zasnovanom na većim investicijama u obrazovanje, a EK apostrofira nauku i tehnologiju kao glavne pokretače inkluzivnog i održivog rasta.

Izazovi koje prepoznaje posljednji *Izveštaj EK o napretku* a koji utiču na konkurentnost uključuju nedostatak kredita, rizik koji po javne finansije predstavlja prezaduženost Kombinata aluminijuma, kvalitet obrazovanja i sposobnosti kojima raspolaže radna snaga, nedovoljno razvijena infrastruktura, značajno učešće sive ekonomije i drugi. Iako stanje ekonomije i produžena ekonomska kriza djeluju kao ograničavajući faktori, adekvatnim izborom politika i instrumentima podrške moguće je pokrenuti proces primjene novih tehnologija koje bi osigurale održiv rast i doprinijele konkurentnosti ekonomije. Kao što pokazuje uspjeh u primjeni i korišćenju informaciono-komunikacionih tehnologija (ICT), tehnološki iskoraci su mogući.

Klimatske promjene: Prema ocjenama iz dokumenta *Dostojanstven život za sve*, globalna ekonomija se ne kreće u pravcu koji osigurava zadržavanje porasta temperature na manje od 2°C u odnosu na preindustrijski period, što predstavlja granicu iza koje postoji mnogo veći rizik da će se javiti katastrofalni uticaji na prirodne resurse. Klimatske promjene, osiromašenje prirodnih resursa i degradacija ekosistema već danas imaju značajne negativne uticaje na blagostanje ljudi.

Raspoložive informacije ukazuju da se u Crnoj Gori mogu očekivati značajne promjene osnovnih klimatskih parametara (temperature i padavina) tokom XXI vijeka usljed globalnih emisija. Preliminarne procjene šteta koje klimatske promjene mogu prouzrokovati u raznim ekonomskim sektorima (kao što su turizam i proizvodnja energije iz hidro izvora) ukazuju da bi gubici mogli da budu znatni. Postojeće procjene takođe ukazuju da se kroz mjere energetske efikasnosti i primjenu novih tehnologija mogu ostvariti značajna smanjenja emisija gasova staklene bašte i niz ekonomskih i društvenih koristi⁵⁴.

Klimatska i energetska politika EU (inkorporirana i u strategiju *Evropa 2020*), kao što je već rečeno, zasnovana je na setu ciljeva 20 – 20 – 20 (smanjenje emisija, obnovljivi izvori energije, povećanje EE) do 2020. godine. Iako je Crna Gora na do-

brom putu da ostvari neke od ovih ciljeva, za druge je neophodno osigurati snažnu podršku na nacionalnom nivou – ne samo kad je riječ o postojećim obrascima proizvodnje i potrošnje energije, već i kod planova za dalji razvoj energetskog sektora. Klimatske promjene (smanjenje emisija i prilagođavanje) još uvijek nijesu adekvatno integrisane u sektorske razvojne politike.

3 RAZVOJNI PRIORITETI POSLIJE 2015. GODINE

Razvojni prioriteti za period nakon 2015. godine uključuju približavanje neispunjenim MRC i postavljanje novih prioriteta i ciljeva održivog razvoja u razvojne agende na nacionalnom, regionalnom (EU) i globalnom nivou. Crna Gora aktivno učestvuje u globalnoj debati o Ciljevima održivog razvoja (SDGs) kojima se definiše razvojna agenda nakon 2015. godine. Takođe, evropske politike i zakonodavstvo predstavljaju ključnu pokretačku snagu političkih, ekonomskih i društvenih reformi u zemlji. Kroz nacionalne konsultacije o post-milenijumskim razvojnim prioritetima identifikovano je osam oblasti, koje treba da posluže kao osnov za buduću razvojnu agendu Crne Gore. Ispunjavanje novih ciljeva iz oblasti: 1) ekonomije, nezaposlenosti, prihoda i ravnopravnog regionalnog razvoja; 2) borbe protiv kriminala, korupcije i nepotizma; 3) zdravstva; 4) ravnopravnosti; 5) zaštite životne sredine; 6) izgradnje infrastrukture; 7) obrazovanja i 8) društvenih vrijednosti zahtijevaće integralan, međusektorski i višedimenzionalan pristup. Građani Crne Gore vjeruju da u predstojećem periodu treba raditi na jačanju društvenog kapitala zasnovanog na solidarnosti, porodičnim vrijednostima, toleranciji, poštovanju drugih i nediskriminaciji.

U ovom dijelu Izvještaja analizirani su (i) neispunjeni MRC i lekcije naučene u dosadašnjem procesu njihovog sprovođenja, kao i (ii) novi prioriteti koji se uvode u razvojne agende na nacionalnom, regionalnom (EU) i globalnom nivou u procesu definisanja ciljeva održivog razvoja za period poslije 2015. godine. U poglavlju će takođe biti riječi o konsultacijama koje su održane u Crnoj Gori o prioritetima poslije 2015. godine.

3.1 NEDOVRŠENI POSLOVI

Crna Gora je na dobrom putu da ostvari Milenijumske razvojne ciljeve (vidjeti tabelu 4.1), osim MRC 1, 3 i 7 (smanjenje siromaštva, rodna ravnopravnost, održivost životne sredine) i djelova MRC 2 (obuhvaćenost osjetljivih grupa) i MRC 6 (stopa smrtnosti uzrokovane hroničnim nezaraznim bolestima). Da bi se ostvario dalji napredak, neophodno je veću pažnju posvetiti nejednakostima i socijalnoj isključenosti, posebno na sjeveru, u ruralnim područjima i za romsku populaciju. Trendovi kod siromaštva su zabrinjavajući i ukazuju na to da su Crnoj Gori neophodne analize djelotvornosti postojećih politika i hitna poboljšanja u sferi socijalne i politike zapošljavanja. Postoji snažna deklarativna podrška za postizanje održivosti životne sredine, koja, međutim, nije praćena odgovarajućom podrškom u praksi. Crna Gora, takođe, treba da prevaziđe postojeće slabosti u statistici (uključujući postizanje potrebnog nivoa raščlanjenosti) i međuresornoj koordinaciji. Pored toga, potrebni su: dalje unapređenje kapaciteta za implementaciju i sistema djelotvornog i transparentnog upravljanja, rad na aspektima koji se odnose na kvalitet i iznalaženje načina da se prevaziđu i olakšaju posljedice budžetskih ograničenja usljed krize.

Lekcije naučene u implementaciji MRC veoma su važne kako u smislu doprinosa za pridruživanje EU tako i u smislu doprinosa

implementaciji očekivanih ciljeva održivog razvoja (Sustainable Development Goals ili SDGs) poslije 2015. godine. Naučene lekcije uključuju važnost: (i) međusektorske saradnje zbog višedimenzionalnog karaktera MRC; (ii) ponovne procjene politika i praksi koje su kontraproduktivne i neodržive; (iii) blagovremenog prepoznavanja negativnih trendova uz pomoć raščlanjene statistike i odgovarajućih analiza; (iv) posvećivanja više pažnje nejednakostima i socijalno isključenim grupama (npr. stanovništvo na sjeveru, u ruralnim područjima, Romi i Egipćani, itd.); (v) posvećivanja više pažnje aspektima koji se odnose na kvalitet u svim sektorima, uključujući zdravstvo i obrazovanje (paralelno s postizanjem kvantitativnih ciljeva) i (vi) posvećivanja više pažnje podizanju svijesti i unapređenju znanja, stavova i praksi kako bi se stimulisale promjene ponašanja kod pojedinaca te na nivou zajednice i društva. Ova posljednja od naučenih lekcija, čini se, odnosi se na sve MRC, a posebno na MRC 2 (gdje još uvijek postoje negativni stavovi, stigma i diskriminacija), MRC 3 (kako bi se razbili stereotipi i nestimulativne rodne uloge), MRC 6 (gdje još uvijek ima predrasuda i nedostatka znanja) i MRC 7 (gdje je potreban kontinuiran rad na podizanju svijesti).

3.2 NOVI PRIORITETI ZA RAZVOJNU AGENDU CRNE GORE

Razvojni prioriteti u Crnoj Gori modifikuju se i/ili temeljno mijenjaju u skladu sa: (i) razvojem događaja u zemlji, (ii) procesom pridruživanja EU i (iii) globalnim procesima za period poslije 2015. Za sektor zdravstva, na primjer, sada postaje aktuelna „nova“ agenda u kojoj se se kao prioriteti javljaju hronične nezarazne bolesti, mentalno zdravlje, antimikrobna rezistencija i finansijska održivost zdravstvenog sistema, za razliku od “tradicionalnih” MRC pitanja kao što su zarazne bolesti.

Određeni broj novih razvojnih prioriteta utvrdjen je kroz brojne **nacionalne politike i strategije**, koje su donesene u proteklih par godina ili čije usvajanje predstoji. Dok je ažuriranje Nacionalne strategije održivog razvoja za period 2014–2020. u toku, nedavno usvojeni nacionalni razvojni plan odnosno *Pravci razvoja Crne Gore 2013–2016. godine* (PRCG) obrađuje veliki broj razvojnih pitanja relevantnih za MCR i period poslije njih. PRCG definiše prioritete i mjere za ukupno 18 oblasti politika, dajući značajno mjesto razvoju zelene ekonomije, kao horizontalnoj temi, i naglašavajući veze i kompatibilnost sa strategijom *Evropa 2020*. Pregled ciljeva po oblastima od interesa za ovaj Izvještaj dat je u tabeli 3–1, uz referencu na korespondirajuće MRC i ciljeve strategije *Evropa 2020*.

Tabela 0–1: Ciljevi za odabrane oblasti politika: *Pravci razvoja Crne Gore 2013–2016*.

Oblasti i ciljevi definisani u <i>Pravcima razvoja Crne Gore</i>		Korespondirajući cilj...	
Oblast politike	Glavni cilj	MRC	Evropa 2020.
MSP	Konkurentan sektor MSP u preduzetničkoj ekonomiji zasnovanoj na znanju, tehnološkim inovacijama i modernizovanim kapacitetima	MRC 1, 2 i 3	Ciljevi 1, 2 i 4
Konkurentnost i SDI	Promocija stranih investicija i internacionalizacija		
Nauka	Povećanje kvaliteta naučno-istraživačkog rada	MRC 2	Cilj 2
Energetika	Zadovoljenje energetske potrebe kroz minimalne troškove i uticaj na životnu sredinu; povećanje energetske efikasnosti, povećanje pouzdanosti i kvaliteta snabdjevanja električnom energijom	MRC 7	Cilj 3
Poljoprivreda i ruralni razvoj	Održivo upravljanje resursima, stabilno snabdjevanje bezbjednom hranom, poboljšanje životnog standarda ruralnog stanovništva	MCR 1 i 7	
Šumarstvo	Efikasnije korišćenje šumskih resursa, obezbjeđenje dugoročne otpornosti i produktivnosti šuma	MRC 7	
Životna sredina	Zaštita prirode i biodiverziteta, minimiziranje zagađenosti vazduha, zaštita kvaliteta vode	MRC 7	
Tržište rada	Veća zaposlenost radno aktivnog stanovništva	MRC 1 i 3	Cilj 1
Obrazovanje	Unapređenje kvaliteta obrazovanja	MRC 2	Cilj 4
Socijalna zaštita	Socijalna inkluzija i suzbijanje siromaštva	MRC 1	Cilj 5
Zdravstvo	Održavanje i unapređenje zdravlja stanovništva u Crnoj Gori	MRC 4 - 6	

EU prioriteti. U analizi pojedinih Milenijumskih ciljeva u Crnoj Gori već su razmatrana **ključna evropska dokumenta i politike**⁵⁵. Kako zemlja napreduje u pregovorima o pristupanju EU, ciljevi evropskih dokumenata i politika sve više je obavezuju. Mnoge od ovih politika odnose se na period poslije 2015. godine i, kao što je već rečeno, zajedno s EU zakonodavstvom one predstavljaju ključnu pokretačku snagu političkih, ekonomskih i društvenih reformi u zemlji, uvodeći u nacionalne politike nove prioritete.

Strategija *Evropa 2020*. dala je snažan podsticaj naporima da se rješavaju pitanja siromaštva i socijalne isključenosti u EU, kao i mogućnosti da novi rast bude zasnovan na principima održivosti. Siromaštvo djece i rano napuštanje škole te nezaposlenost mladih čine sastavni dio evropske *Platforme protiv siromaštva i socijalne isključenosti*⁵⁶.

Evropske politike u oblasti obrazovanja promovisu kvalitetno bazično obrazovanje za svu djecu, mlade i odrasle. Ključni ciljevi evropske *zdravstvene politike* jesu poboljšanje zdravlja i smanjenje nejednakosti, dok evropski prioriteti u oblasti *rodne ravnopravnosti* uključuju ekonomsku nezavisnost, ravnopravno učešće u odlučivanju, eliminisanje rodni stereotipa, jednake zarade i drugo. Kada je riječ o životnoj sredini, Evropska unija sprovodi kompleksan set politika za različite teme i oblasti – od integralnog upravljanja vodnim resursima i upravljanja kvalitetom vazduha do klimatskih promjena i zaštite ekosistema. Strategija *Evropa 2020*. promovise razvoj sa niskim emisijama ugljenika, efikasno korišćenje resursa i održivu industriju.

Prioriteti vezani za životnu sredinu takođe su predmet Zaključaka Savjeta Evropske unije⁵⁷ koji se odnose na formulisanje razvojnog okvira za period poslije 2015. godine. Savjet je potvrdio posvećenost zemalja članica EU Milenijumskim ciljevima i rezultatima samita Rio+20, odnosno posvećenost održivom razvoju, iskorjenjivanju siromaštva i zelenoj ekonomiji kao osnovnim elementima na kojima treba graditi novu globalnu razvojnu agendu.

Globalni prioriteti. Crna Gora, u paru sa Slovenijom, učestvuje u radu **UN Otvorene radne grupe (Open Working Group ili OWG)**, koja se bavi formulisanjem **ciljeva održivog razvoja (SDGs)** za UN razvojnu agendu poslije 2015. godine. Doprinosi koji su do sada dati ovoj globalnoj debati sugerišu transformaciju Milenijumskih u ciljeve održivog razvoja, uz zadržavanje ključnih koncepata i nadgradnju odnosno širenje fokusa u određenim oblastima. UN su promovisale i Panel na visokom nivou, koji je nedavno objavio Izvještaj o novoj razvojnoj agendi poslije 2015. godine sa sljedećim ključnim porukama: niko ne treba da bude ostavljen iza; održivi razvoj treba staviti u centar pažnje; ekonomije treba transformisati da obezbijede nova radna mjesta i inkluzivan rast; treba graditi mir i djelotvorne, otvorene i odgovorne institucije za sve i stvoriti novo globalno partnerstvo. Izvještaj takođe poziva na „revoluciju“ kada se radi o podacima za održivi razvoj.

Nacionalni prioriteti. Konsultacije o post-milenijumskim razvojnim prioritetima, koje su obuhvatile više od 8000 osoba, sprovedene su i na nacionalnom nivou krajem 2012. i početkom 2013. godine. Identifikovano je osam ključnih pitanja koja treba da posluže kao osnov za definisanje budućih razvojnih prioriteta, i to: 1) ekonomija, nezaposlenost, prihodi i ravnomjeran regionalni razvoj; 2) borba protiv kriminala, korupcije i nepotizma; 3) zdravstvo; 4) ravnopravnost; 5) životna sredina; 6) izgradnja infrastrukture; 7) obrazovanje i 8) vrijednosti.

U procesu nacionalnih konsultacija prepoznata je potreba za boljim planiranjem i implementacijom javnih politika. Većina ispitanika bila je mišljenja da jaz između bogatih i siromašnih nastavlja da se produbljuje i to zabrinjavajućom brzinom i da to ugrožava samu srž društva. Životna sredina je identifikovana kao jedna od najvećih prednosti i mogućnosti zemlje, ali je takođe ocijenjeno i da se ona rapidno uništava. Potreba transformacije obrazovnog sistema – da bi se omogućilo unapređenje kvaliteta obrazovanja, primjenjivost stečenog znanja, jačanje društvenih i praktičnih vještina i sposobnosti, formiranje

kritičkog mišljenja i sl. – izdvojena je kao još jedno važno razvojno pitanje. Ispitanici su takođe izrazili zabrinutost zbog brzog mijenjanja sistema vrijednosti (naglašeno je da treba raditi na jačanju društvenog kapitala zasnovanog na solidarnosti, porodičnim vrijednostima, toleranciji, poštovanju drugih i nediskriminaciji)⁵⁸.

4 ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Crna Gora je na dobrom putu da ostvari Milenijumske razvojne ciljeve, osim MRC 1, 3 i 7 (smanjenje siromaštva, rodna ravnopravnost, održivost životne sredine). Dodatni naponi ka ostvarenju ciljeva biće potrebni za dio MRC 2 (obuhvaćenost osjetljivih grupa) i MRC 6 (stopa smrtnosti uzrokovane hroničnim nezaraznim bolestima). Da bi se ostvario dalji napredak, neophodno je veću pažnju posvetiti nejednakostima i socijalnoj isključenosti, pratiti realizaciju postojećih politika i obezbijediti sprovođenje konkretnih mjera za postizanje održivosti. Od izuzetne je važnosti i ojačati statistiku i međuresornu koordinaciju, unaprijediti kapacitete za implementaciju i sistem djelotvornog i transparentnog upravljanja, osigurati kvalitet servisa i dobra rješenja da se prevaziđu i olakšaju posljedice budžetskih ograničenja usljed krize. Od velikog značaja je da se poveća uticaj i na uzroke koji nijesu ekonomske prirode, kroz aktivnosti na podizanju svijesti i unapređenju znanja, stavova i praksi, kako bi se stimulisale promjene ponašanja pojedinaca, društva i države i obezbijedio održiv, inkluzivan rast.

4.1 POGLED NA STATUS IMPLEMENTACIJE POJEDINIH MRC

Na osnovu razmatranja u prethodnim poglavljima, tabela 4-1 daje sažeti pregled (i) vjerovatnoće/ izvodljivosti postizanja ciljanih vrijednosti po MRC zadacima, (ii) trendova koji su zabilježeni u proteklom periodu i (iii) ocjenu nivoa nacionalne podrške⁵⁹. Kao što se može vidjeti, **Crna Gora je na dobrom putu da ostvari Milenijumske razvojne ciljeve** osim MRC 1, 3 i 7 (smanjenje siromaštva, rodna ravnopravnost, održivost životne sredine) i djelova MRC 2 (obuhvaćenost osjetljivih grupa) i MRC 6 (stopa smrtnosti uzrokovane hroničnim nezaraznim bolestima).

MRC 4 i 5 sa zadacima vezanim za smanjenje smrtnosti djece i poboljšanje zdravlja majki već su ostvareni. Trendovi pokazuju da će i zadaci koji se odnose na upis u predškolsko i osnovno obrazovanje te smanjenje nepismenosti kod MRC 2, zatim zadaci za prevalenciju HIV/AIDS-a i tuberkuloze kod MRC 6 i zadaci MRC 8, takođe biti ostvareni do 2015. godine. Trendovi kod ovih ciljeva uglavnom su bili pozitivni (ili su vrijednosti indikatora stagnirale), a podrška je ocijenjena kao snažna ili solidna.

Što se tiče MRC 1, 3 i 7, solidna podrška je pružena samo za smanjenje nezaposlenosti (MRC 1), ekonomsko osnaživanje žena (MRC 3) i zadatak za vodosnabdijevanje i otpadne vode kod MRC 7. Iako su kod nekih zadataka za MRC 3 i 7 zabilježeni pozitivni trendovi, oni su ocijenjeni kao nedovoljno snažni da bi se dostigle zacrtane vrijednosti do 2015. Da bi se ostvario dalji napredak, neophodno je veću pažnju posvetiti nejednakostima i socijalnoj isključenosti, posebno na sjeveru, u ruralnim područjima i za romsku populaciju. Trendovi u vezi sa siromaštvom su zabrinjavajući i ukazuju na to da su Crnoj Gori neophodne analize djelotvornosti postojećih politika i hitna poboljšanja u sferi socijalne i politike zapošljavanja. Postoji snažna deklarativna podrška za postizanje održivosti životne sredine, koja, međutim, nije praćena odgovarajućom podrškom u praksi. Crna Gora takođe treba da prevaziđe postojeće slabosti u statistici (uključujući postizanje potrebnog nivoa raščlanjenosti) i međuresornoj koordinaciji. Pored toga, potrebni su: dalje unapređenje kapaciteta za implementaciju i sistema djelotvornog i transparentnog upravljanja; rad na aspektima koji se odnose na kvalitet i iznalaženje načina da se prevaziđu i olakšaju posljedice budžetskih ograničenja usljed krize.

Tabela 01: Status implementacije MRC

Ciljevi	Zadaci do 2015. godine	Ocjene		
		Da li će cilj biti ostvaren?	Trend	Podrška
MRC 1: Smanjenje siromaštva	Smanjiti udio stanovništva koji živi ispod linije siromaštva za 50%		↓	Slaba
	Smanjiti nejednakost u distribuciji potrošnje		↓	Slaba
	Smanjiti regionalne razvojne razlike (prepoloviti stope siromaštva na sjeveru i u ruralnim područjima)		↓	Slaba
	Smanjiti stopu nezaposlenost na 9%		→	Solidna
MRC 2: Un. osnovno obrazovanje	Ostvareti obuhvat djevojčica i dječaka predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem na nivou od 40%		↑	Snažna
	Ostvareti 100% obuhvat osnovnim obrazovanjem i vaspitanjem za dječake i djevojčice		↑	Snažna
	Smanjiti stopu nepismenih starijih od 10 godina na 1%		↑	Solidna
MRC 3: Rodna ravnopr.	Ekonomsko osnaživanje žena		↑	Solidna
	Povećanje učešća žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou		↑	Slaba

Ciljevi	Zadaci do 2015. godine	Ocjene		
		Da li će cilj biti ostvaren?	Trend	Podrška
MRC 4: Smanj. smrtnosti djece	Smanjiti vrijednost pokazatelja na osmoro umrle odojčadi na 1000 živorođene djece		↑	Snažna
	Imunizacija sve djece do godinu dana starosti		↑	Snažna
	Smanjiti smrtnost djece 0–4 godine uzrokovane nezgodama		→	Solidna
MRC 5: Zdrav. majki	Održavati i unaprijediti reproduktivno zdravlje majki		→	Solidna
MRC 6: Borba protiv bolesti	Zadržati nisku stopu prevalencije HIV/AIDS-a		→	Solidna
	Smanjiti rasprostranjenost tuberkuloze		↑	Solidna
	Smanjiti stopu smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti u starosnoj grupi 0 – 64 godine		→	Slaba
MRC 7: Životna sredina	Integrirati principe održivog razvoja u državne politike i programe i zaustaviti gubitak ekoloških resursa		↑/→	Slaba
	Umanjiti udio stanovništva bez pristupa vodi za piće i sanitarnim uslovima		↑/→	Solidna
MRC: Partn. za razvoj	Koordinacija međunarodne donatorske pomoći		↑	Solidna
	Razvoj i primjena informaciono-komunikacionih tehnologija		↑	Snažna

Značenje boja: **zelena** – cilj je **ispunjen**; **žuta** – ispunjenje cilja je **moguće**; **crvena** – ispunjenje **nije vjerovatno**

Značenje strelica: **nagore** – **pozitivan** trend; **udesno** – **stagnacija**; **nadolje** – **negativan** trend.

Neuspjeh u ostvarivanju određenih ciljeva i zadatka često je povezan sa slabom podrškom, što pokazuje da relevantni društveni akteri, posebno donosioci odluka i javna uprava, nijesu pružili dovoljno snažan odgovor koji bi omogućio preokretanje negativnih trendova. Loši rezultati često su vezani za donošenje kontraproduktivnih/neodrživih politika ili za nesprovođenje politika koje bi možda dale dobre rezultate. Predstavnici civilnog društva mogu doprinijeti poboljšanju rezultata zalaganjem za promjene loših rješenja, formulisanjem novih prijedloga, vršenjem pritiska na donosiocce odluka i radom na podizanju svijesti o svim relevantnim pitanjima.

4.2 PRIORITETNE POLITIKE ZA UBRZANJE NAPRETKA DO 2015. GODINE

Politike koje prvenstveno treba jačati i mjere koje treba sprovesti da bi se ubrzao napredak u postizanju zadataka MRC kod kojih su zabilježena zaostajanja za postavljenim ciljanim vrijednostima su:

- jačanje sistema socijalne zaštite za najosjetljivije grupe stanovništva (Romi i Egipćani, raseljena lica i izbjeglice, osobe sa invaliditetom, nezaposleni, itd.), poboljšanje socijalne uključenosti i smanjenje diskriminacije;
- smanjenje negativnih uticaja siromaštva djece i podsticanje zaposlenosti mladih i žena;
- integracija principa pravičnosti i održivosti kao prioriternih kriterija za alokaciju resursa iz javnih izvora;

- borba protiv korupcije i osiguravanje vladavine prava;
- poboljšanje saradnje i koordinacije, jačanje partnerstava i puno uključivanje društvenih aktera u procese kreiranja i sprovođenja politika;
- jačanje kapaciteta javne uprave, poboljšanje transparentnosti i odgovornosti za sprovođenje politika;
- unapređenje statistike da omogući bolju analizu nejednakosti; unapređenje zdravstvene i statistike životne sredine;
- snažan podsticaj zelenim ekonomskim aktivnostima (energetska efikasnost, održivi obnovljivi izvori energije, poljoprivreda i turizam) i otvaranju novih radnih mjesta u održivim ekonomskim djelatnostima;
- podsticaj za razvoj sjevera, manje razvijenih opština i za ruralni razvoj;
- jačanje konkurentnosti ekonomije poboljšanjem znanja i sposobnosti stanovništva, unapređenjem infrastrukture i primjenom novih, čistih tehnologija;
- eliminacija ili postepeno ukidanje podrške neodrživim ekonomskim aktivnostima;
- osiguravanje značajnije zastupljenosti žena u politici i na rukovodećim pozicijama;
- unapređenje dostupnosti i kvaliteta obrazovnih i zdravstvenih usluga;
- podizanje svijesti o pitanjima ravnopravnosti, tolerancije i zaštite životne sredine;
- smanjivanje HNB i njihovih riziko faktora;
- unapređenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava, zatim unapređenje mentalnog zdravlja;
- reprezentativno širenje sistema zaštićenih područja (uključujući unapređenje upravljanja);
- poboljšano upravljanje prirodnim resursima kako bi se osiguralo njihovo održivo korišćenje;
- djelotvornija primjena instrumenta upravljanja životnom sredinom;
- integracija klimatskih promjena u razvojne politike.

Primjenom ovakvih politika i mjera ostvarile bi se višestruke koristi, kako unutar zemlje, tako i u pogledu ispunjavanja zahtjeva u procesu pristupanja EU i ostalih međunarodnih obaveza.

4.3 NOVI PRIORITETI ZA RAZVOJNU AGENDU POSLIJE 2015. GODINE

Globalna debata sugerise transformaciju Milenijumskih razvojnih ciljeva u ciljeve održivog razvoja, uz zadržavanje ključnih koncepata i uključivanje drugih razvojnih izazova (kao što su produbljivanje nejednakosti, osiromašenje prirodnih resursa, ekonomska kriza, klimatske promjene). Održivi i inkluzivni rast u centru su pažnje. Nacionalne politike i strategije u većoj mjeri će integrisati EU prioritete, čiji ciljevi postaju sve više obavezujući za Crnu Goru. Ključni EU dokument je strategija *Evropa 2020*. za pametan, održiv i inkluzivan razvoj.

Crna Gora je dobro pripremljena za formulisanje globalne razvojne agende poslije 2015. Kroz nacionalne konsultacije o post-milenijumskim razvojnim prioritetima identifikovano je osam pitanja, koja treba da posluže kao osnov za buduću razvojnu agendu, uključujući: 1) ekonomiju, zapošljavanje, prihode i ravnomjeran regionalni razvoj; 2) borbu protiv kriminala, korupcije i nepotizma; 3) zdravstveni sektor; 4) postizanje ravnopravnosti; 5) očuvanje životne sredine; 6) razvoj infrastrukture; 7) obrazovanje i 8) jačanje sistema vrijednosti.

Iako se pitanja koja se javljaju u konsultacijama o razvojnoj agendi poslije 2015. godine na raznim nivoima u značajnoj mjeri poklapaju s postojećim prioritetima, pristup u narednom periodu treba da bude drugačiji. Crnoj Gori će biti neophodan integralan, međusektorski i višedimenzionalni

pristup kako bi se izbjegao „rad u silosima“. Biće takođe potrebno da se prevaziđu slabosti vezane za dostupnost detaljnih statističkih podataka, dalje unapređenje kapaciteta za implementaciju i razvoj sistema djelotvornog i transparentnog upravljanja, rad na aspektima koji se odnose na kvalitet, kao i iznalaženje načina da se prevaziđu i olakšaju posljedice budžetskih ograničenja usljed krize. Da bi se osigurala usklađenost s globalnim inicijativama i EU prioritetima, sljedeći prioriteti takođe treba da budu uključeni u nacionalnu razvojnu agendu: promjene u ekonomskom sistemu u pravcu prevazilaženja krize na održiv način, pravičnost i jednakost, djeca i mladi, konkurentnost ekonomije i tehnološki razvoj, i klimatske promjene.

U zaključku se može reći da postoji visok stepen preklapanja između lekcija naučenih u sprovođenju MRC, EU politika, globalnih razmišljanja o ciljevima održivog razvoja i nacionalnih konsultacija – što zajedno daje snažan mandat donosiocima odluka i administraciji (kao i svim ostalim društvenim akterima) da dalje unapređuju strateški i planski razvojni okvir u skladu s ovim odrednicama i što je još važnije – da ga dosljedno implementiraju. Nove prioritete nije moguće u potpunosti odvojiti od politika potrebnih da se ubrza sprovođenje neostvarenih zadataka MRC, tako da su oni u velikoj mjeri integrisani u preporuke prioritarnih politika i mjera u sekciji 4.2.

oritetima. Ovo dalje znači da će zahtjevi iz procesa pristupanja EU i MRC/SDGs nastaviti da budu konzistentni i komplementarni i u budućnosti.

Napredak koji je ostvaren za postizanje MRC daće ujedno i snažan doprinos integraciji i sprovođenju evropskih politika, uključujući strategiju *Evropa 2020*, kao krovni evropski razvojni dokument. Kako Crna Gora bude napredovala u pregovorima s EU i ispunjavala zahtjeve iz relevantnih politika i pravne tekovine EU, stвориće se znatno povoljniji uslovi za ostvarenje svih MRC/SDGs zadataka kod kojih do sada nije postignut zadovoljavajući napredak. EU fondovi i mehanizmi za programiranje značajno će doprinijeti ispunjavanju MRC/SDGs u narednim godinama, dok će se evropskim mehanizmima za nadzor podržati praćenje napretka.

4.4 VEZE MRC I PRISTUPANJA EU

Način na koji su MRC prilagođeni nacionalnim uslovima učinio ih je komplementarnim sa mnogim ciljevima koji se postavljaju u procesu pristupanja EU i za pojedine oblasti, tako da se dva procesa – proces pridruživanja i proces sprovođenja MRC – međusobno snažno podržavaju. Kako zemlje članice EU značajno doprinose formulisanju ciljeva održivog razvoja, budući globalni ciljevi će biti konzistentni s EU pri-

DODATAK 1:
PREGLED MRC INDIKATORA
PO CILJEVIMA I ZADACIMA

Značenje boja:

Stagnacija (u odnosu na prethodnu godinu/period izvještavanja)

Napredak

Nazadovanje

Cilj u 2015.

CILJ 1: SMANJITI RELATIVNO SIROMAŠTVO I DRUGE DIMENZIJE SIROMAŠTVA

Indikator	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	cilj u 2015.
Zadatak # 1 – Do 2015. g. smanjiti udio stanovništva koji živi ispod linije siromaštva za 50%										
1. Stopa siromaštva (%)		11,2	11,3	8,0	4,9	6,8	6,6	9,3		5,6
2. Jaz siromaštva (%)		2,1	1,9	1,4	0,9	1,4	1,1	2,0		0,9
3. Oštrina siromaštva (%)		0,7	0,6	0,4	0,3	0,5	0,3	0,7		0,3
Zadatak # 2 – Do 2015 g. smanjiti nejednakost u distribuciji potrošnje										
4. Gini koeficijent (%)		25,9	24,4	26,4	25,3	26,7	24,3	25,9		24,0
5. Odnos kvintilnih udjela		3,7	3,7	4,0	3,8	4,0	3,7	4,1		3,6
Zadatak # 3 – Smanjiti regionalne razvojne razlike do 2015. g. (prepoloviti stope siromaštva na sjeveru i u ruralnim oblastima)										
6. Stopa siromaštva na sjeveru (%)			17,8	14,0	8,9	13,2	10,3	17,5		8,9
7. Stopa siromaštva u ruralnim oblastima (%)		16,5	17,6	12,0	8,9	14,8	11,3	18,4		8,2
Zadatak # 4 – Smanjiti nezaposlenost na 9% do 2015. g.										
8. Stopa nezaposlenosti (%)	27,7	30,3	29,6	19,4	16,8	19,1	19,7	19,7	19,7	9,0
8a. Stopa nezaposlenosti, M (%)	23,6	26,2	29,1	18,1	15,9	18,0	18,9	19,5	19,3	9,0
8b. Stopa nezaposlenosti, Ž (%)	33,0	35,5	30,1	20,9	17,9	20,5	20,6	20,0	20,3	9,0
9. Stopa dugoročne nezaposlenosti (%)	25,9	24,4	14,2	13,3	15,6	15,5	15,6	15,5	15,6	7,0

CILJ 2: OSTVARITI UNIVERZALNO OSNOVNO OBRAZOVANJE

Indikator (%)	2003/04.	2004/05.	2005/06.	2006/07.	2007/08.	2008/09.	2009/10.	2010/11.	2011/12.	2012/13.	cilj u 2015.
Zadatak # 1 – Ostvariti obuhvat djevojčica i dječaka predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem na nivou od 40% do 2015. g.											
1. Stopa upisa	28,99	28,96	29,05	26,55	30,93	31,12	32,74	35,72	37,04		40,00
1a. Dječaci	29,01	28,61	28,77	26,65	31,14	31,14	33,10	35,53	37,30		
1b. Djevojčice	28,96	29,34	29,34	26,65	30,71	28,23	32,35	35,94	36,75		
Zadatak # 2 – Ostvariti 100% obuhvat osnovnim obrazovanjem i vaspitanjem za dječake i djevojčice do 2015. g.											
2. Stopa upisa	92,27	93,93	96,51	98,58	99,72	99,25	98,25	97,97	98,29		100,00
2a. Dječaci	92,39	93,94	96,84	98,78	99,78	99,87	98,87	98,17	97,78		
2b. Djevojčice	92,15	93,91	96,15	98,37	99,65	98,58	97,59	97,76	98,83		
3. Stopa završetka	92,25	93,23	96,51	97,49	99,05	98,78	97,89	99,62	99,18		
3a. Dječaci	92,47	93,2	96,72	97,79	99,28	99,11	98,57	96,85			
3b. Djevojčice	92,02	93,25	96,29	97,18	98,81	98,43	97,16	97,1			
Indikator (%)	Popisi						cilj u 2015.				
	1991.	2003.	2011.								
Zadatak # 3– Smanjiti stopu nepismenih starijih od 10 godina na 1% do 2015. g.											
4. Stopa nepismenosti	5,90	2,35	1,50	1,00							

Zbog razlika u metodologiji prikupljanja podataka, podaci Ministarstva prosvjete i sporta – MPS (plavi brojevi) razlikovali su se od podataka Monstata. Postignut je dogovor između dvije institucije da svake naredne godine Monstat preuzima podatke od MPS-a. Planirano je da se sva poređenja i neslaganja riješe najkasnije do septembra 2013. godine.

CILJ 3: UNAPRIJEDITI RODNU RAVNOPRAVNOST I POBOLJŠATI POLOŽAJ ŽENA

Indikator (%)	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	cilj u 2015.
Zadatak # 1 – Ekonomsko osnaživanje žena													
1. Stopa zaposlenosti žena				28,8	27,6	28,7	34,8	36,1	34,4	33,8	33,7	34,6	50,0
2. Stopa nezaposlenosti žena				33,0	35,5	30,1	20,9	17,9	20,4	20,7	20,0	20,3	9,0
Zadatak # 2 – Povećati učešće žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou													
3. Procenat mjesta u Skupštini Crne Gore	10,4	10,4	10,7	10,7	13,3	9,9	11,1	11,1	11,1	11,1	11,1	17,2	30,0
4. Udio žena među ministri- ma/ministarka- ma u Vladi	0,0	0,0	12,5	12,5	12,5	12,5	0,0	0,0	5,8	5,8	5,8	18,7	
5. Udio žena među gradona- čelnicima/ gradona- čelnicama	0,0	9,5	14,2	9,5	9,5	9,5	4,7	4,7	4,7	4,7	4,7	4,7	
6. Udio žena među odbornici- ma/odbornicama u skupštinama opština	6,3	8,9	8,9	8,9	8,9	8,9	11,3	11,3	12,7	13,8	13,8	14,2	

CILJ 4: SMANJENJE STOPE SMRTNOSTI DJECE

Indikator	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	cilj u 2015.
Zadatak # 1 – Smanjiti stopu mortaliteta odojčadi i djece do pet godina starosti (na 1000 živorođene djece)										
1. Stopa mortaliteta odojčadi (na 1000 živorođenih)	7,8	9,5	11,0	7,4	7,5	5,7	6,7	4,4		7‰
2. Stopa mortaliteta djece do pet godina starosti (na 1000 živorođenih)	9,5	11,1	12,1	8,7	8,2	6,0	7,5	5,7		8‰
Zadatak # 2 – Imunizacija sve djece do godinu dana starosti										
3. Udio jednogodišnjaka vakcini- sanih protiv boginja (%)	91,7	90,3	91,8	91,6	89,5	85,9	90,0	90,7		95,0
4. Udio djece vakcinisane sa BCG, DTP, OPV i protiv hepatitisa B (%):										
4a. BCG	97,6	98,0	98,4	98,2	98,1	95,0	95,3	97,1		100,0
4b. DTP	95,1	94,6	92,8	93,1	96,1	83,6	93,7	94,7		97,0
4c. OPV	95,0	94,6	92,9	93,2	96,1	91,5	93,1	94,7		97,0
4d. Hepatits B	91,3	91,4	92,5	91,6	94,8	87,3	90,3	91,1		97,0
Zadatak # 3 – Smanjiti smrtnost djece 0–4 godine uzrokovane nezgodama										
5. Broj nesrećnih slučajeva djece 0–4 godine sa smrtnim ishodom na ukupnu populaciju	2	2	2	3	1	0				< 2

CILJ 5: UNAPRIJEDITI ZDRAVLJE MAJKI

Indikator	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	cilj u 2015.
Zadatak # 1 – Održavati i unaprijediti reproduktivno zdravlje majki										
1. Stopa smrtnosti majki na 100 000 živorođene djece	0,00	0,00	0,00	12,76	0,00	0,00				10
2. Procenat porođaja kojima je prisustvovalo kvalifikovano medicinsko osoblje	99,6	99,9	100,0	100,0	100,0	100,0				100%

CILJ 6: BORBA PROTIV HIV/AIDS-A, TUBERKULOZE I OSTALIH BOLESTI

Indikator	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	cilj u 2015.
Zadatak # 1 – Zadržati nisku stopu prevalencije HIV/AIDS-a (0,01 – 0,02)										
1a. Stopa novoregistrovanih HIV slučajeva na 100 000 stanovnika	0,15	1,07	0,61	0,92	0,92	1,24	1,24	1,13	0,97	< 1
1b. Stopa novoregistrovanih slučajeva HIV/AIDS-a na 100 000 stanovnika	0,30	1,37	1,07	1,38	1,38	2,16	2,16	1,45	2,10	
2. Stopa dobrovoljno testiranih na HIV na 1000 stanovnika		0,16	0,25	0,39	0,68	1,14	1,36	2,10	1,50	1
Zadatak # 2 – Smanjiti rasprostranjenost tuberkuloze do 2015. g.										
3. Stopa novoregistrovanih slučajeva od tuberkuloze na 100 000 stanovnika	26,7	2,4	27,3	24,5	20,7	19,6	19,0	19,1	15,8	< 20
4. Procenat oboljelih od multirezistentne u odnosu na ukupan broj oboljelih od tuberkuloze		1,77	3,48	4,32	4,40	3,33	3,44	3,36	3,06	< 1
5. Stopa smrtnosti od tuberkuloze na 100 000 stanovnika	0,97	0,32	1,28	1,12	1,43	1,26	0,80	1,61	0,96	< 0,5
Zadatak # 3 – Smanjiti stopu smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti u starosnoj grupi 0–64 godine										
6. Stopa smrtnosti od bolesti sistema krvotoka (na 100 000 stanovnika)	479,6	499,4	548,4	532,8	490,6	509,2				< 400
7. Stopa smrtnosti od malignih tumora (na 100 000 stanovnika)	157,1	166,0	157,6	150,6	146,3	141,1				< 100
Izvori: <i>Godišnji izvještaj o HIV/AIDS-u Crnoj Gori</i> , Specijalna bolnica za plućne bolesti dr "Jovan Bulajić", Brezovik, Institut za javno zdravlje										

CILJ 7: OBEZBIJEDITI ODRŽIVOST ŽIVOTNE SREDINE

Indikator	1990.	2000.	2003.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	cilj 2015/20.	
Zadatak # 1 – Integrisati principe održivog razvoja u državne politike i programe i zaustaviti gubitak ekoloških resursa													
1. Udio površina zaštićenih radi očuvanja biološkog diverziteta (%)			7,14	7,14	7,14	7,14	7,14	9,04	9,04	9,04	9,04	10	
2. Udio morskih ekosistema u zaštićenoj površini radi očuvanja biodiverziteta (%)								0	0	0	0	3	
3. Udio zemljišta pokrivenog šumama (šume i šumsko zemljište) (%)				54,0		54,0			54,0	54,0	69,7	54,0	
4. Broj prekoračenja izmjerenih koncentracija PM10 u odnosu na granične vrijednosti i granice tolerancije za zaštitu zdravlja ljudi u Podgorici*						75	86	45	41/1	89/27	79/18	< 35	
5. Antropogene emisije GHG gasova preračunate [t CO ₂ eq/stanovniku]	7,7		7,2						6,5			2015. 5,6	2020. 5,7
6 a. Energetski intenzitet (GIC/GDP)		904	674,8	558,2	487,9	377,5	315,3	282,9				262,2	
Energetski intenzitet (GIC/GDP) [podaci ME]		903,4	674,7	495,0	473,0	363,7	356,8	279,9	316,4			262,2	
6 b. Udio energije proizvedene u OIE u ukupnoj potrošnji (OIE) (% energija iz OIE/ ukupna potrošnja energije)	23,9	23,3	23,1	25,7	24,4	19,6	22,2	26,2				27,7	
Udio energije proizvedene u OIE u ukupnoj potrošnji (OIE) [podaci ME]		17,5	17,8	23,2	19,8	16,3	17,0	26,4	29,1			27,7	
7. Stepen antropogenog uticaja na kvalitet površinskih voda (%)**		24,8			9,6	13,5	35,1	40,1	31,2	35,8	37,6	2015. 15	2020. 10
Zadatak # 2 - Do 2015. g. umanjiti udio stanovništva bez pristupa vodi za piće i sanitarnim uslovima													
8. Gubici na vodovodnoj mreži u urbanim naseljima (%)				35-85	33-84	30-83	30-77	30-77	30-77	32-72	57,0	30	
9. Procenat priključenosti na kanalizacionu mrežu u urbanim naseljima				60,0	60,5	61,0	63,0	65,0	65,0	65,5	65,5	85	
10. Udio prečišćenih otpadnih voda u odnosu na ukupne količine vode u skladu s nacionalnim propisima (%)				10,0	11,0	15,0	17,0	18,0	18,0	18,0	18,0	60	

* U procesu pripreme ovog Izvještaja ažurirani su podaci za period 2010–2012. i precizirana ciljana vrijednost (plavi brojevi). Kod podataka od 2010. godine prvi broj predstavlja broj prekoračenjagranične vrijednosti za PM10(od 50µg/m³), a drugi broj prekoračenja granice tolerancije (što je dozvoljeni postotak uvećanja granične vrijednosti u propisanom periodu). Crnogorski propis (stupio na snagu 2010. godine) predviđa postepeno smanjenje granice tolerancije na 0% u 2015. godini. Dozvoljeni broj prekoračenja srednje dnevne koncentracije PM10 čestica je 35 puta tokom kalendarske godine, pa je u skladu s tim korigovana ciljana vrijednost za 2015. godinu (cilj je, dakle, da se broj prekoračenja drži ispod dozvoljenih 35 puta godišnje, tj. da izmjerene koncentracije PM10 od 2015. godine ne prelaze vrijednost od 50µg/m³ više od 35 puta godišnje).

** U procesu pripreme ovog Izvještaja ažurirani su podaci za period 2006–2012. g. (plavi brojevi) i precizirano na što se indikator odnosi (površinske vode, a ne površinska vodna tijela).

A large, light blue, stylized letter 'A' watermark is centered on the page, serving as a background element. The text is white and positioned to the left of the 'A' watermark.

DODATAK 2:
UPOREDNI PREGLED
GLOBALNIH I NACIONALNIH
CILJEVA, ZADATAKA I INDIKATORA

Originalni ciljevi i zadaci	Ciljevi i zadaci prilagođeni nacionalnim uslovima		Originalni indikatori za praćenje napretka	Indikatori prilagođeni nacionalnim uslovima	
	(Da/Ne)	Ako da, novi ciljevi i zadaci su (svi su usvojeni 2010. g.):		(Da/Ne)	Ako da, novi indikatori su (datum od kad se prate):
Cilj 1: Iskorijeniti ekstremno siromaštvo i glad					
Zadatak 1a: Prepoloviti udio ljudi čiji je prihod manje od dolara na dan, u periodu između 1990. g. i 2015. g.	Da	1. Do 2015. g. smanjiti udio stanovništva koji živi ispod linije siromaštva za 50%	1.1 Udio stanovništva s manje od 1 USD (PPP) na dan	Da	1. Stopa siromaštva (2005) 2. Stopa siromaštva na sjeveru (2006) 3. Ruralna stopa siromaštva (2005)
		2. Do 2015. g. smanjiti nejednakost u potrošnji	1.2 Jaz siromaštva	Da	4. Jaz siromaštva (2005) 5. Dubina siromaštva (2005)
		3. Smanjiti regionalne razlike (prepoloviti siromaštvo na sjeveru i u ruralnim područjima)	1.3 Udio najsiromašnijeg kvintila u nacionalnoj potrošnji	Da	6. Odnos kvintilnih udjela (2005) 7. Gini koeficijent (2005)
Zadatak 1b: Postići punu i produktivnu zaposlenost i pristojan posao za sve, uključujući žene i mlade	Da	4. Reduce unemployment to 9% by 2015	1.4 Rast BDP po zaposlenoj osobi	Ne koristi se	
			1.5 Odnos stanovništva i zaposlenosti	Da	8. Stope nezaposlenosti: ukupno, za žene i za muškarce (2004) 9. Stopa dugoročne nezaposlenosti (2004)
			1.6 Udio zaposlenih koji žive s manje od 1 USD (PPP) na dan	Ne koristi se	
			1.7 Udio radnika za sopstevni račun i onih koji doprinose prodici u ukupnoj zaposlenosti	Ne koristi se	
			1.8 Učestalost neuhranjene djece ispod 5 godina	Ne koristi se	
Zadatak 1c: Prepoloviti udio gladnih u periodu između 1990. g. i 2015. g.	Nije definisan sličan zadatak		1.9 Udio stanovništva ispod minimalnog nivoa unosa energije putem hrane	Ne koristi se	
Cilj 2: Postići univerzalno osnovno obrazovanje					
Zadatak 2a: Osigurati da do 2015. g. svuda u svijetu djeca – djevojčice jednako kao i dječaci -- mogu u potpunosti da završe osnovnu školu	Da	1. Obuhvatiti 40% djece predškolskim vaspitanjem do 2015. g. 2. Obuhvatiti 100% djece osnovnim obrazovanjem do 2015. g.	2.1 Stopa upisa u osnovnu školu	Da	1. Stopa upisa u vrtiće: ukupno, dječaci i djevojčice (2003/04) 2. Stopa upisa u osnovne škole: ukupno, dječaci i djevojčice (2003/04) 3. Stopa završetka osnovne škole: ukupno, dječaci i djevojčice (2003/04)
			2.2 Udio učenika koji dođu do posljednjeg razreda osnovne škole u odnosu na upisane		
		3. Smanjiti stopu nepismenih starijih od 10 godina do 2015. g.	2.3 Stopa pismenosti u starosnoj kategoriji 15–24 godine za muškarce i žene	Da	4. Stopa nepismenosti starijih od 10 godina (1991)
Cilj 3: Promovisati rodnu ravnopravnost i ekonomski osnažiti žene					
Zadatak 3a: Eliminirati rodne disparitete u osnovnom i srednjem obrazovanju, poželjno bi bilo do 2005. g., kao i na svim nivoima obrazovanja najkasnije do 2015. g.	Da	1. Ekonomsko osnaživanje žena 2. Povećati učešće žena u izabranim organima vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou	3.1 Odnos djevojčica i dječaka u osnovnom, srednjem i višem obrazovanju	Ne koristi se (osim kod cilja 2 za osnovno obrazovanje)	
			3.2 Udio žena u plaćenom zaposlenju u ne-poljoprivrednom sektoru	Da	1. Stopa zaposlenosti žena (2004) 2. Stopa nezaposlenosti žena (2004)
			3.6 Udio mjesta u nacionalnoj skupštini koje drže žene	Da	3. Udio žena u nacionalnoj Skupštini (2001) 4. Udio žena u Vladi (2001) 5. Udio žena gradonačelnika/ gradonačelnica (2001) 6. Udio žena u lokalnim skupštinama (2001)

Originalni ciljevi i zadaci	Ciljevi i zadaci prilagođeni nacionalnim uslovima		Originalni indikatori za praćenje napretka	Indikatori prilagođeni nacionalnim uslovima	
	(Da/Ne)	Ako da, novi ciljevi i zadaci su (svi su usvojeni 2010. g.):		(Da/Ne)	Ako da, novi indikatori su (datum od kad se prate):
Cilj 4: Smanjiti smrtnost djece					
Zadatak 4a: U periodu između 1990. g. i 2015. g. smanjiti za dvije trećine smrtnost djece ispod pet godina	Da	1. Smanjiti smrtnost odojčadi na osmoro umrlih na 1000 živorođene djece	4.1 Stopa smrtnosti djece ispod pet godina	Ne	1. Koristi se isti indikator (2004)
		2. Imunizacija sve djece do godinu dana starosti	4.2 Stopa smrtnosti odojčadi	Ne	2. Koristi se isti indikator (2004)
			4.3 Udio djece do jedne godine vakcinisane protiv boginja	Ne	3. Koristi se isti indikator (2004)
			4. Udio djece vakcinisane sa/ protiv: a) BCG; b) DTP; c) OPV; d) hepatitisa B (2004)	Da	
3. Smanjiti smrtnost djece 0–4 godine uzrokovane nezgodama			Da	5. Broj nesrećnih slučajeva djece 0–4 godine sa smrtnim ishodom na ukupnu populaciju (2004)	
Cilj 5: Poboļjšati zdravlje majki					
Zadatak 5a: U periodu između 1990. g. i 2015. g. smanjiti za tri četvrtine stopu smrtnosti majki	Da	1. Održavati i unaprijediti reproduktivno zdravlje majki	5.1 Stopa smrtnosti majki	Ne	1. Koristi se isti indikator (2004)
			5.2 Udio porođaja kojima prisustvuje stručno medicinsko osoblje	Ne	2. Koristi se isti indikator (2004)
Zadatak 5b: Ostvariti univerzalan pristup reproduktivnom zdravlju do 2015. g.		No similar target defined	5.3 Stopa učestalosti kontracepcije	Ne koristi se nijedan od ovih indikatora	
			5.4 Stopa rađanja kod adolescenata		
			5.5 Pokrivenost predporođajnom zaštitom (najmanje četiri posjete)		
			5.6 Nepokrivena potreba za planiranje porodice		
Cilj6: Borba protiv HIV/AIDS-a, malarije i drugih bolesti					
Zadatak 6a: Do 2015. g. zaustavljeno širenje HIV/AIDS-a i započeto preokretanje trenda	Da	1. Zadržati nisku stopu prevalencije HIV/AIDS-a (0,01 – 0,02)	6.1 Učestalost HIV-a u kategoriji 15–24 godine	Da	1. Stopa novoregistrovanih slučajeva HIV/AIDS na 100.000 stanovnika (2004) 2. Stopa dobrovoljno testiranih na HIV na 1000 stanovnika (2004)
			6.2 Upotreba kondoma kod posljednjeg visokorizičnog seksa		Ne koristi se
			6.3 Udio stanovništva 15–24 godine sa detaljnim ispravnim znanjem o HIV/AIDS-u		Ne koristi se
			6.4 Stopa pohađanja škole siročadi u odnosu na djecu koja nisu siročad na uzrastu 10–14g.		Ne koristi se
Zadatak 6b: Do 2010. g. postići univerzalan tretman za HIV/AIDS za sve kojima je potreban		Nije definisan sličan zadatak	6.5 Udio stanovništva s uznapredovalom HIV infekcijom koji imaju dostupne antiretrovirusne lijekove		Ne koristi se

Originalni ciljevi i zadaci	Ciljevi i zadaci prilagođeni nacionalnim uslovima		Originalni indikatori za praćenje napretka	Indikatori prilagođeni nacionalnim uslovima	
	(Da/Ne)	Ako da, novi ciljevi i zadaci su (svi su usvojeni 2010. g.):		(Da/Ne)	Ako da, novi indikatori su (datum od kad se prate):
Zadatak 6c: Do 2015. g. zaustavljena pojava malarije i drugih značajnih bolesti i započeto s preokretanjem trenda	Da	2. Smanjiti rasprostranjenost tuberkuloze do 2015. g.	6.6 Pojava i stope smrtnosti povezane s malarijom	Ne koristi se	
			6.7 Udio djece mlađe od 5 godina koja spavaju ispod mreža tretiranih insekticidima	Ne koristi se	
			6.8 Udio djece mlađe od 5 godina sa groznicom koja su liječena odgovarajućim antimalarijskim lijekovima	Ne koristi se	
			6.9 Pojava, učestalost i stope smrtnosti povezane s tuberkulozom	Da	3. Stopa novoregistrovanih slučajeva na 100 000 stanovnika (2004)
		6.10 Udio slučajeva tuberkuloze koji su otkriveni i izliječeni u okviru direktno praćenog kratkog liječenja	4. Procenat oboljelih od multirezistentne TB u odnosu na ukupan broj oboljelih (2005)		
		3. Smanjiti stopu smrtnosti od hroničnih nezaraznih bolesti u starosnoj grupi 0–64 godine	Da	6. Stopa smrtnosti od bolesti sistema krvotoka (na 100 000 stanovnika) (2004)	
Da	7. Stopa smrtnosti od malignih tumora (na 100 000 stanovnika) (2004)				
Cilj 7: Očuvati održivost životne sredine					
Zadatak 7a: Integrisati principe održivog razvoja u državne politike i programe i preokrenuti trend gubitka ekoloških resursa	Ne	1. Zadatak je definisan na isti način	7.1 Udio teritorije pod šumama	Ne	3. Koristi se isti inidikator (2005)
			7.2 Emisije CO2 – ukupno, po glavi stanovnika i po 1 USD BDP-a (PPP)	Da	5. Emisije CO2 po glavi stanovnika
			7.3 Potrošnja supstanci koje tanje ozonski omotač	Not used	
			7.4 Udio ribljeg fonda koji je u okvirima bezbjednih bioloških granica	Not used	
				Da	1. Udio zaštićenih površina radi očuvanja biološkog diverziteta (2003)
				Da	2. Udio morskih ekosistema u ukupno zaštićenoj površini (2009)
				Da	4. Broj prekoračenja izmjerenih koncentracija PM10 (2007)
				Da	6.a Energetski intenzitet (2000)
				Da	6.b Udio energije iz OIE (1990)
Zadatak 7b: Smanjiti gubitak biodiverziteta tako što će se do 2010. g. značajno smanjiti tempo gubitka	Nije definisan sličan zadatak, indikatori vezani za biodiverzitet prate se kod zadatka 1		7.5 Udio ukupnih vodnih resursa koji se koriste	Ne koristi se	
			7.6 Udio vrsta kojima prijeti izumiranje	Ne koristi se	

Originalni ciljevi i zadaci	Ciljevi i zadaci prilagođeni nacionalnim uslovima		Originalni indikatori za praćenje napretka	Indikatori prilagođeni nacionalnim uslovima	
	(Da/Ne)	Ako da, novi ciljevi i zadaci su (svi su usvojeni 2010. g.):		(Da/Ne)	Ako da, novi indikatori su (datum od kad se prate):
Zadatak 7c: Prepoloviti do 2015. g. udio ljudi koji nemaju održiv pristup bezbjednom izvoru vode za piće i osnovnim sanitarnim uslovima	Ne	2. Zadatak je definisan na isti način	7.7 Udio stanovništva koje koristi poboljšani izvor vode za piće	Da	8. Gubici na vodovodnoj mreži u urbanim naseljima (2005)
			7.8 Udio stanovništva koje koristi poboljšana sanitarna rješenja	Da	9. Procenat priključenosti na kanalizacionu mrežu u urbanim naseljima (2005) 10. Udio prečišćenih otpadnih voda u odnosu na ukupne količine vode u skladu s nacionalnim propisima (2005)
Zadatak 7d: Ostvarenje značajnog poboljšanja u životu najmanje 100 miliona žitelja sirotinjskih kvartova do 2020. g.	Nije definisan sličan zadatak		7.9 Udio urbanog stanovništva koje živi u sirotinjskim četvrtima	Ne koristi se	
Cilj 8: Razviti globalno partnerstvo za razvoj					
Zadatak 8a: Razvijati dalje otvoren, na pravilima zasnovan, predvidljiv i ne-diskriminatoran trgovinski i finansijski sistem; uključuje posvećenost dobroj upravi, razvoju i smanjenju siromaštva na nacionalnom i međunarodnom nivou	Nije definisan sličan zadatak		<i>Neki od indikatora s liste ispod posebno se prate za najmanje razvijene zemlje (LDCs), Afriku, zemlje u razvoju koje ne izlaze na more i male ostrvske zemlje u razvoju</i> Zvanična razvojna pomoć (ODA) 8.1 Neto ODA, ukupno i najmanje razvijenim zemljama, kao procenat od bruto nacionalnog dohotka OECD/DAC zemalja donatora	Nije relevantno	
Zadatak 8b: Baviti se posebnim potrebama najmanje razvijenih zemalja; uključuje: slobodan pristup tarifama i kvotama za izvozu robu najmanje razvijenih zemalja; poboljšani program za smanjenje dugova visoko zaduženih siromašnih zemalja (HIPC) i oprost zvaničnih bilateralnih dugova; i velikodušniju ODA za zemlje posvećene smanjenju siromaštva	Nije relevantno		8.2 Udio ukupne bilateralne ODA za OECD/DAC donatore za osnovne socijalne usluge (bazično obrazovanje, primarna zdravstvena zaštita, ishrana, bezbjedna voda i sanitacija) 8.3 Udio bilateralne ODA za OECD/DAC donatore koji nije vezan 8.4 ODA koju su dobile zemlje u razvoju bez izlaza na more kao procenat od njihovog BND 8.5 ODA koju su dobile male ostrvske zemlje u razvoju kao procenat od njihovog BND	Nije relevantno	

Originalni ciljevi i zadaci	Ciljevi i zadaci prilagođeni nacionalnim uslovima		Originalni indikatori za praćenje napretka	Indikatori prilagođeni nacionalnim uslovima	
	(Da/Ne)	Ako da, novi ciljevi i zadaci su (svi su usvojeni 2010. g.):		(Da/Ne)	Ako da, novi indikatori su (datum od kad se prate):
Zadatak 8c: Baviti se posebnim potrebama zemalja koje ne izlaze na more i malih ostrvskih zemalja u razvoju (kroz program Akcije za održivi razvoj malih ostrvskih zemalja u razvoju i ishode 22. specijalnog zasjedanja Generalne skupštine)	Nije relevantno		Pristup tržištu 8.6 Udio ukupnog uvoza razvijenih zemalja (po vrijednosti i isključujući oružje) iz zemalja u razvoju i najmanje razvijenih zemalja bez carinjenja 8.7 Prosječne tarife koje razvijene zemlje uvode na poljoprivredne i tekstilne robe iz zemalja u razvoju 8.8 Procjena podrške poljoprivredi u OECD zemljama kao procenat njihovog BDP-a 8.9 Udio ODA koji se obezbjeđuje kao pomoć za izgradnju trgovinskog kapaciteta	Nije relevantno	
Zadatak 8d: Baviti se temeljno problemom dugova zemalja u razvoju kroz nacionalne i međunarodne mjere kako bi se dug učinio održivim na dugi rok	Nije relevantno		Održivost duga 8.10 Ukupan broj zemalja koje su došle do svoje HIPC tačke odluke i broj onih koje su dostigle HIPC završne tačke (kumulativno) 8.11 Oprost duga obećan u okviru HIPC i MDRI inicijativa 8.12 Serviranje duga kao procenat izvoza roba i usluga	Nije relevantno	
Zadatak 8e: U saradnji sa farmaceutskim kompanijama osigurati dostupnost i pristupačnost osnovnih lijekova u zemljama u razvoju	Nije relevantno		8.13 Udio stanovništva kojem su dostupni osnovni lijekovi na održivoj osnovi	Nije relevantno	
Zadatak 8f: U saradnji s privatnim sektorom učiniti dostupnim koristi od novih tehnologija, posebno informacionih i komunikacionih	Nije definisan sličan zadatak		8.14 Fiksni telefonski priključci na 100 stanovnika	Da	Penetracija fiksne telefonije
			8.15 Korisnici mobilne telefonije na 100 stanovnika	Da	Penetracija mobilne telefonije
			8.16 Korisnici interneta na 100 stanovnika	Da	Internet penetracija

The background features large, semi-transparent, stylized letters 'A' and 'B' in a light blue color. The 'A' is on the left and the 'B' is on the right, both rendered in a bold, sans-serif font. The text 'DODATAK 4: BIBLIOGRAFIJA' is centered on the page in a white, serif font.

DODATAK 4:
BIBLIOGRAFIJA

Baza podataka Ministarstva prosvjete

Commission Recommendation, C(2013) 778 final, *Investing in children: breaking the cycle of disadvantage*

Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, COM(2012) 600 final, *Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013*

Communication from the Commission, COM(2008) 865 final, *An updated strategic framework for European cooperation in education and training*

Communication from the Commission, COM(2010) 2020 final, *Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*

Communication from the Commission, COM(2013) 92 final, *A decent life for all: Ending poverty and giving the world a sustainable future*

Council conclusions of 12 May 2009 on a strategic framework for European cooperation in education and training (EU 2020), (2009/C 119/02)

Council of the European Union, *The Overarching Post 2015 Agenda - Council Conclusions*, 2013

European Commission, *EU measures to tackle youth unemployment*, MEMO/13/464, Brussels, 2013

European Commission, *Screening reports Montenegro, Chapters 24 and 26*, 2012/2013

European Commission, COM(2007) 630 final, *Together for Health: A Strategic Approach for the EU 2008-2013*

European Heart Network, *The European Heart Health Charter*, Brussels, 2017

Evropska komisija, *Evropska platforma za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti: Evropski okvir za socijalnu i teritorijalnu koheziju*, SEC(2010) 1564 FIN, Brisel, 2010.

Institut za javno zdravlje Crne Gore, *Nacionalna studija ispitivanja zdravlja stanovništva Crne Gore iz 2008*, Podgorica, 2008.

Institut za javno zdravlje Crne Gore, *Nacionalna studija ispitivanja zdravlja stanovništva Crne Gore iz 2000*, Podgorica, 2000.

Izveštaj Evropske komisije o analitičkom pregledu usklađenosti zakonodavstva za Crnu Goru, Poglavlje 23 – Pravosuđe i temeljna prava, 2012.

Izveštaj Evropske Komisije o napretku Crne Gore za 2012. god. (EC, SWD(2012) 331, *Montenegro 2012 Progress Report*)

Jelušić, Božena i drugi, *Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka 2013*, UNDP, Podgorica, 2013.

Koalicija za praćenje pregovora s EU – Poglavlje 26, *Izveštaj o stanju u oblasti reforme pravosuđa i ljudskih prava (poglavlje 23) u Crnoj Gori u periodu od 10.10.2012. do 10.4.2013. godine*, Podgorica, 2013.

Ministarstvo ekonomije, *Strategija razvoja energetike do 2030. godine*, (nacrt) (Zelena knjiga i nacrt Bijele knjige), 2012.

Ministarstvo finansija, *Pravci razvoja Crne Gore 2013-2016. godine*, 2013.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Drugi godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori*, 2013.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Procjena tehnoloških potreba za ublažavanje klimatskih promjena i prilagođavanje za Crnu Goru: nacionalna strategija i akcioni plan*, 2012.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Prvi godišnji izvještaj o sprovođenju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori*, 2011.

Ministarstvo prosvjete i sporta, *Informacija o predškolskom vaspitanju i obrazovanju povodom peticije NVO Udruženje Roditelji o hitnoj izgradnji i/ili dogradnji javnih predškolskih ustanova*, Podgorica, 2013.

Ministarstvo prosvjete i sporta, *Izvještaj o radu i stanju u oblastima Ministarstva prosvjete i sporta, s izvještajima organa uprave iz nadležnosti Ministarstva za 2011. godinu*, Podgorica, 2012.

Ministarstvo prosvjete i sporta, *Strategija ranog i predškolskog obrazovanja (2010–2015)*, Podgorica, 2010.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja, *Nacionalna strategija za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa 2012–2015*.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja, *Strategija razvoja sistema socijalne i dječije zaštite u Crnoj Gori 2013-2017*, Podgorica, 2013.

Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, *Prilog izvještavanju Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2012. za period od 25. aprila 2012. do 1. septembra 2012. godine*, Podgorica, 2012.

Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, *Trideset prvi kvartalni izvještaj o ukupnim aktivnostima u okviru procesa stabilizacije i pridruživanja EU, januar – mart 2013. godine*, Podgorica, 2013.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, *Plan aktivnosti za postizanje ravnopravnosti 2013-2017*, Podgorica, 2013.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, *Istraživanje: Žene u politici*, Podgorica, 2012.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, *Izvještaj o sprovođenju Strategije za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012-2016. u 2012. godini*, Podgorica, 2012.

Ministarstvo za manjinska prava, *Drugi izvještaj Crne Gore o ostvarivanju okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina*, Podgorica, 2012.

Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora, *Prvi nacionalni izvještaja Crne Gore o klimatskim promjenama prema UNFCCC*, 2010.

Ministarstvo zdravlja, *Master plan za razvoj zdravstva u Crnoj Gori 2010–2013*, Podgorica, 2010.

Ministarstvo zdravlja, *Nacionalni program za rano otkrivanje raka debelog crijeva*, Podgorica, 2011.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, *Istraživanje: Žensko preduzetništvo u Crnoj Gori*, Podgorica, 2011.

Monstat, *Crna Gora u brojkama 2012*.

Monstat, *Godišnji izvještaj*, 2011.

Podaci Centralne banke Crne Gore dostupni na <http://www.cb-mn.org/index.php?mn1=statistika>

Podaci Monstata dostupni na <http://www.monstat.org/cg/page.php?id=322&pageid=322> i <http://www.monstat.org/cg/page.php?id=21&pageid=21>

Postmilenijumske konsultacije, sagledavanje rodni dimenzija, Zapisnik s pete sjednice Odbora za rodnu ravnopravnost Skupštine Crne Gore, Podgorica, 15. mart 2013.

Prijedlog Priloga izvještaju Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2013. god. za period 1. septembar 2012. – 25. april 2013.

Radović, Dragana, *Socijalni karton u Crnoj Gori – informacioni sistem socijalnog staranja. Obećanje bez pokrića?* Institut Alternativa, 2012.

Reagovanje Udruženja mladih s hendikepom Crne Gore povodom nacrtu Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti <http://www.umhcg.me/?p=1245>

Reškovac i Bešić, *Evaluacija reforme obrazovanja u Crnoj Gori (2010-2012)*, Mreža fondacija za otvoreno društvo, elektronsko izdanje, 2012.

SOS telefon Nikšić, *Istraživanje o uključenosti romske djece u sistem obrazovanja*, Nikšić, 2006.

Svjetska banka, *Redovni ekonomski izvještaj za jugoistočnu Evropu zemalja SEE6*, Washington DC, 2013

UN, *A New Global Partnership: Eradicate Poverty and Transform Economies through Sustainable Development - The Report of the High-Level Panel of Eminent Persons on the Post-2015 Development Agenda*, 2013.

UNDP, *Crna Gora kakvu želim*, Izvještaj o nacionalnim konsultacijama o postmilenijumskim ciljevima, Podgorica, 2013.

UNDP, *Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka – 2009. godina, Crna Gora: društvo za svakoga*

UNDP, *The economic impacts of climate change in Montenegro: A first look*, 2010

UNICEF, *Djeca u Crnoj Gori: rezultati Popisa 2011, 2012.*

UNICEF, *Studija o preprekama u obrazovanju u Crnoj Gori. Romska i egipćanska djeca*. Podgorica, 2013.

UNICEF, *Studija o siromaštvu djece u Crnoj Gori*, Podgorica, 2012.

United Nations Development Group, *Country Reporting on the Millennium Development Goals, Second Guidance Note*, 2003

United Nations Development Group, *Guidance Note: 2013 Addendum to the MDG Country Report Guidelines*, May 2013

U.S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices – izvještaj za Crnu Goru* dostupan na http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2011/humanrightsreport/index.htm?dynamic_load_id=186386#wrapper

Vlada Crne Gore i Sistem UN u Crnoj Gori, *Srednjoročni izvještaj o Milenijumskim razvojnim ciljevima u Crnoj Gori*, Kancelarija stalnog koordinatora UN u Crnoj Gori i Ministarstvo inostranih poslova Crne Gore, Podgorica, 2010.

Vlada Crne Gore, *Nacionalni akcioni plan za djecu 2013-2017*, finalni nacrt, jun 2013.

Vlahović, Branka, *Principi osnaživanja žena*, Asocijacija poslovnih žena Crne Gore "Poslovna žena", Podgorica, 2010.

WHO, *Odluke i preporuke Regionalnog komiteta za Evropu i Svjetske zdravstvene skupštine*, EUR/RC56/R2; WHA53.17; EUR/RC52/R12; EUR/RC55/R1; EUR/RC54/R3; EUR/RC55/R6

WHO Regional Office for Europe, *Health 2020: a European policy framework supporting action across government and society for health and well-being*, 2012

World Economic Forum, *The global Competitiveness Report 2012-2013*, Geneva 2012

Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, Službeni list Crne Gore, broj 27/2013.

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore - dječija prava – *Vodič za djecu s posebnim obrazovnim potrebama*, Podgorica, 2011.

Zavod za školstvo, *Katalog programa stručnog usavršavanja nastavnika za školsku 2012/2013. godinu*, Podgorica, 2013.

Zavod za zapošljavanje Crne Gore, *Mjere i aktivnosti iz Nacionalnog akcionog plana zapošljavanja za 2012. god. koje sprovodi Zavod*, Podgorica, 2011.

ENDNOTE

1 Mreža koordinatora za praćenje implementacije MRC i pripremu godišnjih izvještaja formirana je 2011. godine prilikom pripreme *Prvog godišnjeg izvještaja* i sad je čine predstavnici sljedećih ministarstava: rada i socijalnog staranja; prosvjete; ljudskih i manjinskih prava; zdravlja; održivog razvoja i turizma; ekonomije; poljoprivrede i ruralnog razvoja; informacionog društva i telekomunikacija, i vanjskih poslova i evropskih integracija. Predstavnici Zavoda za statistiku (Monstat) i Instituta za javno zdravlje takođe su uključeni u mrežu MRC koordinatora.

2 Pored institucija koje su zastupljene u mreži koordinatora za praćenje MRC, u procesu prikupljanja podataka i pripreme Izvještaja konsultovane su i druge javne institucije, uključujući Agenciju za zaštitu životne sredine, Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju i pojedine specijalizovane bolnice. Od predstavnika civilnog društva, izradi Izvještaja doprinijeli su Centar za obuku i obrazovanje, NVO Roditelji, privatne predškolske ustanove *Kockica* i *Vrtić Pinokio*, Udruženje mladih s hendikepom, Asocijacija poslovnih žena, Anima, SOS centar za žene i djecu žrtve nasilja Podgorica, Centar za razvoj nevladinih organizacija, Fondacija "Prona", Expedio i drugi.

3 United Nations Development Group, *Guidance Note: 2013 Addendum to the MDG Country Report Guidelines*, May 2013 (Grupa za razvoj Ujedinjenih nacija, Uputstvo: Dodatak smjernicama za nacionalne izvještaje o MRC iz 2013. godine, maj 2013.g.).

4 U Drugom godišnjem izvještaju, značajni zaostaci u odnosu na postavljene ciljne vrijednosti utvrđeni su kod MRC 1, 3 i 7 (smanjenje siromaštva, rodna ravnopravnost, održivost životne sredine) kao i kod zadataka 1 i 2 (za pojedine grupe) za cilj 2 (obrazovanje) i zadatka 3 (hronične nezarazne bolesti) za cilj 6 (borba protiv bolesti).

5 Po klasifikaciji Svjetske banke, ovoj grupi pripadaju zemlje koje imaju bruto nacionalni prihod (BNP) po glavi stanovnika između USD 4086 i USD 12615 (BNP po Atlas metodologiji Svjetske banke). BNP u Crnoj Gori (po Atlas metodologiji) u 2012. godini bio je USD 6940.

6 Podaci Centralne banke Crne Gore i Monstata.

7 HDI predstavlja složenu mjeru razvoja koja se izvodi na osnovu očekivanog trajanja života, obrazovanja i prihoda; uveden je kao alternativa konvencionalnim mjerama razvoja kakve su nivo prihoda i stopa ekonomskog rasta. Podaci su sa <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/MNE.html>

8 Ocjene iz posljednjeg *Izvještaja Evropske komisije o napretku Crne Gore u procesu pridruživanja* (EC, SWD (2012) 331, *Montenegro 2012 Progress Report*)

9 Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, COM(2012) 600 final, *Enlargement Strategy and Main Challenges 2012–2013* (Saopštenje Komisije prema evropskom Parlamentu i Savjetu, COM (2012) 600 finalno, *Strategija proširenja i glavni izazovi 2012–2013*)

10 Communication from the Commission, COM (2010) 2020 final, *Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth* (Saopštenje Komisije, COM (2010) 2020 finalna, *Evropa 2020: strategija za pametan, održiv i inkluzivan rast*)

11 Strategijom *Evropa 2020* definisano je sedam vodećih inicijativa. Neke od njih su nove sposobnosti i radna mjesta, mladi, borba protiv siromaštva i efikasno korišćenje resursa.

12 Siromaštvo se u u Crnoj Gori mjeri na osnovu nacionalne linije siromaštva (u koju ulaze troškovi hrane i osnovni neprehrambeni troškovi), dok se u Evropi primjenjuje standard po kome se za osobe s prihodima manjim od 60% srednjeg prihoda smatra da su izložene riziku od siromaštva. Socijalna isključenost se u EU definiše kao multidimenzionalna pojava koja obuhvata siromaštvo po osnovu prihoda, nezaposlenost, pristup obrazovanju, informacijama, brizi o djeci i zdravstvenim uslugama, uslove stanovanja i participiranje u društvenim procesima. Milenijumskim ciljem 1 u Crnoj Gori za destogodišnji period projektovano je smanjenje broja siromašnih za 50%, dok je evropski cilj smanjenje broja siromašnih za najmanje 20 miliona u odnosu na 117,52 miliona siromašnih u EU u 2010. godini. Nacionalni cilj je u kvantitativnom smislu ambiciozniji, dok je evropski obuhvatniji – odnosi se na širi spektar problema vezanih za siromaštvo i na širu kategoriju stanovništva.

13 Podaci za MRC indikatore po godinama kod ovog i ostalih ciljeva tabelarno su prikazani u Dodatku 1 (*Pregled MRC indikatora po ciljevima i zadacima*) i poslužili su kao osnov za analizu trendova i nejednakosti. Liniju siromaštva i ostale pokazatelje siromaštva (stopu i mjere nejednakosti) od 2006. godine utvrđuje Monstat na osnovu Ankete o potrošnji domaćinstva (prije 2006. godine rađena su istraživanja koja je podržavala Svjetska banka). Apsolutna linija siromaštva računa se u skladu s ključnim djelovima metodologije Svjetske banke: utvrđuje se u novčanom iznosu (za mjesec dana) po ekvivalentu odrasle osobe i uključuje troškove osnovnih životnih potreba (hrane i osnovnih neprehrambenih proizvoda). Apsolutna linija siromaštva koju Monstat koristi za analizu siromaštva je nacionalno specifična linija i ne može se koristiti za međunarodna poređenja, već samo za praćenje stanja i promjena siromaštva u Crnoj Gori.

14 Stopa siromaštva u 2011. godini bila je 9,3% (cilj za 2015. je 5,6%), jaz siromaštva 2% (cilj je 0,9%) a oštrina 0,7%

(cilj je 0,3%). Jaz siromaštva računa se kao proizvod stope siromaštva i prosječnog odstupanja potrošnje siromašnih od linije siromaštva, a oštrina siromaštva mjeri relativno odstupanje potrošnje siromašnih od linije siromaštva, uzimajući u obzir i nejednakost među siromašnima.

15 Izvor podataka o nezaposlenosti je Anketa o radnoj snazi koju sprovodi Monstat.

16 Za prikaz stopa nezaposlenosti po opštinama na slici 2-3 korišćeni su rezultati Popisa 2011 jer podaci iz aneketa o radnoj snazi nijesu dostupni na nivou nižem od regionalnog. Metodologija računanja i pitanja na osnovu kojih se dobijaju podaci o nezaposlenosti u Anketi o radnoj snazi i na Popisu se ne razlikuju, ali razlika postoji kod vremenskih perioda koji se posmatraju. Podaci o nezaposlenosti s Popisa 2011. odnose se samo na sedmicu prije sprovođenja popisa (april 2011), dok se za Anketu podaci dobijaju na kvartalnom i godišnjem nivou. Zbog toga postoji izvjesna nepodudarnost u podacima – stopa nezaposlenosti na Popisu bila je, na primjer, 24,5%, a po Anketi o radnoj snazi za I kvartal 2011. stopa je iznosila 21,2%.

17 Redovni ekonomski izvještaj za jugoistočnu Evropu zemalja SEE6, Svjetska banka, 2013.

18 UNDP *Izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka za 2009. godinu* (i originalno istraživanje na osnovu koga je rađen) odnosio se na kategoriju Roma, Aškalija i Egipćana. Noviji podaci (uključuju podatke s popisa) pokazuju da u Crnoj Gori sada žive pripadnici romske i egipćanske zajednice.

19 Istraživanje je rađeno od 7. do 15. juna 2013. godine u okviru projekta *Podrška socijalnoj zaštiti romske i egipćanske populacije*, a obuhvatilo je ispitanike iz Podgorice, Berana i Nikšića. Izvor: novinski izvještaj, dnevnik *Vijesti*.

20 Izvještaj o stanju u oblasti reforme pravosuđa i ljudskih prava (poglavlje 23) u Crnoj Gori u periodu od 10.10.2012. do 10.4.2013. godine, Koalicija za praćenje pregovora s EU za Poglavlje 23

21 Ocjene sadržane u prijedlogu Strategije razvoja sistema socijalne i dječije zaštite u Crnoj Gori 2013–2017.

22 UNICEF-ova Transformative Monitoring for Enhanced Equity (TransMonEE) baza podataka sadrži širok spektar podataka od značaja za dobar položaj djece, mladih i žena u zemljama centralne i istočne Evrope i Zajednice nezavisnih država (CEE/CIS).

23 U izvještajima Evropske komisije o napretku za 2011. i 2012. godinu govori se, na primjer, o neophodnosti zapošljavanja i napredovanja na poslu na osnovu sposobnosti, posebno kad je riječ o javnoj upravi, sudstvu i tužilaštvu. Izvještaj Stejt departamenta o stanju ljudskih prava u Crnoj Gori za 2012. godinu ocjenjuje da su „*Nedostaci*

u primjeni vladavine prava, uključujući odsustvo potpuno nezavisnih pravnih institucija, podsticali... nepotizam...“.

24 Communication from the Commission, COM(2013) 92 final, *A decent life for all: Ending poverty and giving the world a sustainable future* (Saopštenje Komisije, COM(2013) 92 finalno, *Pristojan život za sve: okončavanje siromaštva i obezbjeđivanje održive budućnosti za svijet*)

25 Commission Recommendation C(2013) 778 final, *Investing in children: breaking the cycle of disadvantage* (Preporuka Komisije, C(2013) 778 finalna, *Investiranje u djecu: izlazak iz kruga nedaća*)

26 Communication from the Commission, COM(2008) 865 final, *An updated strategic framework for European cooperation in education and training* (Saopštenje Komisije, COM(2008) 865 final, Ažurirani strateški okvir za evropsku saradnju u obrazovanju i obuci)

27 Strategija ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja (2010-2015)

28 Ministarstvo prosvjete koristi termin „djeca s posebnim obrazovnim potrebama za 1) djecu sa smetnjama u razvoju - djeca sa tjelesnom, mentalnom i senzornom smetnjom i djeca s kombinovanim smetnjama; 2) djecu sa teškoćama u razvoju - djeca sa poremećajima u ponašanju; teškim hroničnim oboljenjima; dugotrajno bolesna djeca i druga djeca koja imaju poteškoće u učenju i druge teškoće uzrokovane emocionalnim, socijalnim, jezičkim i kulturološkim preprekama.« (član 4, Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama, 'Sl. list CG' br. 45/10).

29 Kao što je ocijenjeno u Strategiji ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja (2010-2015).

30 Prema Nacionalnom izvještaju o razvoju po mjeri čovjeka 2013, posljednji rezultati koje su postigli crnogorski učenici u *Programu za međunarodnu ocjenu učenika* (PISA) pokazali su određeni napredak u odnosu na rezultate iz 2006. godine iz jezika i matematike, ali rezultati u oblasti prirodnih nauka nijesu bili zadovoljavajući. Rezultati PISA 2009. pokazali su da je 53% crnogorskih petnaestogodišnjaka funkcionalno nepismeno.

31 Monstat, 2009.

32 Izvještaj o stanju u oblasti reforme pravosuđa i ljudskih prava (poglavlje 23) u Crnoj Gori u periodu od 10.10.2012. do 10.4.2013. godine, Koalicija za praćenje pregovora s EU za Poglavlje 23

33 Uključujući Akciju za ljudska prava, Udruženje Roditelji ME, Uniju poslodavaca i druge. Zabrinutost je pokazalo i preko 7000 građana koji su potpisali peticiju protiv donošenja ovog zakona.

- 34 Zakon o izboru odbornika i poslanika, na primjer, potrebno je revidirati tako da se odredba od 30% zastupljenosti žena zaista primijeni tj. da se osigura da svaki treći kandidat na izbornoj listi bude lice manje zastupljenog pola i da se mandati raspoređuju prema redoslijedu na listi.
- 35 Istraživanja marketinške agencije Ipsos o percepciji uspješnosti muškaraca i žena u obavljanju državnih funkcija pokazuju da i pripadnice ženskog pola, doduše u nešto manjoj mjeri od pripadnika muškog pola, smatraju da bi muškarci bili uspješniji u obavljanju visokih javnih funkcija (kao što su predsjednik države, vlade ili skupštine, ministar, predsjednik opštine, direktor javnog preduzeća i sl.). Da bi pripadnice ženskog pola bolje obavljale posao smatrale su samo žene i to za mali broj funkcija – pomoćnik ministra, tužilac i sudija, dok su muškarci i za ove pozicije smatrali da bi oni bili uspješniji.
- 36 Izvještaj o skriningu za poglavlje 23 iz decembra 2012. godine.
- 37 U procesu nacionalizacije, za vakcinu protiv boginja utvrđena je ciljana vrijednost od 95%, za BCG 100%, za DTP, OPV i Hepatitis B 97%. Svjetska zdravstvena organizacija sada preporučuje da se ciljana vrijednost za stopu vakcinisane djece za BCG smanji sa 100% na 98%, a za DTP, OPV i vakcinu protiv hepatitisa B sa 97% na 95%.
- 38 Okvir za evropsku zdravstvenu politiku ima za cilj da podrži akcije na nivou vlada i društva da „značajno poboljša zdravlje i dobrobit stanovništva, smanji zdravstvene nejednakosti, ojača javno zdravlje i osigura da su sistemi zdravstvene zaštite univerzalni, pravični, održivi i visokog kvaliteta, te da im je čovjek u centru pažnje“. (*Zdravlje 2020*)
- 39 U procesu pripreme *Drugog godišnjeg izvještaja* dodat je indikator HIV/AIDS prevalenca s istom ciljanom vrijednošću (manje od jednog slučaja na 100000 stanovnika).
- 40 EC, COM(2007) 630 final, *Together for Health: A Strategic Approach for the EU 2008-2013* (EK, COM(2007) 630 finalna, *Zajedno za zdravlje: strateški pristup za EU 2008-2013*).
- 41 Nacionalna studija ispitivanja zdravlja zdravlja stanovništva Crne Gore iz 2008, Institut za javno zdravlje Crne Gore, Podgorica, 2008.
- 42 Jedan od izazova identifikovanih u Prvom izvještaju (za 2011. godinu) odnosio se na otežano praćenje energetskog intenziteta usljed nepouzdanosti i nekompletnosti podataka iz energetskih bilansa. Kako je u periodu 2011/2012. sproveden projekat čiji je glavni cilj bio usaglašavanje nacionalne metodologije u energetskoj statistici s praksom EUROSTAT-a, može se očekivati da će poboljšani podaci za energetski intenzitet u prethodnom periodu (kao i procjene za naredne godine) ubrzo biti dostupni.
- 43 Pripreme za proglašenje prvog zaštićenog područja u moru su u poodmakloj fazi (pripremljena je studija izvodljivosti za lokaciju Katič, od Petrovca prema Sutomotoru).
- 44 Granična vrijednost tj. dozvoljena koncentracija za PM10 je 50µg/m³ kad je u pitanju srednja dnevna vrijednost. Granica tolerancije je dozvoljeni postotak uvećanja granične vrijednosti u propisanom periodu. Uz granicu tolerancije od npr. 100% prihvatljive su koncentracije PM10 do 100µg/m³. Crnogorski propisi predviđaju postepeno smanjenje granice tolerancije na 0% u 2015. godini. To znači da će se od tada svaka izmjerena koncentracija PM10 iznad srednje dnevne vrijednosti od 50µg/m³ smatrati prekoračenjem (pri čemu će broj do 35 prekoračenja godišnje biti prihvatljiv).
- 45 Za tabelu u dodatku 1 korišćeni su podaci iz Prvog nacionalnog izvještaja Crne Gore o klimatskim promjenama iz 2010. godine. Agencija za zaštitu životne sredine ažurirala je prethodne podatke i pripremila godišnje inventare gasova staklene bašte za period 1990-2011. Ovi podaci trenutno se provjeravaju i preračunavaju kroz proces pripreme Drugog nacionalnog izvještaja o klimatskim promjenama. Izvještaj će biti završen i predat UN Okvirnoj konvenciji za klimatske promjene (UNFCCC) najkasnije do juna 2014. godine, čime će ažurirani inventari gasova staklene bašte postati dostupni kao zvanična dokumenta.
- 46 Ministarstvo ekonomije, nacrt Strategije razvoja energetike do 2030. godine (Zelena knjiga i nacrt Bijele knjige).
- 47 Za reprezentativne parametre kvaliteta vode uzeti su zasićenost vode kiseonikom; biohemijska potrošnja kiseonika BPK₅; sadržaj orto fosfata; sadržaj nitrita; sadržaj ukupnih isparnih fenola; i broj fekalnih bakterija u 1ml vode.
- 48 Realno je očekivati da će do tada početi s radom postrojenja na Žabljaku, u Nikšiću, Budvi i Herceg Novom.
- 49 MRC indikatori su usklađeni sa ciljevima i indikatorima više relevantnih strategija i akcionih planova, uključujući Nacionalnu strategiju održivog razvoja, Prvi nacionalni izvještaj o klimatskim promjenama, master planove za vodosnabdijevanje i otpadne vode, i druge.
- 50 Kao što je već rečeno u poglavlju 2.7.1 emisije gasova stakle bašte su tokom dvadesetogodišnjeg perioda (1990-2010) smanjenje sa 7,7 na 6,5 t CO₂ ekvivalenta po glavi stanovnika, dok je energetski intenzitet smanjen za oko 21% u periodu 2000–2010.
- 51 Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, *Trideset prvi kvartalni izvještaj o ukupnim aktivnostima u okviru procesa stabilizacije i pridruži-*

vanja EU, januar – mart 2013. godine, Podgorica, april 2013.

52 IKT istraživanje sprovedeno u skladu s metodologijom Eurostata, obuhvata pojedince koji imaju između 16 i 74 godine života.

53 World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2012–2013* (Svjetski ekonomski forum, *Globalni izvještaj o konkurentnosti 2012–2013*)

54 Izvori ovih ocjena su *Prvi nacionalni izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama*, 2010, UNDP studija *The economic impacts of climate change in Montenegro: A first look, 2010*, (*Ekonomski uticaji klimatskih promjena u Crnoj Gori: preliminarne procjene, 2010*), i *Procjena tehnoloških potreba za ublažavanje klimatskih promjena i prilagođavanje za Crnu Goru: nacionalna strategija i akcioni plan*, 2012.

55 Kao što su *Evropa 2020, EU 2020*, evropska zdravstvena politika *Zdravlje 2020*, komunikacija *Pristojan život za sve: okončavanje siromaštva i obezbjeđivanje održive budućnosti za svijet*, preporuka *Investiranje u djecu: izlazak iz kruga nedaća, itd.*

56 SEC(2010) 1564 FIN Evropska platforma za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti: Evropski okvir za socijalnu i teritorijalnu koheziju

57 Council of the European Union, *The Overarching Post 2015 Agenda - Council Conclusions*, 2013 (Savjet Evropske unije, *Sveobuhvatna agenda za period poslije 2015. godine – zaključci Savjeta, 2013*)

58 Komar, Gegaj, *Izvještaj o nacionalnim konsultacijama o postmilenijumskim ciljevima, Crna Gora kakvu želim*, UNDP, 2013.

59 U skladu s UNDG smjernicama, pod nivoom nacionalne podrške podrazumijeva se kompletan napor (posvećenost, sprovedene politike, programi i projekti, izdvojena finansijska sredstva) svih aktera u društvu usmjeren na ispunjavanje datih zadataka. Ocjene u tabeli date su na osnovu analize u poglavljima 2.1–2.8 ovog Izvještaja.

ISBN 978-86-85751-07-3



9 788685 751073 >

ISBN 978-86-85751-06-6 (Vlada Crne Gore)
COBISS.CG-ID 23147024